Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

C. BARTHOLDY

VED VEJS ENDE

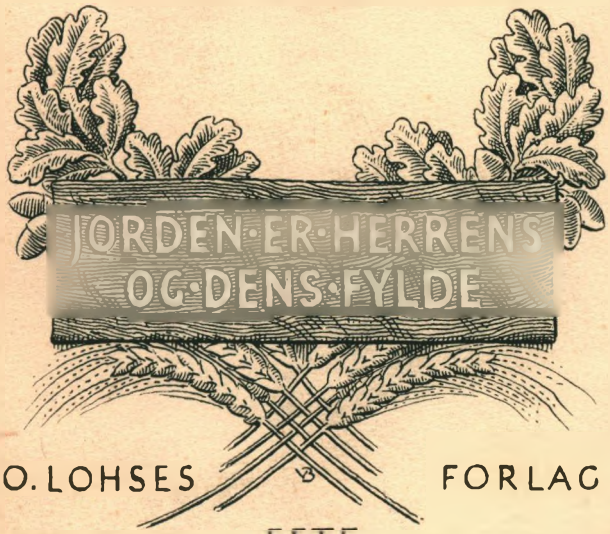

O. LOHSES FORLAG
EFTF.

C. BARTHOLDY

VED VEJS ENDE

erindringer nedskrevet
i mit 70. år

O. Lohses Forlag / Eftf.
København 1958

Indhold

I	Barndom	9
II	Skolen	45
III	Student	55
IV	Kandidat	65
V	Thurø	74
VI	Barmer	87
VII	Ravnkilde	134
VIII	Indre Mission	150
IX	Formand	157
X	Kapellanernes tid	165
XI	Det kirkelige Udvalg	172
XII	Oxford	180
XIII	De dovne præster	190
XIV	Da krigen kom	197
XV	Til Haslev	207
XVI	Haslev	212
XVII	Ballader	226
XVIII	Frerslev	231
XIX	Tre originaler	235
XX	Afsked	244
XXI	Et venskab	247
	Slutning	250

Forord

I en tid, da alle mulige mennesker, også temmelig almindelige personer, tilmed yngre af år end mig, udgiver deres erindringer, drister jeg mig så også til det. Jeg er jo i og for sig blot en præstesøn, der er gået den ordinære vej gennem det teologiske studium til præstegerningen.

Det er for øvrigt mærkeligt, hvor oplevelser kan forskubbe sig i erindringen. Jeg nedskrev først, hvordan jeg kom ind i Indre Missions bestyrelse. Det stod, mente jeg, skarpt i min erindring. Men efter at jeg havde skrevet, slog jeg for en sikkerheds skyld efter i min dagbog fra de år og konstaterede, at jeg havde byttet ganske om på oplevelsernes rækkefølge.

På trods heraf vover jeg alligevel at udsende mine erindringer. Nogle har været trykt før i »Hjemliv og Troliv«, i »Det nye År« og i »Viborg stifts årbog«.

I

Barndom

I Laurbjerg præstegård er jeg født den 21. marts 1889. Det er på sankt Benedictus' dag, som min gejstlige morfader tidligt gjorde mig opmærksom på. Sankt Benedikt var stifter af den første vesterlandske munkeorden, hans munke blev Europas missionærer. Ansgar var benediktiner. Benedikts kendte motto er: *ora et labora,* bed og arbejd. Jeg er glad ved, jeg er født på hans dag. Derimod er årgangen ikke videre kendt. Den berømteste af årgangen 89 hed Adolf Hitler, og han er som bekendt allerede væk. Jeg er den ældste af otte søskende, der alle har gået præstebørns slagne landevej. To blev præster, een læge, een officer. Een blev gift med en læge, een med en præst og to blev højskolelærerinder. Der var dog en gang en niende, en lille søster, der døde, mens hun endnu lå i vuggen. Hun ligger begravet på Seest kirkegård. Hendes gravsted har jeg nu købt og håber at begraves der, hvis jeg da dør på den hidtil almindeligste måde og ikke skal ende med at skovles op efter en flyveulykke eller forsvinde i den blå luft ved eksplosionen af en atom- eller brintbombe. Man ved ingenting i vore dage, vi mennesker har jo gjort så store fremskridt.

Da jeg var syv år, flyttede vi til Seest. Fader var aldrig stærk, og selvom Laurbjerg-Lerbjerg i og for sig var små

sogne, tog det på hans kræfter at skulle prædike to gange om søndagen. Seest derimod er et af de mange etsognspastorater, som findes i Syd- og Sønderjylland. Derfor er Seest, hvor fader blev i 20 år, mit egentlige barndomshjem. Men naturligvis har jeg nogle erindringer fra Laurbjerg. Mærkeligt nok mest af ydmygende art eller uhyggelige. Vistnok min ældste erindring er, at jeg besøger fader på Jyske Asyl i Risskov. Jeg har da været tre år gammel. Jeg ser ham i sengen med strittende hår og et fremmed udtryk i ansigtet. Det andet minde hænger vist sammen med en tur til Risskov. Jeg kører i en lukket vogn, hvor moder og andre, ubestemmelige personer sidder. Jeg står og ser ud af vinduet. Pludselig går døren op, og jeg hvirvles ud og ligger forslået og inderligt skidt tilpas i grøften og over mig moders kærlige og forfærdede ansigt.

Tydeligt husker jeg min fireårs fødselsdag. Jeg havde børnefremmede, og vi gik – ledsaget af en voksen – ad vejen til skoven, hvor vi morede os med at balancere på et dige. De andre hoppede ned fra diget, men jeg turde ikke gøre springet. Ikke alene de gjorde nar af mig, men også den voksne person. Det sved, så indtrykket sidder der endnu.

Men så kom det, der var værre. Jeg voksede ikke, som jeg skulle og burde. Det står for mig, at første gang jeg hørte nogen tale om det, var en vinterdag, hvor min ældste søster og jeg legede sammen med andre børn på isen, en lille dam i præstegårdens nærhed. Nogle af de store, i mine øjne næsten voksne, sagde til mig: Hvad er det med dig, Christian? Din lille søster er snart større end dig, du må sandelig skynde dig og vokse noget! Snart kom også den dag, da jeg forstod, at det også voldte min fader og moder bekymring. Samtidig blev jeg tyk og fed.

Og nu var det et stående nummer, når jeg mødte nogen: sikken en bolle! Når vi ventede fremmede hjemme, måske særlig familiefremmede, har jeg mange gange stået uden for døren, når jeg hørte stemmerne og vidste, at det var uundgåeligt, nu skulle jeg ind og præsenteres. De voksne fjolser, tænkte jeg, jeg ved jo i forvejen, hvad de vil sige. Enten vil de sige: nu må du snart tage dig sammen og begynde at vokse rigtigt! eller: sikken en lille bolle, der kommer! Det var en sursød oplevelse at få min forudviden bekræftet.

Jeg har som følge ef sådanne barndomsindtryk aldrig selv haft frimodighed til at snakke med børn. Jeg har altid tænkt, at vi voksne er idioter i deres øjne. Jeg fik det bekræftet, da min broder, da han studerede hos den kendte børnelæge Leopold Meyer, citerede en udtalelse af ham: Vi mennesker fødes med det største mål af forstand, vi nogensinde får, siden sætter vi det gennem årene langsomt til.

Jeg kunne skrive en bog om mine ydmygelser på grund af mit udseende. Men den bliver nu aldrig skrevet. For siden gik det efter års smerte op for mig, at gennem dem har Gud bøjet og knust mit stolte sind, og uden dem var jeg næppe hans barn i dag. Det greb mig stærkt — men det var naturligvis længe efter den tid, her er tale om — da jeg første gang stødte på ordet i Sl. 119, 71: det var godt, at jeg blev ydmyget, så jeg kunne lære dine vedtægter, og v. 75: Herre, jeg ved, at dine bud er retfærdige, i trofasthed har du ydmyget mig. Læg hertil Klages. 3, 27: det er godt for en mand, at han bærer åg i sin ungdom. Og siden blev — uafhængig af alle fortolkninger — 2. Kor. 12, 7 mit ord: og for at jeg ikke skal hovmode mig, blev der givet mig en torn i kødet.

Ikke des mindre havde jeg et dejligt barndomshjem,

en ungdom fyldt med megen glæde og en travl arbejdsdag i den største gerning her på jord, Guds riges gerning for at fremskynde Guds dags komme, som det hedder 2. Pet. 3, 12. Det er næsten utroligt, at syndige mennesker kan bruges til det.

Fader lærte mig at læse, jeg var vel kun lige fyldt seks år. Pastor *Lind* (sidst sognepræst i Ringsted) har fortalt mig, at da han begyndte at undervise sin ældste, blev han så bange for, at drengen var idiot. Det var ham en trøst, at da han havde udøst sit hjerte for fader, sagde han: det troede jeg også om Christian. Selv har jeg ikke minder om andet, end at læsning gik let. Derimod regning var mig inderlig modbydelig. Et regnestykke med en nederdrægtig masse nitaller står endnu for mine øjne. Det var en strålende forårsdag, men jeg måtte ikke gå ud, før stykket var klaret.

Nogle muntre minder har jeg fra Laurbjerg. De er knyttet til pastor *Stage*, faders kapellan. Da han kom hjem fra sindssygehospitalet, havde han kapellaner nogle år. Den første husker jeg ikke, det var den senere sognepræst i Horsens i Vendsyssel, *P. C. Jensen*, som adskillige gange har pralet over for mig og andre af, at han har båret mig på armen. Men Stage (sidst sognepræst i Kullerup) må have været en stor børneven. Jeg tilbragte timer i hans værelse og undredes, når jeg så ham ryge sin lange pibe og tømme tobakssaucen ud i en flaske. Den var til at dræbe bladlus med, for han var en stor ven af roser og andre grøntsager. Han så sjov ud. Han var umådelig lang og tynd og dertil pilskallet. Når jeg spurgte: pastor Stage, hvordan er du blevet sådan? fortalte han gravalvorligt, at da han var lille, ville han ikke vokse, men så en dag tog hans moder ham i benene og hans fader ham i håret, og så trak de til af alle livsens kræfter. Resultatet

var, at han blev lang – og skallet, for hans fader var den stærkeste.

Den første morsomhed, jeg vides at have gouteret, har fader fortalt mig var en gang han med sin stok i havegangen tegnede et A. Hvad er det? Det er store a, sagde jeg. Så tegnede han et a, men meget større end det første. Hvad er det? Det er lille a. Men så pludselig brast jeg i en hjertelig latter og udbrød: lille a er meget større end store a! Så regnede fader med, at jeg havde humoristisk sans. Min første morsomhed gjaldt pastor Stage. Han og fader havde anlagt et peberrodsbed, et ualmindelig langt og smalt et. Da jeg så det, skal jeg have sagt: se far, det er pastor Stages begravelse!

Min fader *Johan Peder Bartholdy* er født på Gjorslev i 1859 som søn af godsforvalter *Jacob Bartholdy,* som jeg aldrig har kendt. Han døde, da jeg var knap tre år gammel. Familien stammer fra en *Johan Conrad Bartholdy,* der omkring 1740 indvandrede fra Brandenburg. Han var skrædder på den kongelige skrædderstue. Min moder, *Christiane Marie Gad* er født i Sorø 1857 som datter af daværende adjunkt ved akademiet *Christian Sofus Gad,* siden stiftprovst i Ålborg, men jeg husker ham først som sognepræst i Skelby-Gunderslev, hans sidste embede. Det har siden undret mig, denne sammensætning Gad–Bartholdy, som er i en. For hvor er de to familier forskellige. Når jeg tænker på fader og moder, kan jeg undre mig over, at de to mennesker har fundet hinanden. Fader sagde også engang for spøg, men dog vist også halvt i alvor: »Ja, mor ville nok helst, jeg havde været grundtvigianer!« Og grundtvigianer var fader visselig ikke. Der er sikkert mange, der har regnet ham for en sort missionsmand. Han havde en vis ydre lighed med

Carl Moe. Det hændte, folk forvekslede dem. Fader var en smuk mand, høj og rank med rene, regelmæssige ansigtstræk, fuldskæg. Begtrup fortalte mig en gang, jeg traf ham som student, at studenterkammeraterne beundrede fader, de syntes, han lignede apostlen Johannes af Thorvaldsen. Moder sagde en gang, vi bladede i familiealbummet og så ungdomsbilleder af fader: »Fader var en hjerteknuser!«

Men strenghed og retfærdighed var grundtræk i hans karakter. Det har aldrig faldet mig vanskeligt at fatte Luthers forklaring til de ti bud: det er, vi skal frygte og elske Gud . . ., for fader, ham elskede jeg, men jeg var også bange for ham. Han havde ikke sin kristentro fra sit hjem, men fra da han gik til præst i Roskilde hos pastor Tolstrup. Ham omtalte han med stor ærbødighed og fortalte, at han havde opgivet en stor fremtid som sanger for at blive præst. I studentertiden hørte fader Frimodt og færdedes med kammerater som Welding, Kløvborg, Friis Hansen, Steen og Chr. Gad. Det var venskabet med den sidste, der førte fader og moder sammen.

Den inderlige kærlighed, der bandt dem til hinanden for livet, blev udsat for en hård prøve på grund af faders tunge sind. Under påvirkning af Søren Kierkegaard kom han i tvivl om, hvor vidt jordisk lykke kunne forliges med helt at tjene Gud. Det er betegnende, at da jeg engang som ung præst bad fader om en tekst til en brudevielse, gav han mig denne: Al Guds skabning er god, og intet er at forkaste, når det modtages med taksigelse, thi det helliges ved Guds ord og bøn (1. Tim. 4, 4). Det har kostet fader hårde kampe, også periodisk sindssyge, inden han kunne hvile i det ord.

Det er selvfølgelig først langt senere, at vi børn har set

lidt ind i denne alvorsbaggrund for vort uendelig lykkelige barndomshjem. Men båret af alvor var det altid. Fader havde altid nerver. Med mellemrum måtte han have lange ferier, som han tilbragte i ro hos præstevenner, Schram på Thurø eller Schøtt i Sindal. Tit kunne han ikke sove. Der skulle være ro og stilhed, hvis han var i nærheden. Vi måtte ikke lege i haven uden for hans vinduer eller i stue og gang, der stødte op til studereværelset. Men jeg må sande, hvad den rare indremissionær fra Vejen, Thuesen-Nielsen, en gang kom til at sige til min søster og mig, vi var vist kun halvvoksne, det kom til mig som en åbenbaring: »Det kan være, det er en velsignelse for en flok børn at have en fader, der ikke er rask.«

Moder var en helt anden natur. Hun var af den gamle præsteslægt, om hvis stamfader biskop H. A. Brorson indberetter til kirkeinspektionskollegiet: Hr. Jørgen Gad, sognepræst til Åstrup og Starup menigheder, er en munter, retsindig og opbyggelig lærere, som med megen fliid og troeskab i eendeel år dette embede har forestaaet, har derhos et ringe kald og kun maadelige omstændigheder. — Munter betyder, så vidt jeg ved, i tidens sprog: livlig. Og sådan er Gad'erne den dag i dag, udrustet med et sind, der kan tage det tunge, men hurtigt glemme det igen. Moder havde i hvert fald dette elastiske sind. Opdraget i gudsfrygt og nøjsomhed, men opladt for alt menneskeligt, musikalsk, glad for en god roman, når hun en gang imellem kunne få tid dertil for alt børnevrøvlet. Hun havde fra sin ungdom i Ålborg nogle i vore øjne mærkelige venner fra den grundtvigske kreds, f. eks. frk. Farre, som af og til besøgte os på sin vej til Sønderjylland og fortalte os om prøjsernes ugerninger og søn-

derjydernes standhaftighed. Kærligheden til musik kunne moder ikke dele med fader, der var ret umusikalsk. Men hun lærte sine døtre at spille klaver, og gennem musikken knyttede hun venskaber med ligesindede præstekoner i egnen. Når de var på besøg, blev der spillet firhændigt til langt hen på aftenen, og vi børn sov ind til flygelets toner.

Moder var lille, men mærkelig sejg, både på krop og sjæl. Der var mest kun et år mellem os søskende, hver anden dreng, hver anden pige, en orden, vi var stolte af, men moder var altid rask og levede, til hun var 85, livlig og interesseret i alt lige til det sidste. Hun havde let til smil og let til tårer. Hun kunne lægge sig på den umagelige sofa i dagligstuen med fødderne ude på en stol og sove et kvarter midt i uroen, og så var hendes træthed borte. Fader sagde, han kunne altid kende hendes trin gennem huset, for hun løb, pigerne gik.

Moder havde vist som ung stiftsprovstedatter i Ålborg været noget omsværmet. Smuk var hun vel ikke, men meget sød. I hvert fald plumpede det ud af fader, da et præstenavn var blevet nævnt: »Han kunne have været din fader!« Jeg blev lamslået, det var dog en skrækkelig tanke at have et vildfremmed menneske til fader. Moder blev rød. Senere fik vi brudstykker af historien. Han var adjunkt i Ålborg, og hans sværmeri for moder var så almindelig kendt, at moders yngste broder, der gik i gymnasiet, led under det, idet kammeraterne kaldte ham »svoger«, nemlig til bemeldte lærer. Og de digtede en sang om ham, hvori der påstodes, at han gav aldrig ug,

men mg gir han så glad,
for det si'r Marie Gad!

Moder var familiekær, som Gad'erne er. Mens fader

Min moder

C. B. 1890

Moder

Fader

kun havde få nære slægtninge, havde moder fem brødre, som ikke sjældent lod sig se. Navnlig fyldte onkel Christian altid huset med liv, når han kom. Han var præst i København og havde altid meget, der skulle sættes under debat, teologiske, kirkelige, kulturelle spørgsmål. Den Gadske familie satte pris på dannelse. Moder havde lært tysk, omtrent fra hun kunne læse. Hun ejede endnu en gammel tysk ABC. Fra bedstemoder (min mormoder) og flere af onklerne risikerede man altid irettesættelser for sit sprog. Det hedder ikke mig og Jakob, det hedder: Jakob og jeg – noget der lød fuldkommen skabagtigt i mine øren. Det hedder ikke at plove, det hedder at pløje osv., »I er nogen små jydepotter!« endte det gerne med. Men vi var ligeglade.

I 1896 blev fader forflyttet til Seest. Moder ventede nr. 6 på den tid. For at lette hende besværet blev da min ældste søster og jeg sendt bort, da flytningen nærmede sig. Vi var dels i København hos farmoder og faster Ida og dels i Skelby hos bedstefader og bedstemoder. Der fik jeg mit første indtryk af, at der var noget særligt ved Seest, ved at høre, at hver gang bedsteforældrene talte med nogen om, at vi skulle til Seest, blev det udtrykkelig bemærket, at det lå så nær ved grænsen, at man kunne se ned i Sønderjylland. Særlig når bedstemoder omtalte det, kunne jeg i hendes ord spore en bevægelse, som ellers var hende ret fremmed. Jeg har senere hørt, at hun som stiftsprovstinde i Ålborg var berømt for sin hårdhændede opdragelse af de mange sønner. Den yngste, Ove, som ellers var et pragteksemplar af lydighed, havde engang overtrådt et bestemt forbud mod at gå ned til pontonbroen, og han faldt i vandet. En behjertet arbejdsmand samlede ham op og bragte ham lig en druknet mus

til stiftprovsteboligen. Han blev helt perpleks, da det første, der skete, da stiftprovstinden så drengen, var, at hun langede ham en knaldende ørefigen.

Men sagen var, at bedstefaders første præsteembede var Løgumkloster, hvor de havde oplevet 1864 og havde måttet rejse fra i 1865, da præsterne skulle aflægge troskabsed til Prøjsens konge. Det bad vi tit moder fortælle om, hvordan hjemmetyskerne dengang havde raset og at hun som otteårig sammen med sin far og mor og fire små søskende i vinterens hjerte blev sejlet i båd over Lillebælt fra Snoghøj for at finde husly hos hendes farmoder i Odense.

For mig var på den måde Seest på forhånd lagt op i et højere plan.

Min søster og jeg kom en strålende majdag, da familien for længst var kommen i orden og den lille søster var både født og døbt. En onkel, der var jernbanemand og følgelig havde gratis rejse, var udset til at lede os. Ved stationen i Kolding var vognen, der var sendt efter os, endnu ikke til at øjne, så onkel Holger tog os ved hånden og spurgte en stor dreng om vej til Seest. Han udtalte navnet, som rigsdanske naturligt gør, med stød. Men drengens svar: »Seest? så skal De op ad Jernbanegade!« tilkendegav tydeligt udtalen, så min onkel sagde: »Det hedder åbenbart ikke Séest, men Seest!« Nå, men vognen med de to brune for, Horsa og Stella, samlede os snart op, og med undren holdt vi vort indtog i den smukke gamle gård, hvor laden var ny og prydet over porten med et stort »Herrens er jorden og dens fylde«. Og så svingede vi op for hoveddøren på den lange, lave stuelænge med det høje stråtag. Også over den indgang stod et ord, omend med knap så store bogstaver. Jeg læ-

ste: »Guds barmhjertighed varer fra slægt til slægt over dem, som frygter ham«. Alle vi otte, som levede 20 lykkelige år under det ord, vil vidne, at det er sandt. Kun een af os er ikke i live, Sofie. Hun døde i 1924 som præstekone i Understed. Jeg talte over det ord ved hendes begravelse. Jeg har sagt til mine søskende, at jeg håber ikke, jeg skal tale over flere af dem. Jeg håber, vi dør i nummerorden.

Den gamle Seest præstegård var en vidunderlig ramme om vort hjem. I og for sig var stuehuset ingen pragtbolig. Fader omtalte af og til, at det var bygget i den fattige tid efter 1807. Værelserne var små efter nutidsforhold, der var lavt til loftet, Fader måtte altid gå og dukke sig under bjælkerne. Hver eneste dørlås havde sin ejendommelighed. Nogle kunne kun åbnes ved et ganske bestemt rask tryk, andre skulle drejes opad osv. Barnekammeret lå to trin højere end de andre stuer. Køkkenet vendte mod syd. Meget lille kælder, støvet loft med en udefra set smuk kvist, men vi fire brødre hævdede, da den blev vor, at den havde fastlandsklima, kold om vinteren, varm om sommeren. Plads var der egentlig ikke meget af til en familie med otte børn, tre tjenestepiger og karl og dreng. Vi var 15 mennesker til daglig. Hvad der også var rigeligt af, var mus. Vi blev så fortrolige med dem, at de ikke generede os det ringeste. Det vil sige, da Moder engang fandt to druknede i en god suppe, der var sat hen til næste dag, var hun alligevel ærgerlig. Men når somme tider gæster klagede over, at de ikke havde kunnet sove for musenes gnaven eller kattens musejagt over deres hoved, så lo vi ad dem. Jeg kan se os alle en sommeraften lejret omkring moder, der læser eventyr for os af en gammel tysk bog, idet hun oversatte fra bladet, og alt

imens løb en mus nok så fredeligt frem og tilbage på buffetten fra sukkerskål til flødekande. Jeg er vågnet en morgen og har set en mus løbe rundt i sengen, hvor min broder Georg endnu blundede sødt lige over for mig. Det generede ingen. Mus er hyggelige dyr. Rotter er væmmelige. Men dem så vi aldrig. Musene holdt dem ude. I vestgavlen holdt der gerne en uglefamilie til, der holdt lidt nede på musene. En eller to katte huserede også gerne på loftet.

Kort sagt: hyggeligere præstegård fandtes ikke. I faders eftermands tid blev den desværre brudt ned.

Haven var umådelig stor, syntes vi som børn. Delt i en mængde små partier adskilt ved mange krumme gange og mange slags buskadser. Fader ville, den skulle være i fineste form. Vi blev hurtigt sat til at hjælpe ham, og da vi ikke kendte til karakterpenge eller lommepenge på anden måde, indførte fader timebetaling, først 6 øre i timen, siden 10, da vi blev større og kunne udrette mere. Selvfølgelig kunne det være ærgerligt at skulle på havearbejde en sommerlørdag, men vi blev dog hurtigt interesserede og var stolte, når fader fortalte, at provsten havde sagt ved synet, at det var den bedst holdte have i hele provstiet. Der var to udsigtshøje, en i vest og en i syd. Mod vest så man over Koldingådalen til Harte kirke, og i syd så man mod øst Kolding fjord og mod syd Skamlingsbanken. At man kunne se ind i Sønderjylland, viste sig at være en overdrivelse. Men Skamlingsbanken lå da i »de otte sogne«, et udtryk, vi tidligt blev fortrolig med og vidste hvad betød.

Til barndomshjemmets ramme hørte også gård og mark og skov, eftersom fader optog sin formands skik og selv drev avlingen, noget, han aldrig fortrød. Han havde gerne en dygtig karl, der selv kunne ordne arbejdet,

dertil en dreng, oprindelig en ukonfirmeret. Men da den vestjyske skoleordning med onsdagsskole om sommeren blev ændret til hverdagsundervisning, måtte vi gå over til at have en nykonfirmeret dreng. Vi havde altid gode, pålidelige folk, og vi fik venner blandt drengene. Vi færdedes med dem, hjalp at flytte køerne, lå hele sommerdage ude i vestermarken med dem, hjalp at køre ind, underholdt dem, mens de skulle forestille at sove til middag. Vi kendte hestene, lærte at køre. Vi kendte køerne, var med til at give dem navn, sørgede når vi kom hjem fra skolen og fandt, at kalven var væk, bortført af en grim slagter. Sommeren var dejlig, engen med bækken og Ravnebjerg skov var vældige tumlepladser for vore togter. Men også vinteren. Jeg drev det endogså til efterårsmorgener at stå op en time, før jeg skulle gå til skole, for at tilbringe tiden i den lune stald og prøve at lære at malke, hvad jeg dog opgav, da en ko havde væltet mig og spanden om i grebningen. At vågne en mørk decembermorgen ved grisens hvin og vide, at nu var slagteren kommen, og nu var julen så nær, det var vel nok dejligt.

Seest præstegård ligger lige op ad kirken. Fra haven går man gennem et hul i kirkegårdens stendige til kirken. Søndagene var festdage. Kirken var altid fuld. »Jeg har arvet to gode ting fra min formand,« sagde min fader altid, »en velholdt præstegård og en fuld kirke.« Forgængeren var stiftsprovst *Helweg-Larsen;* af folk i sognet omtalt som pastor Lassen. Der var altid vogne i gården søndag formiddag, særlig den lukkede vogn fra Bellevue, Thygesens gård, der lå lige op ad Kolding (for længst opslugt af byen) var sikker. Han kom altid, før det havde ringet anden gang, for hans karl skulle have ordentlig

tid til at spænde fra, så han kunne være i kirken i rette tid. Ja, en gang kom han så tidligt, at han blev uvenner med kirkebetjenten, Niels Madsen, han havde nemlig endnu ikke fået kirkedøren låset op. I begyndelsen af Seesttiden gik jeg i søndagsskole. Men en dag sagde moder til mig: »I dag skal fader prædike om Jesus, da han var tolv år, og nu er du jo tolv år, kunne du ikke have lyst til at være med i kirken?« Og fra den dag af var jeg altid med. At sidde oppe på pulpituret på første række når man kunne erobre sig en plads der og se folk komme, — alene det var festligt. Man kendte dem jo ved navn undtagen alle de her koldinger, som kom, når vejret var godt, og pænt stod op, så sognets folk kunne sidde. Om foråret havde jeg min hemmelige glæde af fra søndag til søndag at tælle kvindernes stråhatte og deraf konstatere, at sommeren nærmede sig. Der var en stærk sang, og vi fik en god prædiken. Fader var som prædikant ud over det almindelige. Ganske vist prædikede han længe, vist i reglen mindst tre kvarter, men jeg kedede mig aldrig. Han brugte også mange træk, hvor tanken kunne hvile lidt. Konfirmationerne var gribende. Så talte jeg, hvor mange af pigerne der græd. Langfredag mindes jeg ganske særlig. Da var vi på Golgata, og øjnene hang ved fader for en gang imellem at skiftes til alterets midterfelt, hvor korsfæstelsen var malet, en kopi af Rubens. Det var morsomt at se gudmor og faddere ofre, først rundt om alteret, så ned om degnestolen. De tre store offerdage, juledag, påskedag og pinsedag holdt vi børn også meget af for den fornøjelses skyld, det var at hjælpe fader med at tælle pengene. Han udsendte ikke offersedler og holdt ikke regnskab med, hvem der ofrede, og hvem der ikke gjorde det, så højtidsofferet var blevet noget helt frivilligt.

Man kan ikke kalde vort hjem et åbent hjem. Der er mange præstegårde, det har jeg opdaget siden, som helt anderledes er lukket op for sognets folk. Børneflokken var stor nok til at fylde huset, moder havde nok at gøre, og fader havde ikke mange kræfter til overs, når han havde passet sine gudstjenester og de vigtigste møder og først og fremmest husbesøgene. Ikke at de var ugæstfri, og i årenes løb passerede da også adskillige præster og indremissionærer vort hjem, og der blev skænket adskillige kopper kaffe til sognets folk foruden den store dag i februar, da tienden blev betalt, for da duftede det langt ud i gården af lynende stærk kaffe, og dørene stod ikke den ganske dag. Men trods det jeg ikke vil kalde vort hjem en åben præstegård, følte vi os omgivet af trofaste venner, væsentlig de troende i sognet. Jeg tror, der er bleven bedt meget for fader, og det er kommet os søskende til gode. Jeg husker, hvordan jeg en gang, fader havde været syg, blev spurgt af en kone, jeg mødte: »Haar di Faar keer se?« Jeg må have været så lille, at jeg endnu ikke var blevet fortrolig med det vestjyske. De taler som bekendt vestjysk helt op til Vejle-Horsens, og det forekom mig, der var vant til Randersegnens østjysk, meget uforståeligt. Jeg vidste altså ikke at »keer sig« betyder: komme sig. Konen opgav at få et fornuftigt svar ud af mig. Vi så de troende tit, fordi de samledes til samtalemøde i en sal, der var indrettet i præstegårdens vestlænge, hvor der desforuden var vognport. Det var en stille flok, men ikke nogen ganske lille flok, der samledes der hver torsdag. Det var dem, der sagde et hørligt amen i kirken efter prædikenen. Det hændte, at en og anden af dem fulgte med ind i fars stue efter gudstjenesten, og når jeg bagefter spurgte: »Fader, hvad ville han?« lød svaret: »Han ville tale med mig om min prædiken.« »Ja, men var han da ikke glad for den?« »Nej, han

mente, der var noget forkert i den.« Det blev sagt uden nogen som helst bitterhed. Der var kristne imellem, der var nået til mands modenhed og ikke tog alt, hvad præsten sagde, for gode varer uden videre. Halvfemserne gav store vækkelser over hele vort land, ikke mindst på Koldingegnen. Ja, de var begyndt før i Taulov og Sønder Bjært og Skanderup. Carl Moe gød olie i ilden. Faders forgænger havde oplevet en del vækkelse i Seest, fader gjorde det også, men aldrig i den store stil. Som nykonfirmeret var jeg med til et møde, som holdtes i hjulerens værksted omme i Seest by, hvor onkel Christian talte. Mange år senere fortalte jeg fader om det, fordi jeg aldrig havde kunnet glemme, hvor alvorligt onkel Christian havde talt over salmelinjerne

vis mig ret klarlig min jammer og møje
vis mig fordærvelsens afgrund i mig.

Så sagde fader: »Ja, i de dage var den største vækkelse, jeg fik lov at se i Seest.« Jeg har altså sporet Guds Ånds nærværelse uden iøvrigt at vide, hvad der foregik. Fader har vel anset mig for at være for ung den gang og har været bange for at lægge pres på mig. Men adskillige af faders gamle konfirmander kom da til troen.

Sognet var berørt af Guds ord. Kirkegangen var stor, sikkert over 20 pct., selvom man trækker koldingenserne fra. Fader gennemvandrede sognet, siden brugte han cykle, jeg kan huske, da han lærte det. De enkelte lå ham på sinde. Da han var flyttet fra Seest, kom vi til at tale om minder, og han sagde: Det er så strengt for mig at tænke på Seest, og så nævnede han nogle, som var blevet omvendt, men var gået tilbage til verden. Nu stammer den samtale vist fra en af hans nedtrykte perioder, hvor det

svære og tunge lå nærmest overfladen. Men det viser, hvad der boede i ham.

Egnen omkring Kolding havde den gang to centrer for åndeligt liv, Askov og Skanderup, hvor Carl Moe sad. Fader hørte afgjort til på hans side og havde forbindelse med samfundene i Kolding, Taulov, Sdr. Bjært, Vamdrup, Andst og præsterne der. Han prædikede ikke om grundtvigianere og Indre Mission, det kunne aldrig falde ham ind. Han prædikede omvendelse og syndernes forladelse i Jesu navn. Han skildrede livet med Gud og spurgte: Har du det sådan? Men han var bange for det grundtvigske og anså det for en kristelig vaccine. Det er noget af det, jeg personlig husker han har forklaret mig vist allerede som gymnasiast, at ligesom man indsprøjter en smule koppeserum i et menneske, hvorved det angribes af sygdommen, men i mild grad, og bliver immun over for et virkeligt sygdomsangreb, således indsprøjter grundtvigianerne en fortyndet kristendom med lignende virkning.

At have hjemme i Seest præstegård for 50 år siden, det var at bo midt iblandt Guds folk. Jeg tænker også på de præstevenner, der kom. På sin vis var *Carl Moe* vel den betydeligste af egnens præster. Men så vidt jeg ved, var forholdet til ham altid køligt. Fader havde respekt for ham for hans gernings skyld, men kunne ikke helt tilbageholde en personlig kritik. Han har fortalt mig, at Moe til ham har sagt: »Det er lige meget, om sønderjyderne bliver tyske eller danske, når bare de bliver omvendt.« Der er venner af Moe, der har sagt til mig, at det kan ikke passe. Men sikkert er det, at fader har fortalt mig det. Fader fandt Moe for hård. Han har også refereret for mig en udtalelse af Moe, der gik ud på, at Vilh. Becks forhold til Clausen

i Vonsild, ungdomsvennen, som nu nærmest var grundtvigsk og hvis kapellaner voldte Indre Mission i egnen fortræd, var usandt, fordi Beck blev ved at holde venskabet fast, mente Moe, uden at sætte ham i rette. Fader var missionsmand, men han ville ikke modtage nogen parole fra Skanderup.

Men til præstevennerne hørte *Wied* fra Sønder Bjært, siden *Otto Moe*. Når han en enkelt gang kom kørende med et svingende fuldt læs børn, kunne jeg ikke lade være med at tænke på, at lige så mange nu måske sad og græd hjemme, fordi de ikke kunne komme med. Men de var 17, så selv den største charabanc kunne ikke rumme dem. Moder greb en gang fat i en af drengene og sagde: »Nå, hvad nummer er du så?« Gravalvorligt kom det: »Nummer fire af andet kuld.« Moe var gift to gange. Det var morsomt at høre ham prædike. Så fik de blåøjede grundtvigianere og de socialistiske redaktører sig en omgang. *Neergaard* i Vamdrup var en trofast ven, *Glahn* i Vejstrup holdt fader også meget af. Med dem kunne fader tale teologi. *Godtfredsen* i Andst, *Haslund* i Kolding (død ret ung), *Lind* i Eltang – nu alle døde undtagen Neergaard. Fra de første år i Seest husker jeg *Clausen* fra Vonsild, Vilh. Becks ungdomsven, han blev hidsig i diskussionen ved konventerne. Han kom kørende i en morsom gammel kaleschevogn med en glasrude foran til at slå ned. Han var ikke nem at holde sig gode venner med, det lykkedes heller ikke altid for fader. Hans kapellaner gjorde det ikke bedre. Det stærke åndelige liv i Seest fremkaldte, som det så tit går, en modstrøm, som tog navnet Grundtvigianisme og hentede disse til hjælp. *Ring* og siden *Konradsen* fik da indgang i Seest, og som modtræk mod missionshuset fik de rejst et forsamlingshus. Det lå tæt op ad præstegårdens have og voldte ikke fader nogen glæde. Derimod da *Schack* kom til Von-

sild, blev det til gensidig glæde. Ved et stort Ydre Missions møde i Kristiania i 1900 lærte fader og moder pastor *Fr. Schepelern* at kende (død som stiftsprovst i Viborg). Han og hans norske kone og en flok livlige pigebørn blev en række år jævnlige sommergæster. Når han var på besøg, gik det løs med teologiske drøftelser. Da jeg var blevet teologistuderende, blev jeg indbudt til at være med, men fik en ordentlig omgang, fordi det slap ud, at jeg havde ladet mit græske Ny Testamente ligge i København, og det var Romerbrevet, der skulle drøftes. Navnlig det sjette kapitel kunne de aldrig blive færdige med. En teolog uden det græske NT. i baglommen var for de to en ynkelig figur.

Omkring den tid, da jeg blev student (1906), kom samfundet ud for svære rystelser. Det var fuldkommenhedsbevægelsen, der voldte det. Som spændingen var på sit højeste, holdtes i Seest et helliggørelsesmøde, hvor pastor *N. P. Madsen* var en af talerne. Følgen var, at de fuldkomne fra det halve Jylland meldte sig som gæster. Der kom provst *G. A. Olsen,* den blinde Indremissionær *Knudsen* og mange andre. Bølgerne gik højt i mange hjem, ikke mindst i præstegården, hvor Schepelern og N. P. Madsen boede. Jeg husker en varm diskussion, der begyndte med, at Schepelern, ligesom de var kommet hjem fra missionshuset, sagde til Madsen: »Kan De ikke forbyde Deres venner at sige sådan noget vrøvl?« Han sigtede til bedemødet, hvor en af de fuldkomne i sin bøn havde sagt til Gud: »Vil du ikke lære os, at det, som du har givet os, kan ikke synde.« Schepelern mente, at det var en selvfølge. Men spørgsmålet var, om den gamle Adam i os kan lade være med at synde, selvom Gud har givet os sin Ånd, som ikke kan synde. Madsen holdt på, at han ikke syndede mere. Fader appellerede til hans kone, som også var der, om det passede. Hun sagde: »Jeg ved så meget, at jeg engang var gift med

en hidsig bjørn, og nu er han ganske forvandlet og så mild som et lam.« Iøvrigt svirrede det med skriftsteder, og tonen var alt andet end venlig. Imidlertid løjede striden af, og de kom til at tale om andre ting. Derunder kommer Madsen til at fortælle, at bestyrelsen for Lukasstiftelsen havde ansat *Blume* som præst, hvad Madsen var imod, fordi Blume nok var en god prædikant, men ikke egnede sig til sjælesørger for de enkelte. »Men hvad, da de nu allesammen ville have ham, stemte jeg da omsider også for ham.« Da hørte man Schepelern ikke uden en vis sejrstone sige:

»Store helgen også haver
Adams kød og klæder på!«

og N. P. Madsen måtte smile, men lidt tvungent.

Bevægelsen endte med, at en lille fløj af samfundet skilte sig ud, men i løbet af få år tabte den al betydning; men det tog meget på fader.

Fader var Indre Missions mand af inderste overbevisning. Søren Kierkegaard havde præget hans ungdom. Den enkeltes omvendelse var målet for hans prædiken og sjælesorg. Når de så ham træde over deres dørtærskel og bøje hovedet for ikke at støde sig på overliggeren, så vidste de, hvorfor han kom. Og forelå der offentlig forargelse, veg fader ikke. Et hjem, hvor et par samlevede uden at være gift, kunne være sikker på at få regelmæssigt besøg af fader, indtil de gav sig og blev gift. Det hændte, at han viste en dreng bort fra konfirmationen, fordi han havde stjålet, og drengen var fra et troende hjem. Fader havde så afgjort sin plads i Indre Missions samfund. Skønt han ikke var meget frittalende, snarest tavs, har jeg dog en tydelig følelse af, at når det af I. C. Christensen nylig oprettede menighedsråd samledes, var det ikke fader videre tilpas, han

var ikke demokrat og holdt mere af et oplyst enevælde. Når derimod »det frivillige menighedsråd« samledes i faders stue og siden i dagligstuen til kaffe, så var det alvor. Det frivillige menighedsråd repræsenterede samfundet og samledes vist særlig, når der forekom rivninger mellem de troende, som nok kunne ske.

Som nævnt kunne han nok være kritisk overfor Indre Missions spidser. Han beundrede på mange måder *Vilhelm Beck,* men jeg husker, at han i anledning af Chr. Sørensens bog, som jeg havde læst med stor interesse, gjorde den bemærkning, at der var eet træk, Sørensen ikke havde fået med: Beck kunne være jesuitisk. Fader var så ubestikkelig sand. Derfor blev han indblandet i striden om bibelsynet. Det var også et punkt, hvor han og Schepelern stod sammen. Fader var elev af *Peder Madsen,* ham så han meget op til, og anså den gamle inspirationsteori for uholdbar, mens *Asschenfeldt-Hansen* som Indre Missions dogmatiker holdt stædigt på den. Den stilling, Schepelern tog, gjorde, at han i mange år ikke kunne komme ind i DMSs bestyrelse, hvortil han ellers i kraft af sin kærlighed til hedningemission og sin viden var selvskreven. For fader betød det mindre, at han fik ordet bibelkritiker hæftet på sig. Han kom ikke meget uden for sit sogn, og inden for sognet var der vel nok nogle, der var kede af, hvad han skrev, men rokke hans stilling kunne det ikke. Der var en kreds af yngre præster, der alle regnede sig for Indre Missions venner, der forsøgte at nærme sig bestyrelsen for at få den til at indvælge en yngre præst som repræsentant for det nye bibelsyn, man foreslog *Johannes Gøtzsche* (siden biskop i Viborg). Men Indre Missions bestyrelse var aldeles utilnærmelig. Med nogen bitterhed fortalte fader mig år derefter om dette og sluttede: »Bestyrelsens svar på vor henvendelse var, at den indvalgte forstander Davidsen!«

I præstegårdens missionssal havde også en søndagsskole hjemme. Der samledes hver søndag klokken to en livlig flok børn, og vi fik naturligvis vor plads imellem dem. Det morsomste var unægtelig tiden før to, som gik med leg og sjov. Når vi først var blevet kaldt ind, var det om at sidde pænt stille. Men der var de livlige sange af Søndagsskolesangbogen, hvor vi selv fik lov at vælge og foreslå. Særlig holdt vi af »Kristi stridsmænd, ser I mærket«. Undertiden kunne der også blive fortalt eller læst en god historie. Smed Nis var præst i søndagsskolen, og det var ikke frit for, at vi morede os over ham. Vi var jo alligevel nogle åndsaristokrater. Han talte et rent jysk, det vil sige sønderjysk, advarede os indtrængende mod den synd »et aa kind forskel o mint og dint.« Engang forklarede han os, at Johannes den Døber var den, han var, fordi »han haaj standen under Jesu Kors«. Da kunne vi allerede så meget bibelhistorie, at vi var klare over, det var en bommert. Han var i det hele taget lidt for sødladen. Og dog tror jeg, vi holdt af ham. Vist er det, han er den af lærerne i søndagsskolen, jeg husker bedst. Men skrædder Viuf og skomager Andersen og urmagerens kone står dog alle i min erindring som mennesker, der gerne ville give os børn det bedste, de vidste. — Så var der lejlighed til at vise, hvor let man havde ved at lære udenad, når spørgsmålet lød: »Hvem kan æ sprog?« Det var frivilligt, men jeg har brilleret nogle gange, når ordet var så langt, at de andre havde opgivet at lære det. Min største triumf oplevede jeg dog, da jeg var begyndt at lære latin og læreren i søndagsskolen læste en historie for os, hvori findes en latinsk sætning: hic jacet anima mea. Da han læste den, vendte han sig til os børn og sagde: det forstår I vel nok! Hans smil viste, at han regnede med, at det var der ingen, der gjorde. Men til hans forbløffelse oversatte jeg sætningen.

Mine yngre søskende var revnefærdige af stolthed over mig. Og at jeg selv har været stærkt berørt, ses af, hvor godt jeg husker optrinet.

Da jeg var omkring tolv år og begyndte at gå regelmæssigt i kirke, blev jeg utro mod søndagsskolen. Men jeg mindes den med glæde, og dens juletræ i skolen og dens sommerudflugt, hvor op imod en snes vogne kørte til en eller anden skov, hvor der blev lavet kaffe på bål og leget en hel sommerdag, var et par af barndomslivets højdepunkter. Ved den sidste lejlighed var der gerne en hoben københavnerbørn med, det var jo særlig de troende hjem, der modtog dem, det var nogle livlige fyre, og deres sprog var meget komisk, syntes vi.

Hermed har jeg prøvet at gengive lidt af den grundtone, som lød gennem barndomshjemmet: den kristne tro.

Der var også en anden tone, ikke så stærk, men den var der altid, hele barndomstiden igennem: *den nationale.* Man har talt om »grænsens sang«. Vi kunne ikke blive uberørt af den, skønt der ikke videre blev talt om det nationale i det daglige, så vidt jeg mindes. At vort fædreland bar på en sorg, anede vi meget tidligt. Jeg har nævnt bedstemoders stemmeklang, når hun talte om, at vi skulle flytte sønderjylland så nær. To udflugter hørte sig til hver sommer, derhen skulle alle gæster, onkler og tanter, fætre og kusiner: Skamlingsbanken og Kristiansfeld. På Skamlingsbanken var der hvert år et stort DMS møde, som vi var med til. Men det var ikke hedningerne, som gjorde det interessant for os børn, det var stedet. Der kunne man sandelig se ned i det tabte land, og at den grænse var en unaturlig grænse, en voldsgrænse, det var åbenbart. Det var jo Østjyllands smilende landskab med mark og skov og levende hegn, og de, der var med dernedefra, talte jo det

samme jysk som alle andre. Ved de store nationale møder var der læs på læs af sønderjyder med. Når de havde pakket madkurvene ud og var bænket, så lød der vel nok en sang, som var værd at lytte til. »Kom,« sagde vi til hinanden, »lad os gå derhen, det er sønderjyderne, der synger!« De kunne mange flere fædrelandssange end vi og blev aldrig trætte af at synge her, hvor ingen gendarm kunne gøre dem noget.

Og Kristiansfeld. »Kristiansfeld er en tysk rede,« sagde moder, og vi tog aldrig til den store missionsfest, endskønt det gjorde mange seestninger. Men en skøn sommerdag at rulle hen ad den brede chaussé og passere grænsen, det var dog højst interessant. De tyske toldere holdt vi ikke af. Men synet af en gendarms pikkelhue gjorde os krigeriske. Det var fjenden. I Kristiansfeld boede en søster til Thygesen, som vi gerne besøgte. Men vi børn så med foragt fotografierne på hendes kommode af den kejserlige familie. Vi havde gerne spyttet på dem, hvis det havde kunnet gå an.

Adskillige gårde i Seest ejedes af sønderjyder, der frivilligt eller ufrivilligt som udviste havde måttet vandre nordpå. Jeg kan endnu se faders alvorlige ansigt, når han efter besøg i sådan et hjem ved aftensbordet fortalte om prøjsernes nyeste ugerninger. Vor nærmeste nabo, førstelærer Schmidt og hustru, var sønderjyder. Fra dem fik vi daglig »Flensborg Avis«, som hører til min faste barndomslæsning ved siden af »Kolding Avis«.

Vi var omgivet af minderne fra de sidste krige. I gamle huse i Kolding var kanonkugler murede ind med påskriften: 23. april 1849. I Seest boede en gammel kone, som vi godt kendte, hun var så gammel, at hun kaldtes madam, madam Nielsen. Fra hende fik fader en historie, som han af og til måtte gentage for os. Hendes fader havde i 1848 en lille gård tæt ved Ravnebjerg skoven, vi kendte den jo

Seest præstegård

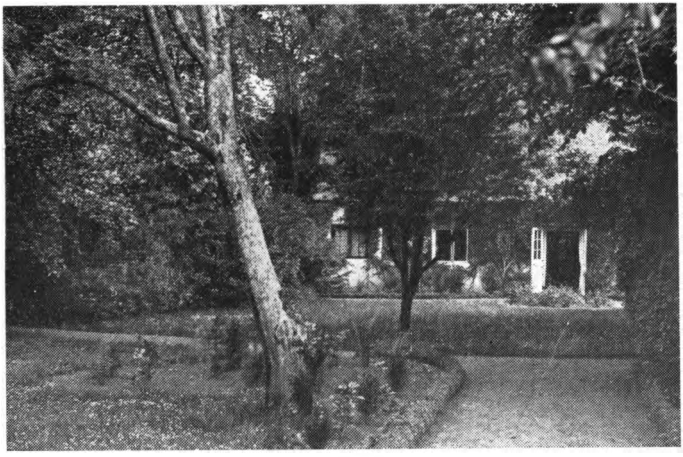

Seest præstegård

Familien 1897

Proprietær Thygesen (Bellevue)

godt, så over engen til den, hver gang vi besøgte vor egen skov. Der kom en skønne dag en enlig slesvig-holstensk dragon galopperende opad den stejle sti til gården. Han var ude på egen hånd for at plyndre. Han bød ejeren holde hesten, mens han løb ind i stuehuset for at se, hvad der var at hole. Madam Nielsen var dengang en pige på 18 år og blev noget forfærdet ved at se ham med en glubsk mine svinge sin lange sabel, så kalkpudset røg om ham. Han gjorde dog ikke hende noget, men med sabelen brød han chatollet op og fandt nogle penge, som han forsvandt med. Men gårdejeren syntes ikke om det. Han gik til eskadronens ritmester, de var indkvarterede oppe i Seest by. Ritmesteren erklærede, at røveren skulle få sin straf, hvis manden kunne udpege ham. Eskadronen blev så stillet op, og manden gik langs rækkerne. »Her er han,« sagde han, »A kan et kend æ mand, men a kan kend æ bæst, det var den her hest, a holdt.« Så måtte dragonen gå til bekendelse, og han blev holdt i arrest nogle dage i kirken.

Det var så underligt at tænke på, at det var sket her, ganske vist længe før man selv var født, men dog ikke længere end at der levede nogen, som kunne huske det.

En af min barndoms kære skikkelser var *Niels Pejsen*. Han var alt-mulig-mand. Vist egentlig snedker eller karetmager. Han kom, når noget skulle repareres. Plankeværk, kældertrappe o. l. Vi børn elskede ham og myldrede om ham, mens han ufortrødent passede sit arbejde. Engang kom en »bås« forbi, sådan hedder på den egn, hvad det øvrige land kalder en landevejsbisse. Han hilste Niels Pejsen flot med et »goddag mester!« »A er et mester,« svarede han. »Hvad skal jeg da kalde dig?« »Å, do kan jo kald mæ bikser,« sagde Niels Pejsen. Men han var nu dygtig til at bikse og få gamle sager sat i stand til at kunne holde en stund endnu. Han havde været med i 64. Fortæl os om 64,

bad vi. Og han fortalte. Han skildrede, hvordan han første gang var i ilden ved Mysunde. De havde marcheret langt og gjorde holdt, og de vidste, at nu var fjenden ikke langt borte. Da hvilet var forbi, fik de befaling til at lade med skarpt. Da syntes jeg, sagde Niels Pejsen, at min isse blev kold under huen, jeg kunne mærke, håret rejste sig. Han skildrede det så levende, så jeg næsten selv kunne føle, hvordan det måtte være at lade med skarpt og vide, at om et øjeblik gælder det måske livet. Niels Pejsen har en væsentlig del i, at min broder Carl valgte at blive officer. Ikke at den gamle mand tilsigtede det, men hans fortælling gjorde det stort for os at slås for vort land.

Hvordan fader følte, afsløredes for mig i et glimt en gang. Da jeg var gymnasiast, diskuteredes det at sælge de vestindiske Øer. For os latinere var det et rent diskussionsemne mellem så mange andre emner. En dag kommer jeg til smilende at spørge fader, hvad han mente. »Tror du, jeg vil sælge noget af mit land?« sagde han, og så var han så vred, som jeg sjældent så ham. Der blev ikke talt mere om det.

Når jeg skal prøve at skildre noget af det liv, som rørte sig i dette hjem, hvis omgivelser og grundakkord, jeg har gengivet så godt jeg kan, føler jeg det svært. Som kandidat i København, da jeg var begyndt at tjene lidt penge, tog jeg toget til Kolding en aften opad pinse for at overraske dem hjemme. Jeg var i Kolding ved tretiden om natten. Da jeg i den dejlige skærsommernat stod udenfor præstegården og så omridsene af havens tunge elme bagved den lave, lysende stuelænge, linden på sin plæne midt i gården, og tænkte på fader og moder og mine søskende, der sov derinde, da fattede jeg, som jeg syntes jeg aldrig havde fattet det før, hvad det er at være hjemme. Det øje-

blik har siden siddet så dybt i mig, at når jeg tænker på himlen, så tænker jeg, det at lande der må være noget lignende. Og Gud må have en mening med, at han lader Paradiset sådan lukke sig. For hvor er det hjem nu? Det er et minde, det er kun et minde.

Et lille tysk vers udtrykker længselen efter barndommens land så kønt:

> Du Land, du Land so hoffnungsgrün,
> du Land, wo meine Rosen blühn,
> wo meine Freunde wandeln gehen,
> wo meine Toten auferstehen,
> o Land, wo bist du?

(du land, du land, hvor håbet lyser, du land, hvor mine roser blomstrer, hvor mine venner færdes, hvor mine døde opstår, o land, hvor er du?). Det var til at fortvivle over, hvis man ikke vidste svar på det spørgsmål. Gud være lovet, fordi han har genløst os til et levende håb ved Jesu Kristi opstandelse fra de døde!

Vi søskende tvivler på, at der noget sted i verden har levet så lykkelig en flok, som vi var. Selvfølgelig sloges vi af og til. Min ældste broder og jeg var ikke altid gode venner. Vi kunne dele os i partier, idet de ældste havde en eller to blandt de yngste, som de holdt særlig af og beskyttede. Der var tilfælde af misundelse. Når fader og moder skulle ud, hvem skulle så have lov at køre med? Fader delte os ved sådanne lejligheder i tre grupper: de store, de små, og imellem dem var et par, som kunne gå til hvilken side hver anden gang, dem kaldte han »mellemkrattet«. Men da vi var så tæt på hinanden, gjorde disse skillelinjer sig hurtigt mindre mærkbare, og vi fik stor glæde af hinanden. Det er vel nok en rigdom for li-

vet at være udaf sådan en flok. »Bar er broderløs bag«, sagde vore forfædre.

Vi fik, når jeg selv skal sige det, en god opdragelse. Dagen begyndte med morgenandagt, som de, der gik til skole, dog ikke nåede at deltage i. Fra de senere år mindes jeg den bedst i ferierne. Festaftener var det, når fader somme tider om vinteren samlede os alle i sin stue og fortalte bibelhistorie for os. Han fortalte meget udførligere, end vi hørte i religionstimen i skolen. Jeg husker, hvor optaget jeg var af at høre om Sauls og Davids kampe. Zerujasønnernes bedrifter lyste for os. Joab, en rå, men tapper kriger, Asael, der var rapfodet som markens gazeller, den skæbnesvangre kamp, hvor Abner stødte sit spyd i ham baglænds. Havde vi noget at indvende, hørte fader på os, og det blev til samtale. Da han fortalte om Elisa, der gjorde fjenderne blinde og fik dem på gal vej, afbrød en af søstrene: »Elisa løj!« Fader forsøgte at knibe udenom. Det var en krigslist. Men hun blev ved sit, at det var alligevel ikke sandt, hvad Elisa sagde. Og så gav fader sig til at forklare os forskellen på den gamle pagt og den nye pagt. Selv de bedste i den gamle pagt var dog syndere og kunne ikke måle sig med Jesus i hellighed og sanddruhed.

Når jeg har skildret fader som alvorsmand, der nok ved selve sin tilstedeværelse kunne lægge tryk på andre, så må dertil føjes, at han havde en stor sans for humor. Han var ikke nogen sprudlende natur. Men når han kom i ånde, kunne han et utal af morsomme historier. Særlig da vi blev lidt ældre og selv kendte mange præster, nød vi hans mange præstehistorier. Så aftenerne i faders stue kunne byde på meget forskelligt. En vinter læste han Ibsens »De unges forbund« for os. Når han var rask, kom han gerne ind i dagligstuen og satte sig hos os eller gik

op og ned ad gulvet den sidste halve time, før vi skulle i seng. Det blev altid en fornøjelig afslutning på dagen. Fader lærte os at bede morgenbøn. Det begyndte med, at vi som ganske små blev anbragt på hans knæ og lærte at folde hænderne og sige: »Kære Vorherre, hjælp mig til at blive en god dreng i dag.« Moder lærte os at bede aftenbøn: »Bevar, o Gud, i nat min fader og min moder, min søster og min broder og alle dem, som jeg har kær«, hvortil ret tidligt kom Fadervor.

Der var to lejligheder, hvor adskillige af os søskende syntes, fader gjorde det for højtideligt. Han indførte knælende bøn ved juletræet. Jeg kan huske, da vi begyndte på det. Og nytårsaften var en tårevædet aften, for da skulle vi bede Gud og hinanden om forladelse for, hvad ondt vi havde gjort hinanden i det forgangne år. Jeg mindes, jeg havde et vist ubehag ved den knælende bøn ved juletræet. Det var så underligt at begynde med at vende juletræet ryggen. Derimod at gøre op med fortiden nytårsaften fandt jeg, der var fornuft i. Men særlig blandt søstrene var der nogle, der reagerede. De havde vel hørt om, hvor morsom nytårsaften kunne være i andre hjem, viet til lotteri og halløj.

Der blev ikke lagt bånd på os, når vi var ude. Kun mindes jeg en gang, nogle ville til teater i Kolding. Det var fader ked af og lovede os i stedet, at når vi næste gang besøgte farmoder i København, måtte vi komme i det kongelige Teater. Der så jeg som tolvårig »Jeppe på bjerget«, og det var uforglemmeligt. Da jeg kom hjem, prøvede jeg på at gengive Olaf Poulsen til de mindre søskendes store morskab. Jeg ved ikke af, at der blev gjort bemærkninger til, at pigebørnene blev bedt til selskab i Kolding, hvor der blev danset, heller ikke til, at jeg lærte at spille whist, da jeg kom til København. Kun da

jeg prøvede på at lære mine søskende at spille, sagde fader: »Ikke i mit hus!« Selvfølgelig blev der heller aldrig danset hjemme. Men vi vidste, at moder havde danset i sin ungdom, og vi vidste, at fader var begyndt at ryge tobak, da han 9 år gammel kom i Roskilde kathedralskole. Derfor kunne jeg stolt meddele mine kammerater, når de røg cigaretter i smug, at det var aldrig blevet forbudt mig.

Til min barndoms store oplevelser hører de vældige tordenvejr, vi havde dengang. En augustdag var vi børn ene hjemme med en meget ung barnepige, alle de andre var til skovmøde, en årlig tilbagevendende fest i Ravnebjerg den anden søndag i august. Indremissionær og gårdejer *Jens Holt* var fast taler der i mange år. Jeg har været en otte-ni år, og jeg var den ældste, så det var en forsamling, der var let af skræmme. Det blev et mægtigt tordenvejr med en skyllende regn i følge. Barnepigen var lige så forskrækket som vi. Efter et voldsomt skrald lød det: »Det slog ned!« og hele flokken styrtede ud af huset uden anden tanke end at komme bort. Hvor pigen blev af, husker jeg ikke, for jeg løb i spidsen for hjorden ned til den nærmeste gård, Geills gård – hvorfor vi løb forbi skolen, ved jeg ikke. Gennemblødte blev vi, og gråd og jammer lød. Men hos Geills blev vi da opfanget og kom lidt til hægterne. Vejret svandt, og fader og moder kom, de havde haft en slem forskrækkelse. Da nemlig mødet opløstes på grund af vejret, var de jo styrtet hjem og havde fundet dørene vidåbne og huset tomt.

Indtraf tordenvejret om natten, blev vi ubarmhjertigt purret ud. Det var en brandfarlig gammel kasse, fængede det store stråtag, så ville alt brænde, det var vi klare over. Så samledes vi ved petroleumslampens skær i dagligstuen. I gangen ved siden af blev alle kirkebøgerne

samlet i et lagen, det var det eneste af de døde ting, man håbede at redde. Når vi så lys i stalden, vidste vi, at karlene også var oppe og hele huset parat til at møde, hvad der måtte komme. Når vejret så var draget forbi, holdt fader en »tordenandagt«, hvor vi takkede Gud for beskærmelsen, før vi puttede os igen. Det hændte også, at moder gav kaffe eller stikkelsbærvin. Uden pudsige oplevelser var disse tordennætter heller ikke. En af de mindre brødre var blevet så utidig og søvnig, at han var blevet lagt ind i havestuen på en sofa. Da uvejret var ovre, og vi brød op, gik fader med lampen højt hævet ind for at hente ham. Jeg hører endnu hans forfærdede: »Men hvor i al verden er drengen?« Sofaen var tom. Han blev dog ret hurtigt fundet. Han var trimlet ned af sofaen, ind under bordet, og der lå han og sov nok så fredeligt. En velgørende munterhed sluttede dette nattesæde.

Fader havde en poetisk åre. Han kunne finde på at møde med en sang til ære for moder eller for dem, der blev studenter. Han elskede den tyske salmedigter Spitta og oversatte af og til noget fra tysk. I Knaps »Evangelischer Liederschatz«, der indeholder over 3000 salmer, fandt han en, der handlede om tordenvejr. Jeg mindes dog ikke, vi har sunget den, jeg tror, han sluttede med at læse den for os.

Når jeg tænker tilbage på samlivet mellem os søskende, står det for min erindring fyldt med pudsige småtræk. Vi havde alle arvet faders sans for det morsomme, en sans, som moder ejendommeligt nok manglede. Hun lo gerne med, når vi morede os, men kun fordi hun så os glade. Når fader hørte en af pigerne komme med en kvik bemærkning, sagde han anerkendende: »Hun har Mutterwitz«.

En af børns og unges omgangsformer hedder drilleri.

»Du er en drillepind!« hvor tit har man ikke hørt det og sagt det. Men det står for mig, at vore indbyrdes drillerier kappedes om at være morsomme. En af de komplimenter, som har varmet mit hjerte mest, var fra en lille søster, som ved bordet sagde: »Christian, han driller så morsomt.« I det hele taget var bordsamværet fornøjeligt. Var der fremmede, var vi musestille og lod fader og gæsten underholde sig. Men var vi os selv, var ordet frit, dog med fader som dirigent naturligvis. Blev en for kæphøj, hed det: »Du glemmer nok, hvem du er, og hvad du hedder!« Tit blev sproglige og historiske emner luftet. En gang vi havde drøftet på hvad måde forskellige søhelte havde måttet lade livet, Herluf Trolle døde af sine sår, Tordenskjold omkom ved en duel osv. — lød pludselig fra min broder Carl: »Men Niels Juel, han døde i barselseng.« Han var aldeles uforstående overfor den skraldende latter, der lønnede hans bidrag til samtalen. Omsider kom det dog frem, at han havde ment sotteseng.

Selvfølgelig søgte vi store at opdrage på de små. Det, vi havde lært, gav vi videre.

Fader lærte mig at spille skak, jeg lærte de mindste søskende det. Nogle af dem vil påstå, at jeg gjorde mig utilbørlig fordel deraf, idet jeg havde hittet på, at når de i kampen havde mistet deres dronning, kunne de få lov at købe hende tilbage for en småkage. Det husker jeg ikke selv. Men hvad jeg husker, er hårklipningen. Da vi var små, klippede fader os selv, oprindelig med saks, siden med maskine, som han fik foræret af sin broder, vor onkel Georg. Som lidt ældre satte vi os imod at blive klippet »skaldet«, som vi kaldte det. Vi ville klippes »med hår« så det kunne redes med skilning. Denne udgift blev da indrømmet os, når vi var konfirmerede. Men da min ældste broder og jeg nogle gange havde været hos frisør, syntes

vi ikke, det kunne være så farligt selv at øve denne kunst på de yngre. Og de brændte jo efter at få hår ligesom de ældre. Så Jakob og jeg tog dem gerne under behandling. Det var ganske spændende både for dem og for os. Vi fik efterhånden nogen øvelse, så det i hvert tilfælde efter en uges forløb så nogenlunde ud, når de værste trapper i håret var groet lidt til. Vi opdagede ret snart, at det gav os en stor magt over de små. For hvis de ikke sad ordentligt, hvis de sagde: »Av dit fæ!« under operationen, havde vi en frygtelig trusel i baghånden: »Nå, du vil helst være fri – ja men værsgo, gå du bare!« Men så gik det op for dem, at har man sagt a, må man også sige b, for gå om med det halve hoved klippet vovede de dog ikke.

Jeg har indtryk af, når jeg tænker tilbage, at vi i forbavsende grad var et sluttet selskab i os selv. Vi var nok til at kunne starte lege og hitte på. Selvfølgelig så vi da kammerater fra skolen hjemme og kom også lejlighedsvis hos dem i Kolding eller på gårde i omegnen, særlig har jeg nogle muntre minder fra Ravnholtgård i Gesten sogn, hvor jeg gerne var nogle dage både i sommer- og juleferien. Men Seest, det er præstegården med fader og moder og otte børn,

hvor hvad vi af paradiset
har ved Adams fald forliset,
atter spirer frem og gror.

Der var en luftning af paradiset, fordi fader og moder levede deres liv i Jesu navn. Der var trygt at dvæle.

Da jeg blev ældre, blev det mig mere og mere bevidst, at hjemmet var en oase. Jeg havde som barn en drøm, der kom igen. Jeg stod i gården og så mod sydøst, der var et uhyggeligt skær over ladens tag som af en stor ildebrand, et dommedagsskær. Og så hævede der sig ud af denne

uhyggelige himmel en stor flok forfærdelige drager, der kom imod os, det var tyske flyvemaskiner, nu gik Danmark under. Hvor tidligt disse flyvemaskiner har spøgt i min fantasi, kan jeg ikke sige, men jeg ved, det var år, før jeg havde set nogen flyvemaskine. Den niende april 1940 og siden, når jeg så de sorte fugle over os, måtte jeg tænke på denne drøm.

Jeg vidste også som barn, at der var megen frygtelig ondskab til, og at djævelen er denne verdens fyrste. Jeg vidste, at døden kunne komme og lade min verden gå under. I lang tid drømte jeg tit, at fader døde, og jeg kunne vågne op med bankende hjerte, og det tog tid, før jeg blev klar over, at det kun var en drøm.

Et lykkeligt barndomshjem, hvilken rigdom at tage med sig ud i livet. Og er Gud så god mod en, at han bøjer en dybt nok ned til at gribe om den nåde, som det hjem var grundet på, så er der sluttet en ring, som vil holde i evighed. Når fader var syg, ytrede det sig hyppigt i voldsomme anfægtelser. Jeg har måttet stå ved hans seng og høre ham, som jeg åndeligt og kristeligt skylder mest, klage: »Christian, jeg kan ikke mere tro.« Og det blev for mig en hellig stund, fordi det blev ikke for mig til fortvivlelse, men jeg kunne næsten juble ved mig selv: ja, men nu tror jeg for os begge to.

Nu da både fader og moder har lukket deres øjne i tro, vil deres børn ære deres minde på enhver måde. Men endnu mere vil de ære den Gud, som de stolede på og lærte os at kende ved deres ord og ved deres liv.

Lad følgende digt, som faldt mig i hænde efter faders død, stå som et minde over ham.

Da jeg var ung, ja, da jeg var ung,
da sprudled en kilde i mit bryst,

men nu er min tanke så tung, så tung.
Ak, hvor er nu den hellige lyst,
når hjertet sig sænked i ordets bæger
og hented den honning, som sjælen kvæger,
når øret åbnedes for det sprog,
som skreves i skabningens store bog.

Jeg følte tanker og billeder strømme,
som ville det væld sig aldrig tømme.
Og nu er kilden så ofte tør,
ak, hvorfor er det ej nu som før?

Jeg takker min Gud, det ej er som før,
jeg takker min Gud, at han lukked den dør.
Mens alle de gamle lys blev slukket,
i mørket en anden dør sig oplukked:
jeg så ej så dybt i naturens bog
og tit ej i Bibelens hellige sprog,
men blikket gik indad i hjertets krog
og der jeg lærte, hvorfor han mig slog.

Thi dengang det sprudled og strømmed derinde,
da ligned min sjæl en forfængelig kvinde,
de perler, som strømmed i klaren elv,
dem brugte jeg til at pryde mig selv.
Forfængelig tog jeg hans herlighed,
derfor segned jeg fattig til jord.
Fordi hans rigdom gjorde mig stor,
derfor slog han mit hjerte ned.
O, kan jeg engang blive rigtig lille,
da åbner sig atter den sprudlende kilde.
O, kan jeg lære at glemme mig selv,
da strømmer atter den frugtbare elv.

Men end er der langt, så langt tilbage,
mit jeg det plager mig alle dage.
Derfor må jeg lade mig nøje,
under hans vældige hånd mig bøje;
i sin tid vil han mig atter ophøje.
— — Imens jeg hviler ved korsets fod,
thi nok er mig dog hans nådes flod.

(J. P. Bartholdy).

II

Skolen

Skolen er et kapitel for sig. Det var en verden for sig. En drengeverden. Ganske vist blev skolen også åben for piger i de år, men de var så lille et tal, at de ikke rigtig regnedes med. Jeg mindes en dag moder stod uden for skoleporten og ventede på mig. Hun havde været i byen og ville nu følges med mig hjem. Hvor var jeg flov. Hvad ville hun dog? – Hun må have mærket det på mig. For hun spurgte mig hjemme: »Skammer du dig over, at du har en moder?« Hun har nok haft en anelse om, hvad der rører sig i drenge i en vis alder. Jeg nægtede. Men i mit stille sind måtte jeg indrømme, at det var nok sådan. Det begyndte dog at dæmre for mig, at det var tåbeligt at være flov over, at man havde en moder.

Det var i den alder, hvor drenge lægger sig efter at sige sjofelheder. Jeg var fremmelig på det område. Lille som jeg var af vækst måtte jeg benytte mig af de områder, hvor jeg kunne gøre mig gældende. Men jeg blev ramt hårdt engang. Jeg husker, hvor det var. Vi var nogle kammerater på vej ud til Dalby. Jeg gik og udkrammede min viden, væsentlig hentet fra konversationsleksikonet i bogskabet i dagligstuen. Pludselig siger en: »Man kan ikke høre på dig, at du er præstesøn!« Jeg var slået ud. For som et lyn slog det ned i mig: du kaster skam på din fader. Og som

jeg siden i ensomhed måtte tænke videre, kom det til mig: man er, hvad man er, og det kan aldrig ændres. Er man præstesøn, så er man præstesøn, enten man synes om det eller ej — og måske det så faktisk er det klogeste at opføre sig som en præstesøn.

Da jeg havde let ved at lære og i reglen vidste, at jeg kunne mine lektier, var jeg ikke ked af at gå i skole — selv om en fridag naturligvis var bedre, særlig da en uventet. Dronning Louises dødsdag, da vi mødte på skolen og straks blev sendt hjem, står for mig i lyserødt skær, det var en efterårsdag i 1898.

Kun matematik var alle dage mit værste fag i skolen, og den dag, vi havde matematisk opgave med hjem, var en bedrøvelig dag. Jeg vidste, at den aften var ødelagt. Ellers tog lektier, selv op i gymnasiet, sjældent mere end en time eller to for mig. Den største kompliment fik jeg engang af rektor. Vi havde Herodot, som jo ikke var svær, når man havde vænnet sig til hans sprog. Da jeg i timen havde arbejdet mig, ikke flydende, men dog nogenlunde gennem et stykke oversættelse, sagde rektor: »Ja, Bartholdy, i betragtning af, at du ekstemporerer, var det helt pænt.« Det, som smigrede mig, var, at rektor troede, jeg kunne ekstemporere Herodot. For helt kunne jeg ikke tilegne mig rosen, da jeg faktisk havde læst det over hjemme, men vel nok noget flygtigt.

Jeg gik i latinskolen i Kolding fra 1897 til studentereksamen 1906. På en måde var det en god skole, en venlig lærerflok, god disciplin. Jeg var aldrig ked af at gå i skole. Men når jeg nu tænker tilbage på den, må jeg dog sige: hvor var den blottet for ånd. Kristendom mærkedes ikke. Vor tysklærer kunne i de små klasser blive rørstrømsk og indprente os det fjerde bud i den form: »Børn, I skal sgu elske jeres mor!« Jeg husker, hvor forbavset jeg blev,

da en kammerat på legepladsen, hvor tysklæreren var inspektor, sagde til mig: »I går var Hans Peter (lærerens kælenavn) til alters.« *Sigurd Müller,* som var rektor, da jeg var i de yngste klasser, var gammel og svag. Vi havde ham i religion. Han hørte os ikke meget. Dog skulle vi lære nogle af Grundtvigs lange bibelske salmer udenad. Jeg har ikke gode minder om »Abraham sad i Mamrelund«. Han fortalte mest. Men jeg har indtryk af, at han ikke fangede os. I hvert fald husker jeg en dag, han fortalte historien om David og Batseba. Da han kom til Natans ord til David: Du er manden! var han selv revet med og pegede vredt ned på en elev på forreste række – som grinede. Det skulle han ikke have gjort. Rektor blev rasende og ville have rystet ud af ham, hvad han grinede af. Den ulykkelige måtte til sidst under en meget svag efterligning af rektors udrakte hånd tilstå, at det var derfor. Jeg havde ondt baade af ham og rektor. Så var det morsommere, når han lod en hel time gå med at vise os sin »troldmand«, en såkaldt cartesiansk djævel, hvis op og nedgående bevægelser i glasset vi ikke kunne blive trætte af at beundre. Da Sigurd Müller havde skrevet i skolens årsprogram, at nu var al legemlig afstraffelse afskaffet der, morede det mig en dag at konstatere, at også hos rektor kunne naturen gå over optugtelsen. Min sidemand i klassen havde i frikvarteret været uartig over for pigerne. Midt i næste time blev han hentet af rektor personlig. Da han et kvarterstid efter kom tilbage noget nedbøjet, hviskede han til mig: »Jeg fik af spanskrøret.«

Siden blev *Georg Bruun* rektor. Vi havde ham i græsk de sidste fire år. Han var rivende dygtig. Vi lærte de uregelmæssige græske verber, så vi kunne dem i søvne. Men hvad græsk ånd og græsk tænkning og græsk kultur og kunst har betydet indtil denne dag – aldrig en antydning. Een

eneste lille eskapade til det åndelige mindes jeg fra disse timer. Bruun kom til at fortælle om slangedyrkning i oldtiden og sagde derunder, at slangen i de gamles øjne ikke var et ondt dyr, men tværtimod et helligt dyr. Det var en hentydning til syndefaldsfortællingen i det gamle testamente.

Han var selv gammel radikaler, studentersamfundsmand. Han ville gerne gøre os politisk interesseret. En gang vi stod med ham i gangen, pegede han over mod Hjultorv og sagde: der ser I formanden for det politiske parti, som betyder mest i Kolding. Det var ølkusken på en af slotmøllens store vogne. Han hed Knud Hansen. Han ville have os med på kvindernes stemmeret og fik os til at deltage i et møde på Højskolehjemmet, hvor Jutta Boisen-Møller talte. Hun snakkede, man syntes, der burde have været en kaffekop på talerstolen til hendes rådighed i stedet for den obligate vandkaraffel. Det, jeg husker bedst fra den aften, er, at vi gymnasiaster bagefter gik ind på en restaurant og tog en bajer. Da jeg fortalte fader det, sagde han: »Var du blevet tørstig!« Nej, det var jeg ikke, men jeg syntes, man måtte følge trop. Så sagde fader: »Kunne du ikke gøre dig til regel kun at drikke øl, når du er tørstig!« Jeg må sige, jeg fandt, der var fornuft i forslaget, og jeg tror, jeg har holdt mig det efterretteligt.

Der stod en vældig respekt om Georg Bruun. I gymnasiet, de to sidste år, havde vi fået den skik, i det lange spisefrikvarter skulle en af os stikke om i Katrinegade og købe æblekager til klassen hos en derboende bager. Det var tit mig, der gjorde det, jeg var den mindste. »Du smutter så let om hjørnerne,« sagde de andre. Det var faktisk strengt forbudt at forlade skolens grund uden særlig tilladelse. Så jeg var lykkelig, at det ikke var mig, men en anden, en stor svær kleppert, som en dag på tilbagetur fra bageren ren-

der på rektor. »Han skældte ud, så jeg var lige ved at tisse i bukserne,« tilstod han, da han kom tilbage — uden kager, de var blevet konfiskeret.

Trods alt kom den dag, da jeg følte taknemmelighed over for rektor. Det var, da jeg blev medlem af kommissionen til oversættelse af Det nye Testamente. Da nød jeg godt af at have lært græsk. Og en gang, jeg holdt nogle feriedage i Kolding, gik jeg ud til rektor, traf ham i haven og sagde, jeg kom for at takke ham, fordi han havde lært os så godt græsk, og fortalte ham, hvilken glæde jeg nu havde af det. Han var altid kølig, men da blev han faktisk lidt rørt og sagde: »Det var kønt af Dem at komme og fortælle mig det.« Og jeg tilgav ham i mit stille sind, hvad der havde siddet i mig af modvilje, fra da han engang i sjette klasse spurgte os, hvad vi nu ville studere. Han talte interesseret med nogle om det studium, de tænkte på, men da han kom til os to, der ville studere teologi, havde han intet at sige. Han var en gammel brandesianer.

Den lærer, vi holdt mest af, var »gamle Nick«, vor historielærer *Nikolaj Hansen*. Historie var desuden mit yndlingsfag. Han havde den vane at tage os op til katederet, og der måtte vi aflevere lektien, uden at han gav os et stikord. Her var det om at kunne sine ting. Til studentereksamen faldt også de fleste ug'er i historie og græsk, og de fag talte dobbelt. Trods hans strenghed kunne vi mærke, at han holdt af os. Men ånd var der ikke. Det var derfra og dertil. Der var ingen af historiens skikkelser, vi fik indtryk af ud over, hvad der stod i Blochs lærebog. Men siden hen opdagede jeg jo, at i kirkehistorie var det en fordel at kunne den danske kongerække og de romerske kejsere med alle årstal.

Den mest aparte af vore lærere var tillige den lærdeste, dr. phil. *Fr. Moth*. Han var af adelig afstamning, hed

det sig, i familie med Christian den Femtes elskerinde Sophie Amalie Moth. Familien må være blevet reduceret, for dr. Moths fader var almindelig sognepræst. Han havde heller ikke noget adeligt over sig, lignede snarere den lærde pedant, hvem udseende, klædedragt og renlighed var noget underordnet. Vi havde ham i latin, hvilket i de to sidste klasser betød 8 timer i ugen. Vore følelser over for ham var blandede. Vi så op til ham som en lærd mand. Vi så ned på ham for hans snusketheds skyld, vi morede os over ham, fordi han ikke kunne holde respekt, noget, vi i høj grad benyttede os af. Hans interesser lå sikkert alle andre steder end i skolen. Hans viden om, at han ikke kunne tumle os og derfor vore kundskaber i latin var mangelfulde, gjorde ham svag i knæene. Jeg husker engang ministeriets tilsynsførende, professor Giertz kom. Det var en af de dage, vi havde Moth i to timer. I den første meddelte han, at Giertz ville overvære næste time, da vi havde ekstemporal. Han foreslog så, at vi i første time tog det stykke igennem, vi skulle læse i den følgende. Jeg skal love for, det blev tygget igennem. Så da Giertz sad der i baggrunden, lille og uudgrundelig, gik ekstemporalen som smurt. Til sidst spurgte Giertz, om vi ikke havde haft det stykke for før. Vi stivnede. Men Moth svarede grebet af øjensynlig forvirring med et nej. Da fik jeg ondt af ham.

En helt anden mand var han, når han, hvad der kunne hænde, bød os hjem til sig en aften. Så kunne han tale med os om græsk kunst, vise os billeder og fortælle os om vaganterne, middelalderens farende studenter, hvis viser han havde oversat nogle af. For Moth havde en digterisk åre. Morten Børups majvise, som vi sang ved den årlige majfest, Sigurd Müller havde genindført, havde Moth oversat:

Frydeligt med jubelkor
hilses vårens komme.

Middelalderlatin var Moths speciale. Det gjorde, at jeg kom til at interessere mig for middelalderens latinske digtning, både studenternes morsomme viser og den latinske salmedigtning. Jeg læste f. eks. Stabat mater og Jesu dulcis memoria, som vi har i salmebogens Vor Herres Jesu mindefest. Således må det, at der slet ikke var ånd i Kolding lærde skole, tages med nogen reservation. Små glimt brød dog igennem.

Dr. Moth var en lykkelig mand i sit hjem, men i skolen var han ulykkelig, rektor kunne ikke skjule sin foragt for ham. Det var vist gensidigt. Ved genforeningen flyttede han til Haderslev, hvor han havde noget af en renaissance, hvad der glæder mig at tænke på. For vi havde mest ondt af ham. Han har nok mest følt os som nogle plageånder. Han sagde en gang noget, jeg ikke har kunnet glemme. Vi læste Senecas breve, og en af os opdagede, at der eksisterede en dansk oversættelse, man kunne hjælpe sig med, skrevet af den lærde adelsdame fra Christian den Fjerdes tid, Birgitte Thott. Jeg lånte den selv hjem fra skolens bibliotek og kiggede i den. Jeg sagde det til dr. Moth, og han sagde, han vidste nok om den, men havde aldrig læst den. Da jeg gav udtryk for min forbavselse, sagde han: »Der findes så mange bøger, som jeg gerne ville læse, og som jeg aldrig når, og jeg må tilstå, at Birgitte Thott kommer i fjerde række!«

Jeg fik gennem hans ord et overvældende indtryk af, hvor lidt af tilværelsens indhold selv det lærdeste menneske vil kunne overkomme at få indblik i, endsige overskue.

Til sidst vil jeg også nævne *Brusendorff*. Vi havde ham i fransk. Siden har jeg forstået, at det var nok egentlig

tysk og tysk åndsliv, han var fortrolig med. Men han kunne give sig hen, fortælle om et eller andet, han nylig havde læst. Han kunne bruge det halve af timen til at læse for os af Nyrops »Ordenes liv«. Det fremmede just ikke vor kyndighed i fransk, men det var oplivende.

Der var et godt kammeratskab mellem os, som fulgtes ad op gennem årene. De øverste klasser var små, vi var seks, der blev studenter i 1906. Men der var få, jeg knyttede hjertebånd og venskabsbånd for livet med. I de sidste år havde vi en gymnasieforening, vi kom sammen og diskuterede, holdt foredrag for hinanden. Jeg kan huske, jeg talte om buddhismen. Foreningen skulle naturligvis hedde noget. Og vi bestemte os for navnet Hugin, en af de ravne, som sidder på Odins skulder og fortæller ham alt. Men ak og ve, da vi begyndte at korrespondere med lignende foreninger, opdagedes, at der allerede eksisterede en gymnasiastforening af det navn et andet sted i landet. Så valgte vi da navnet på den anden af disse kundskabsrige ravne og kaldte vor forening Mugin — sådan mente vi den anden ravn hed. Men vi følte os lidt flove, da vi efter at have anmeldt dette navn til broderorganisationer opdagede, at den anden ravn hed Munin, ikke Mugin. Nå, nogen lang levetid havde foreningen ikke, det kneb med at finde emner til foredrag. Jeg husker dog et om Heine, som nogle af de mere fremmelige interesserede sig for.

Da vi kom til København, spredtes vi hurtigt. I dag lever kun tre af os, og vi er gode kammerater, når vi mødes, i mindet om fælles skoletid, der dog, synes jeg, måtte kunne have givet os mere for livet, end den gav.

Betegnende for skolen er den sang vi sang ved translokationen, den årlige afslutningsfest før sommerferien. Den er af Schandorph, en af de digtere, som brødrene Brandes

gjorde noget af, forfatter af noveller, som udmærkede sig ved en for den tid ret sjofel tone, nu aldeles glemt. Første vers lød:

> Kundskab er magt, er det hvasseste værge,
> kundskab har besejret hver hindring på jord.
> Den har jo kløvet de hårdeste bjerge,
> tvunget gennem alpers granitvæg et bor.
> Lyt til et stempelslags taktfaste gang,
> nyt telegrafer og brug telefoner,
> hvis du har øre for ånd og for klang,
> kundskabs Tedeum da toner.

At man har kunnet nænne at lade umyndige børn synge sådan noget sludder! Vi, som ser tilbage over to verdenskrige og ryster for den tredje, må smile vemodigt og bittert over en linje som: kundskab har besejret *hver* hindring på jord. Og sidste linje er direkte gudsbespottelig. For Tedeum er den kristne kirkes lovsang gennem årtusind: O, store Gud, vi love dig. Schandorph gør mennesket og menneskets viden til gud.

Men det var tidens tone, underligt at mindes. Ved århundredskiftet, natten mellem år 1900 og 1901 stod Georg Brandes mellem studenter og deklamerede:

> Hil nye tid!
> Ny tid — vor tid.
> Vi har rustet dem, som skal føre din strid.
> Vi vrister dig ud af døgnherskernes vold.
> Tilværelsen skal ikke mere være gold.
> Du er blød som voks i den stærkes hånd,
> du smeltes af vilje, du formes af ånd.
> Nu står den gamle uret for fald.
> En ny tid fødes, vi følger dens kald.

Det er sært at tænke på, at de, som opdrog os, de som gav tonen an i vort folk den gang, var fuldstændig vild på kareten.

Festlighederne i anledning af studentereksamen var beskedne. Vi gik efter sidste fag med studenterhuerne på ud for at hilse på rektor, som sagde nogle venlige ord. Jeg tror endda, han bød os en cigar. Så var det meningen, vi skulle op til fotograf Caprani i Jernbanegade for at fotograferes. Men på vejen gik vi ind på Saxildhus, den gang et beskedent konditori, hvor mand og hustru betjente gæsterne. Da de så vore huer, bød de på caloric foruden den kage, vi havde bestilt. Jeg havde aldrig før smagt caloric og blev rent ud sagt en smule beskænket. Jernbanegade bølgede så underligt under mig. Det er det nærmeste, jeg i mit liv har været ved at blive fuld. Jeg tænker på det, når jeg ser på vort studenterbillede. Men det kan ikke ses på mig. Og inden jeg var nået den fjerdingvej hjem til Seest præstegård, var det dampet af mig. Det var en lille advarsel, jeg fik med mig på vej til Københavns glade studenterliv.

Jeg ville studere teologi. Fader var betænkelig. Jeg var dengang et hoved mindre, end jeg er nu. Han foreslog mig jura. Men det kunne jeg aldeles ikke tænke mig. Filologi, historie, kunne jeg tænke mig. Men med min kropstørrelse blive lærer? — det var ligeså umuligt. Det blev så trods alt teologi. Jeg kan faktisk ikke sige hvorfor.

III

Studenterår

Den 1. september 1906 rejste jeg til København og slæbte min kuffert, tung af skovfogedæbler, fra den gamle hovedbanegård, hvor der nu er biograf, hen i H. C. Andersensgade, hvor min tante havde oprettet et pensionat for studenter, mest polyteknikere. Skønt vi havde det rart med hinanden, kom ingen til at stå mig særlig nær. I det hele taget når jeg tænker på de år, der nu fulgte, indtil jeg absolverede embedseksamen, står de for mig i et flimrende skær. Jeg var barnlig, var da også kun 17 år, jeg var kun en skoledreng, og siden har studentertiden syntes mig en parentes, fordi først i kandidatårene kom det, mit barndomshjem havde givet mig, til gennembrud. Jeg var i alle retninger famlende.

Det var et andet København end det nuværende. Der gik endnu hestesporvogn i Nørregade, kaldet »Hønen«, også bussen gennem Købmagergade var hestetrukken. Ingen havde tænkt på højhuse eller på universitetsbeskyttet bespisning af studenter. Studenterhuen, den af sort silke, gik man med hele rusåret, ja der var enkelte, der gik med den alle studenterårene, men dem regnede vi for lidt til en side. Vi sagde De til hinanden, hvis vi ikke højtideligt havde drukket dus. Det var ikke mange, jeg blev dus med, vist først nogle stykker, da jeg kom på Regen-

sen. Vi oplevede Cozic, en franskmand, der var den første, der viste flyvning i København, og dagen efter kunne vi læse i »Politiken«, at herefter var krig umulig. For når vi nu kunne flyve til hinanden over landegrænserne, ville de miste deres betydning, og vi ville blive gode venner allesammen jorden rundt. I politik gik bølgerne højt om forsvar eller ikke forsvar, og vi, som var så barnlige at tro, at der ville blive ved at komme krige – blandt andet fordi det stod i Bibelen – var håbløse og bagstræberiske. Der var den store politiske kamp om Neergaards fremskudte forter. At sidde på galleriet i Det kongelige Teater kostede 1 krone, ja, på »tallerkenrækken« endda kun 75 øre. Vi oplevede Alberti-katastrofen, da københavnerne for en gangs skyld tabte humøret. Der var mange mennesker på gaden den aften i september 1908, da han havde meldt sig selv til politiet, en underlig trykket stemning. Man skammede sig over, at vort lands retsvæsen i åringer havde været ledet af en notorisk svindler.

At gå til manuduktør kostede 25 øre i timen, når man slog sig sammen og blev 8–10 på holdet.

Det var morsomt at gå til vælgermøde, særlig i femte kreds, når Poul Rasmusen og Borgbjerg tog sig en holmgang i garderkasernens ekserserhus. De var begge lynsnare i replikken og tog tilråb fra forsamlingen som en velkommen anledning til at turnere en morsomhed. I de år trængte det elektriske lys frem, og wc'et slog sejrrigt igennem, og de første studenterårs rumlende natrenovationsvogne drog sig tilbage til broerne.

Jeg kom i de ti år, jeg tilbragte i København, kun sjældent uden for byen, ferierne undtaget naturligvis. Kun om foråret tog man et par udflugter, een gang for at se anemonerne i april, og een gang i maj for at se den udsprungne bøgeskov. Da jeg i 1916 på Thurø op-

levede efteråret, måtte jeg sige til mig selv: det har du ikke set i ti år.

Ingen biler på gaderne, ingen avismænd i skure. Det var en interessant nyhed, da de første frugtvogne dukkede op. Et par små biografer på Strøget, hvor man så flimrende film med frembrusende tog og banditoverfald, hvor skudvekslingen gjordes mere naturtro ved, at der knaldedes et eller andet sted bag tilskuerpladsen.

Tænker jeg på universitetet er den eneste af vore lærere, der lyser, *Valdemar Ammundsen*. For det første var han en fremragende lærer. Han kunne tegne en skikkelse fra kirkehistorien, Augustin, Luther, så noget blev hængende. Hans eksaminatorier gav udbytte, ikke blot for eksamen. Han var elskværdig, men kunne være hård, ikke alene ved eksamen, hvor den, som ikke havde gjort noget ved det, fik det at føle. Jeg husker en time, hvor først en del, der var indskrevet for at lade sig eksaminere, bad om at blive fri, de havde desværre ikke fået sig forberedt. De næste, som blev hørt, var åbenbart i samme forfatning, men havde ikke turdet sige det, efter at så mange havde undslået sig og professorens mine var blevet mørk. Til sidst sagde Ammundsen: »Jeg vil sige til de herrer, som en rektor sagde til sine elever — sans comparaison naturligvis —: De skulle dog læse på det, det støtter!« Jeg skal love for, vi dukkede os.

En vinter bød han os sammen hos sig selv ude på Østerbro. P. Madsen var for længst holdt op med sine berømte »teaftener«, som Karl Gjellerup har karikeret i sin bog »Germanernes lærling«. Han talte med os om aktuelle ting, gjorde os opmærksom på de to forfattere, som lod kristendom komme til orde i de dage, Johannes Jørgensen og Jakob Knudsen. Han talte direkte om den kristne tro, om vished, som intet voksent menneske i det lange løb

kan undvære. Om det største på jorden, at få lov at vejlede et andet menneske til Kristus. Vi levede i en tid, da teologien svømmede, da angrebene udefra gjorde stærkt indtryk. Men der var det ved Ammundsen, at man sagde til sig selv, at her var en mand, ikke stort ældre end vi selv, som helt og fuldt gik ind for levende kristendom, men vel at mærke uden derfor tankemæssigt at gå uden om nogen vanskelighed. Selve dette faktum var i hvert fald for mig af afgørende betydning. Jeg vil være ham taknemmelig til min dødedag.

Den, jeg hørte mest, var vel ellers professor *Torm* i Det nye Testamente. Det var jo så afgjort eksamensstof. Også hos ham vidste vi, hvor vi var kristelig set. Men han havde ikke evnen til at bringe forbindelse mellem ortodokse synspunkter og radikale. Jeg mindes en forelæsningsrække over Johannes' åbenbaring. P. Madsens bog var lagt til grund. Men af og til jævnførte han også teologisk yderliggående synspunkter, f. eks. Bousset. Jeg kan huske, at da han sluttede, nævnede han det som sin fortjeneste, at han ikke havde skjult den liberale teologis opfattelse af åbenbaringsbogen for os. Men jeg tænkte: ja, det er godt nok, men du sagde bare ikke noget om, hvordan de kunne forliges med P. Madsens, eller hvem der så, når det kom til stykket, har ret.

Jeg hørte naturligvis efterhånden alle, der var knyttet til det teologiske fakultet, og jeg vænnede mig til at tale om Jesus som en historisk person, som man skulle vide noget om. Men om man skulle tro på ham, var der rigtignok yderst sjældent tale. Kun husker jeg en gang, *P. Madsen* i stilfærdighed aflagde et vidnesbyrd. Jeg gik til hans gennemgang af dogmatikken i 5 semestre. I de første tre semestre dikterede han, jeg renskrev hjemme. Vi studenter talte somme tider sammen om, hvor vidt professorerne

havde opdaget, at bogtrykkerkunsten var opfunden. Dernæst eksaminerede han i to semestre over dogmatikken. Det var i mine første år, så jeg var ikke så vidt, at jeg lod mig eksaminere. Men vi havde iblandt os en mærkelig fyr, han blev aldrig præst, som havde gjort sig det til speciale at drille P. Madsen, hvad jeg nu tror, de fleste ikke syntes om. For P. Madsen var en gammel mand, og vi havde respekt for hans hvide hår. Samme student viste sig kun til eksimanatorierne, når professoren var ved slutningen af en paragraf. Så spurgte han nemlig, om der ellers var nogen, der havde noget at spørge om. Så var han der. Men da vi var nået til forsoningen og han kom med kritiske, nærmest gudbespottelige spørgsmål, blev P. Madsen alvorlig og sagde på sit stærke jyske med de snurrende r'er: »Det skulle bedrøve mig, om flere er i vildrede med disse spørgsmål, som unægtelig hører til kristendommens centrale.« Det kom med sådan en vægt, at kværulanten ikke viste sig siden. I 1909 blev Peder Madsen Sjællands biskop, så han var ikke mellem dem, der eksaminerede mig til embedseksamen. Da var han for resten også død.

Iøvrigt var den, jeg personligt fik mest at gøre med, professor *Jacobsen* i Gamle Testamente. At høre ham var træls, da han var en dårlig taler. Men jeg gik til laboratorieøvelser hos ham i tre semestre om de messianske steder i G. T. Det interesserede mig, og det var morsomt at pusle lidt med det videnskabelige, at skrabe bunden så at sige. Men for hjertet gav det ikke noget. Men hvor var han personlig et elskeligt menneske. Gennemgang af opgaverne foregik i hans hyggelige tobaksduftende hjem. Aldrig kan jeg glemme, da han ved et semesters afslutning ved juletid havde inviteret os hjem til »en kop the«. Da vi kom til bordet, viste denne kop

the sig at bestå i et bastant aftensmåltid, der begyndte med kold and og rødkål!

Så var der »Studenterhjemmet« i Pustervig. Det havde en glansperiode i mine første år i København. De kristelige studentermøder tog fart – jeg deltog dog ikke i noget før som kandidat i 1915. Det egentlige, bibelkredse eller styrelse, tog jeg ikke del i. Men jeg hyggede mig der ved at læse »Kolding Avis« og ved at tilbringe mangen aften på læsestuen med at læse nyudkomne bøger, Jakob Knudsens romaner »Sind«, »Lærer Urup«, »Inger« og meget andet. Lyset slukkedes først kl. 11. Så var der de drabelige diskussioner, der kunne vare til ud på de små timer, om forsvaret, om det sociale spørgsmål, om Darwinisme. Derfra husker jeg professor *Heiberg,* en af universitetets store, en glødende fjende af kristendom, men samtidig kold som is. Kan man tænke sig en glødende istap? Eller den aften, da Ammundsen måtte stå til regnskab for sin bog om den unge Luther. Ved disse aftener lærte jeg at ryge, for tobaksrøgen var så tæt, at det ikke var rart, med mindre man selv bidrog.

Jeg gik i kirke om søndagen af gammel vane. I det første år hørte jeg afvekslende min onkel *Christian Gad,* kapellan ved Trinitatis, og *Albert Schack,* sognepræst ved Helligåndskirken. Han imponerede mig, fordi han var den første præst, jeg havde hørt, hvor man aldrig tænkte: nu kunne du godt holde op – før han sagde amen. I 1907 flyttede min tante sit pensionat ud i Slagelsegade på Østerbro, og der blev jeg hjemme i Frihavnskirken hos *H. P. Mollerup.* Ikke fordi jeg var så umådelig glad for ham, han prædikede længe, dog var der altid *noget* at hente, men fordi den glade, arbejdende menighed, den fulde kirke mindede mig om Seest. I de store kirker fandt jeg mig aldrig rigtig hjemme. Men jeg havde ikke ellers

nogen forbindelse, kom ikke til menighedsmøder, talte aldrig med Mollerup, dertil var mit eget indre liv alt for uroligt, og jeg troede ikke, jeg ville blive præst. Teologien havde jeg valgt, fordi den syntes mig den interessanteste og hverken juraen eller medicinen drog mig.

Een lykke havde jeg i al min studentertid, som mange provinsstudenter savner. Jeg havde et hjem at komme i om søndagen. Jeg havde en velhavende onkel, min onkel Georg, faders broder. Han havde tjent sine penge i Brasilien som kursmægler – derovre havde de det jo så barbarisk, at pengenes værdi ikke lå fast. Kort før jeg kom til byen, var han flyttet til Danmark og boede i Rosenvænget. Hans kone var brasilianerinde. Af forståelige sprog talte hun til at begynde med tysk, så jeg vænnede mig til at høre det, hvad der siden er kommet mig til gode. Der var to fætre, den ældste på min alder, og to søde kusiner. Hvad det hjem har betydet for mig, kan jeg ikke udrede. Men der var uendelig hyggeligt. Man kunne komme allerede tidligt på søndag eftermiddag og lære at spille billard. Og til aften kom hyppigt andre af familien, alle uanmeldt, og man fik en herlig aftensmad. Særlig står den røgede ål klart i min erindring, den havde jeg aldrig mødt før. Så lyttede man til det portugisiske og lærte, at pão betød brød og un palito en tandstikker. Efter de tiders skik havde døtrene måttet følge moderen og var derfor katoliker, mens sønnerne var protestanter. Man kunne derfor en aften træffe pater Braun, præst ved den katolske kirke i Bredgade. Jeg prøvede dog ikke at tage en diskussion med ham.

De var alle meget familiekære, tante Olga omfavnede og kyssede en. Der var hjemligt, og samtidig på grund af duften fra det fremmede altid ejendommeligt og interessant. Jeg har siden mere end just dengang forstået, at

mens søndag eftermiddag for mangen provinsstudent var drøj at komme igennem, havde jeg i Rosenvænget et herligt hvilested.

Efteråret 1909 fik jeg Regensen. Den blev min verden i $2^1/_2$ år. Jeg havde aldrig troet, det var så morsomt at være student. Jeg spillede ikke nogen rolle i det store, blev hverken klokker eller blot karleinspektor. Men jeg deltog med liv og lyst i alt, hvad der skete. Regenslivet distraherede mig meget i forhold til læsningen, det kostede mig mit laud i etik til eksamen. Men jeg kan ikke fortryde det. Det var første gang, jeg færdedes blandt unge, der ikke var troende. Hvad for andre vordende præster soldatertjenesten har betydet, betød Regensen for mig. Men det er betegnende, at jeg følte mig vel blandt alle kammerater, og da en lille, ganske lille flok indbød mig til en bibelkreds af regensianere, næsten kun teologer, sagde jeg vel ja, men kun for skams skyld. Lyst havde jeg ikke. At man kunne solde på en morsom måde, var mig aldeles nyt. Punsjesoldene på salen var festaftener. Det var kold champagnepunsj, jeg kan opskriften endnu. I bunden af bollen godt med is. Derover en flaske graves, en flaske cognac, en flaske champagne, som dog kunne undværes, og to siphoner sodavand. Fuld af den blev kun en enkelt islænding, men jeg havde ham mistænkt for, at han havde styrket sig i forvejen. Men så sangen, 100 unge, der sang af hjertens lyst de gamle studenterviser i Regenssangbogen. Og variationen af Hostrups gamle drikkevise, når ved midnatstid provsten, den elskelige professor *Jul. Lassen,* forlod os, tog mig altid, den blev skrålet ud af vinduerne, når han gik tværs over gården:

Nu er det stille, han har os forladt,
provsten, den gamle urostifter,

men i den tavse, kølige nat
vil vi skride til svare bedrifter.
Provsten snorker alt, men vi,
vi går på perlefiskeri.

De to sidste linier gentoges så længe, til lyset slukkedes i provstefløjen.

Der var mange, jeg holdt af, og adskillige, jeg drak dus med, særlig i den muntre vækkerforening »Pip«. Kun een har jeg bevaret venskab med indtil denne dag, *Aage Sletten,* nu sognepræst i Ø. Velling.

Men fremmende på studierne virkede Regensen ikke — i hvert fald for mit vedkommende. Dog var der naturligvis ikke snak om andet, end at når regenstiden var udløbet, gik man op til eksamen. Vi var tre, der fulgtes ad hen på universitetet for at få karaktererne i skriftligt. *Meldgaard,* sidst sognepræst i Odder, og en islænding, *Sigurdson,* som jeg ikke aner, hvad der er blevet af. Vi bevægede os i stor tavshed, så Meldgaard sagde: »Vi går, som vi skulle til begravelse.« Hvortil islændingen sagde: »Det er måske jaj!« Nå, slået ihjel var der nu ingen af os, der blev. Men jeg, som havde håbet på i hvert fald 5 lauder, fik fast prim i etik. Derimod laud i ny og gammel testamente så stort, at der, efter hvad den venlige professor *I. P. Bang* sagde, var mulighed for et præ. Men det skete ikke. Mit prim i etik beholdt jeg, fik laud i de øvrige fag. Det var helt pænt, men vist en skuffelse for fader, der selv havde taget 5 lauder hjem efter kun lige 5 års læsning, mens jeg havde læst i 5½ år. Jeg må vist have taget mig det mere nær, end jeg selv har været klar over. For op til nutiden kan jeg drømme, at jeg er oppe til eksamen for at forbedre den, men i drømmen går det altid ilde, så jeg ender med at få mindre end i 1912.

Jeg vidste, at jeg havde været doven. Når undtages det sidste halvår, havde jeg sjældent, yderst sjældent, læst mere end 5 à 6 timer daglig, og jeg havde intet haft ved siden af, som så mange dog havde dengang og nu endnu mere. Min eneste trøst var, at eksaminerne tit afslørede, at andre havde været endnu dovnere. Min tid var ikke gået med noget ondt. Da jeg boede hos min tante, lærte jeg at spille whist, for det ville hun gerne om aftenen, og et parti kunne let dannes af de forhåndenværende studenter. Senere lærte jeg at spille l'hombre. Men det blev jeg ked af på Regensen, for jeg opdagede, at man let kom i dårligt selskab. At sidde en aften sammen med nogle medicinere blot for at spille og høre på uartige historier morede mig ikke.

Viden er ikke at foragte. Og nogen viden tilegnede man sig jo ved at læse i så mange år. Men hvor var der lidt, der pegede på en præstegerning. Det var et akademisk studium som så mange andre, historie, sprog, filosofi. Teologi skulle være en videnskab, der kappedes med andre. Og tidens videnskab var kritisk. Al historisk overlevering gik man ud fra var forkert. Jeg hørte i min studentertid den berømte tyske professor i kirkehistorie Harnack. Han talte om Jesu liv og sagde bl. a.: hvad angår kronologien i Jesu liv véd vi ikke andet, end at han er født, før han er død. At teologien har sine egne forudsætninger, som den ikke kan forlade uden at forråde sig selv, var der ingen, der fortalte os. Man kunne naturligvis godt omgås studenter fra de andre fakulteter kammeratligt, og de kunne sætte pris på en – rent personligt. Men i egenskab af teolog var man ringeagtet. Sådan var det og er det vel endnu.

IV

Kandidat

Så stod jeg da i København som teologisk kandidat »med bedste karakter«, som det hed i gamle dage, og anede ikke mine levende råd. Hvad skulle jeg blive? Jeg var 22 år. Præst kunne jeg ikke blive, jeg tvivlede meget om, at jeg nogensinde blev det. Jeg drev den gruelig af de første måneder. Øjnede kun een lysning: om jeg kunne opnå en ansættelse på Det kgl. Bibliotek. Jeg var oppe hos overbibliotekaren, *H. O. Lange,* som så alvorligt og venligt på mig, men ikke gav mig noget håb. Hvor har jeg bedt hede bønner om, at den vej måtte åbne sig. Men intet skete. Jeg har siden tit fortalt mine konfirmander om den tid, når vi talte sammen om bøn. For nu har jeg i mange år kunnet takke Gud, fordi han ikke bønhørte mig.

Men da jeg kom tilbage fra en lang og langsommelig sommerferie og kom til at bo i en toværelseslejlighed i en af de små byggeforeningsgader på Østerbro sammen med min broder Carl, der skulle på kursus for at komme ind på officersskolen, lysnede det virkeligt. Jeg fik først den opgave ved professor Torms velvilje at læse korrektur på P. Madsens dogmatik, hvor jeg desuden fik den ære, at min afskrivning af hans sidste forelæsningsrække blev lagt til grund ved siden af hans egne gamle manuskripter.

Og jeg begyndte at manuducere. Snart sad jeg ret godt i det. Og da jeg i november kom på Borchs kollegium, hvor min broder flyttede med som »gris«, og yderligere fik to job, følte jeg mig ovenpå. Det ene job var, at jeg skulle referere kristelige møder til Nationaltidende, der havde jeg provst *Axel Bjerre,* Herlufmagle, redaktør af bladets kirkeside, som min foresatte. Det andet var som hjælpesekretær på Kirkefondet, hvor jeg havde pastor*Chr. Seidelin* som chef. Det var fra kl. 10—4. Når jeg altså begyndte med to timers manuduktion kl. 8—10 plus en time efter kontortid kl. 4—5 og havde en tre-fire aftener i ugen besat med møder, jeg skulle overvære, havde jeg faktisk nok at lave. Jeg har heller aldrig følt mig så velhavende som dengang.

Alt arbejdet var morsomt. Det var morsomt at undervise i hebraisk og dogmatik. I. P. Bang havde afløst P. Madsen, så jeg måtte arbejde noget med stoffet. Det var morsomt at lære yngre årgange af studenter at kende. Det var morsomt at referere og få et kig ind i kirkens virke. Er det ikke »Tordenskjolds soldater«? blev jeg spurgt. Jo, i nogen grad var det. Men jeg kunne godt lide, hvad en af dem svarede på samme spørgsmål: ja, men var det ikke ved hjælp af dem, at Tordenskjold indtog Marstrands fæstning? Jeg hørte engang Carl Moe i »Bethesda«. Ved siden af mig på referentbænken sad redaktøren af »København«, den forhenværende præst *Henning Jensen,* kirkens hårde kritiker. Jeg tænkte, jeg ville dog læse, hvad han fik ud af det. Jeg havde hørt Moe, den berygtede helvedesprædikant, mange gange i Seest Kirke. Han prædikede lavmælt uden gebærder af nogen art, men forunderlig indtrængende, og livsnære træk gjorde hans tale meget fængslende. Jeg glædede mig, da jeg dagen efter kunne se af referatet i »København«, at Henning Jensen

havde været lige så betaget som jeg og desforuden forbavset over, at en stærk omvendelsesforkyndelse kunne fremføres så stilfærdigt. Ved referentbordet virkede *Gunner Helweg-Larsen,* som jeg havde kendt fra barn af, han var søn af faders forgænger i embedet og kom af og til på besøg hos faderens gamle venner, tit oplivende. De andre referenter kendte ham vist kun som en lystig fætter. Derfor virkede det stærkt, både undrende og humoristisk, når han, hvad der hændte, med kraftig røst sang med på vækkelsesangenes omkvæd. Dem kunne han. Og det var ikke sært. Hans fader havde stået midt i den vækkelse, som havde præget Seest sogn, som det var i min barndom.

Min tilknytning til »Nationaltidende« skaffede mig den eneste oplevelse, jeg har haft af det psykisk uforklarlige. En morgen vågnede jeg i mit soveværelse på Borchs kollegium og havde en stærk forudfølelse af noget glædeligt. Jeg sagde til mig selv: i dag vil du opleve noget glædeligt. Dagen gik, travlt optaget som jeg var, og jeg havde glemt morgenens tanke, lige til jeg kl. 11 om aftenen nærmede mig kollegiet. Da slog det ned i mig: og det var i dag, du skulle have en særlig glæde. Og jeg tænkte: så skal det være snart, for jeg går på hovedet i seng. Men da jeg kom op på mit værelse, lå der en temmelig stor postpakke. Da jeg åbnede den, indeholdt den en pæn bunke nye bøger med et brev fra provst Bjerre, om jeg ville påtage mig at anmelde dem. Jeg blev forbløffet, forbløffet og meget glad. Jeg følte det som en forfremmelse. For den egentlige journalistik følte jeg mig ikke tiltrukket af, havde sikkert heller ikke de evner. Bjerre ringede en gang til mig, om jeg med det samme ville lave en nekrolog over en kendt kirkelig personlighed, han ligger nemlig for døden, sagde han. Jeg sled i det en hel aften, men

fik aldrig noget for det, eftersom vedkommende mod forventning levede op igen. Når jeg siden så eller hørte ham, tænkte jeg hver gang: du har snydt mig for fem kroner! Da han døde, var jeg for længst fra København.

Men den af mine bestillinger, som – jeg vil ikke sige gav mig mest at lave, men som kom til at betyde noget afgørende for mig, var min ansættelse på Kirkefondets kontor. Jeg arvede den efter *H. Rohleder,* sidst provst i Broager, der forlod den for at blive hjælpepræst hos min fader. Det var et mageligt job. Man gik sekretæren til hånde, skrev hans breve efter diktat og holdt journal og kartotek i orden. Var han væk, han rejste ikke sjældent en mødetur for at virke for kirkesagen, skulle man være der og passe telefonen. Men der var god tid til at læse og sludre med dem i naboværelset, det var Menighedsplejernes folk, nemlig dr. theol. *Alfred Th. Jørgensen* og frk. *Ada Y. Kuning,* som var hans højre hånd.

Så var der lejlighed til at hilse på professor *Harald Westergaard, H. O. Lange* kunne kigge op, men navnlig en række af præsterne ved Kirkefondets kirker. Jeg sad og lyttede til dem, når de talte om deres arbejde og besværligheder. Pastor Seidelin fortalte mig tit om sine præsteår ved Filipskirken på Amager. Og jeg blev misundelig. De mennesker vidste, hvad de ville og skulle. De vidste, hvad de var her for, hvad deres ærinde i denne verden var (for at bruge et moderne udtryk). Og der sad jeg, som i al stilhed anså mig for bedre begavet end de fleste af dem, og jeg anede ikke, hvad jeg egentlig skulle leve for. Tiden gik godt for mig, jeg var ikke ked af det, tværtimod. Men jeg var uden mål. Men her var nogle mennesker, som ville eet, tjene Gud og vise disse spottende københavnere vejen til himlen. Særlig samværet med pastor Seidelin ydmygede mig. Han anede det sik-

kert ikke, men jeg skal aldrig glemme ham det. På ham sporede jeg, hvad Gud kan gøre ud af et menneske, der stiller sig helt til hans rådighed. Men ville jeg det? Det var spørgsmålet. Jeg var i årenes løb kommet længere og længere bort fra Gud. Bønnen var knebet ned til en barnebøn, inden jeg gik i seng. Jeg gik i min studentertid regelmæssig i kirke, men aldrig til alters. Nu var kirkegangen udtyndet til hver anden søndag, og jeg opdagede snart, at så kunne der komme hindring netop for den, og så blev det hver tredje. Jeg begyndte at ane uråd. Da jeg nu havde god råd, stak jeg lidt hyppigere hjem til Jylland, end jeg havde gjort som student. Sådan kom jeg engang i toget over Fyn til at sidde over for en mand, som jeg af en eller anden grund, jeg ved ikke hvorfor, fik en mistanke om var missions. Det berørte mig ubehageligt. Men så gav han sig til at snakke, og han sagde sku. Jeg blev så let til mode. Ham var der ingen fare ved. Men jeg husker mig selv stående lidt efter i sidegangen ved et vindu, og pludselig faldt der en dyb skamfølelse over mig: nu er jeg altså så vidt. De mennesker, der har det som fader og moder, er jeg utilpas ved, men kun veltilpas i selskab med ganske almindelig ugudelige mennesker.

I juni 1914 foretog jeg min første udenlandsrejse. Jeg havde jo råd til det også. Jeg rejste over Warnemünde og gjorde en afstikker til Colberg for at udforske i kirkebøger, om ikke Bartholdyerne skulle stamme derfra, hvad noget tydede på. Det blev nu en forbier. Så var jeg otte dage i Berlin. Mens jeg var der, fandt mordet i Serajewo sted, det som gav stødet til den første verdenskrig. Den var der dog ingen, der tænkte på endnu. Så tog jeg til Dresden og derfra besøgte jeg en fætter, som studerede ved bjergværksakademiet i Freiberg. Vi cyklede omkring

i det smukke landskab om floden Mulde, og jeg lærte begyndelseslinierne til en lokal soldatersang:

Und in Freiberg, an der Mulde,
da stand einst ein Schilderhaus.

Jeg var sammen men hans kammerater, de var fra alle verdens lande, portugisere, russere, englændere. Få uger efter var de spredt for alle vinde, det lykkedes russerne at slippe hjem over et hul i Karpaterne, som østrigerne mærkelig nok ikke fik stoppet, før krigen var flere dage gammel. Englænderne derimod havnede i 4 års tysk fangenskab. Og mærkeligt er det at vide, at i dag er den egn, vi cyklede omkring i, frygtelig afspærret og på russernes hænder. De har nemlig opdaget, at der er uran i de gamle sølv- og blyminer, som dengang lå ubrugte hen, kun anvendt til studieøjemed for vordende bjergværksingeniører. Østtyskere, som forsvinder, havner nu i disse uranminer, hvor levetiden menes at være tre år. Jeg kender en præst, han var hos mig i 1922 som teologisk student for at fedes lidt på efter krigens smalkost, som russerne tog i 1945. Man har aldrig hørt noget fra ham siden, men formoder, at han er gået til der. Vi var også i Sachsisk Schweitz, på Bastei. Siden gennemvandrede jeg Thüringen over Kickelhahn og endte i Eisenach for at se Wartburg. I Eisenach havde jeg en uforglemmelig oplevelse. Jeg sad en strålende sommermorgen på en bænk i skygge af store træer. Jeg følte mig noget ensom og forladt, som man kan, når man er ene på rejse og langt hjemmefra. Ved siden af mig sad en gammel mand. Hen imod ham kommer rokkende en anden gammel. Jeg kan se hans ansigt for mig endnu. Da han stod foran os, siger min sidemand til ham: »Na, wie geht's alter Freund?«*) Hvortil han svarede, og jeg

*) Nå, hvordan går det gamle ven?

syntes om hans ansigt, da han sagde det: »Ach, schlecht! Ich wünsche ich wäre bei Jesus!«*) Mere af deres samtale husker jeg ikke. Men det navn over alle navne, nævnt så uventet på et vildfremmed sted i et fremmed land, gjorde alt anderledes. Her er Jesus også kendt og elsket, tænkte jeg, du kunne i grunden godt bo her. Og sammenholdt med oplevelsen i kupeen over Fyn fik jeg fornemmelsen af, at han måske ikke var så langt fra mig, som jeg troede. Jeg blev dog glad ved at høre hans navn.

Imidlertid, jeg kom hjem til Seest, og et par uger efter havde vi krigen. En lørdag skete den store indkaldelse af dansk mandskab, og den søndagsgudstjeneste glemmes ikke let. Bevægelsen i kirken, da fader bad i kirkebønnen for »vore unge sønner«. To af mine brødre lå inde på det tidspunkt. Men det drev jo over for Danmarks vedkommende. I nogle søndage var kirkerne selv i København stoppende fulde. Da var vort folk endnu på det punkt, at det i nød tyede til Gud. Jeg havde ventet det samme efter 9. april 1940, men da var afkristningen gået sin gang, og kun på de troende mærkedes, at de trængte til et ord fra Gud. I hvert fald i Ravnkilde. Men jeg synes, jeg har spurgt, at det var ligeså over hele landet.

I efteråret 1914 var det, jeg blev ansat på Kirkefondets kontor. Gud var efter mig. Så skete det en dag, at jeg skulle hen i bispegården, Nørregade 11, for at hente en underskrift hos Sjællands biskop, *Harald Ostenfeld,* Kirkefondets formand. Hvad man end kan sige om ham, han kunne virke kølig, så havde han et præstehjerte. Da jeg havde fået hans underskrift, gav han sig til at tale med mig — til min store forbavselse. Tænker De ikke på at blive præst? sagde han. Det var en overrumpling. Men jeg forstod, at her var en, man kunne betro sig til. Og

*) Åh, dårligt! Jeg ville ønske, jeg var hos Jesus!

jeg udøste mit hjerte for ham, som jeg kun har gjort det over for eet andet menneske foruden ham. Ja, men De kunne da prøve, sagde han. Det ramte mig. For i foråret 1915 var jeg flyttet ud af Borchs kollegium, jeg havde haft 5 års akademisk fribolig, 2½ år der og 2½ år på Regensen, og havde slået mig sammen med en ven, der samtidig rykkede ud fra Borchen, *Johannes Ring*, sidst præst i Vium. Vi lejede en lejlighed i Vendersgade, hvor jeg også kunne give min lille broder Georg husly, han var blevet student og begyndt at studere teologi. Og Ring havde adskillige gange prajet mig, om jeg ville hjælpe ham i en søndagsskole, han var nemlig begyndt som kateket ved Trinitatis. Jeg havde hidtil sagt nej. Men nu vovede jeg mig til det. Og til min store forundring gik det godt. Børnene var søde, de grinede ikke ad mig, og jeg mærkede, at der var glæde ved at prøve på at fortælle dem om Jesus. En anden følge af samtalen med Ostenfeld var, at jeg meldte mig til pastoralseminariet. Det lededes af stiftsprovst *Paulli*. Men underligt var det kort efter, en morgen, jeg var på vej fra Vendersgade til Badstuestræde gennem Fiolstræde, at se en hoben mennesker stå uden for stiftsprovstegården og glane op til vinduerne. Således fik jeg at vide, at Paulli var fundet død om morgenen, til dels brændt op. Jeg kom altså på *Ricards* første hold. Han kunne tale om præstegerningens herlighed. Og prædikenen i Vartov blev ikke afskrækkende, skønt det var lidt brutalt, at kirkebetjenten låste døren bag en, da man var vel oppe. Han havde nemlig — sådan blev der sagt — en gang oplevet, at en stakkels kandidat løb ned og hjem, da han var blevet gelejdet derop. Så fik *Ege*, domprovsten i Roskilde, dengang kapellan ved Fredens Kirke, mig til at bestige hans prædikestol. Og 2. juledag prædikede jeg i Seest Kirke.

Det gik altsammen nogenlunde, og jeg fik fornemmelsen af, at Gud ville dog trodt alt, at jeg skulle være hans præst, det var hans bestemmelse med mig.

Så i foråret 16 sendte Ostenfeld bud efter mig. Han havde noget til mig. Han havde en ungdomsven, der sad som sognepræst på Thurø, *Valdemar Schram.* Han var ikke stærk og havde brug for en kapellan. Og jeg slog til. Den 12. maj, Regenslindens fødselsdag, blev jeg ordineret i Frue Kirke af biskop Ostenfeld. En ven, jeg drak kaffe med længere hen på dagen, sagde til mig: »Er du klar over, at du nu har taget et skridt, som aldrig kan gøres tilbage?« Det sank i mig. Jeg vidste det og fortrød det ikke. Og jeg har aldrig fortrudt det. Jeg havde fred i det, og jeg havde fået fred med Gud og kunne tro mine synders forladelse.

Jeg havde gået i KFUM i Gothersgade. Jeg havde mange gange hørt Ricard formane os til at holde morgenvagt og begynde dagen med Det nye Testamente. Jeg havde i de første studenterår gået til bibeltime hos ham i hans hjem og siden hos *Johannes Rasmussen,* senere kinamissionær. Men det var altsammen endt i ingenting. Men nu havde Gud selv taget mig ved hånden og ført mig op af bølgedalen, og når jeg om morgenen greb mit Ny Testamente, glædede jeg mig. Og når jeg åbnede det, var det, som om ordene sprang mig i møde.

Derfor er 1915 for mig et afgørende år. Da vendte bladet sig. Gud begyndte på noget nyt i mit liv. Der var krig og elendighed i verden. Fronterne bølgede frem og tilbage. Mange tusind unge døde hver eneste dag. Men for mig begyndte livet.

V

Kapellan på Thurø

Lige op ad Fyns sydkant ligger den lille ø ved navn Thurø. Den er ikke stor, men det tager alligevel nogen tid at cykle fra den ene ende til den anden, da den, som en pæn turist sagde til en af de indfødte, ligner en hestesko. »Nå, je' har nu alti' syntes, den ligner et par bovser«, lød svaret. Den sammenligning er absolut den mest træffende, kun at så det andet ben er kortere, halvøen Grasten med sine to skove. Naturen er skøn. Det havde de allerede syn for for mere end hundrede år siden. Grundtvig siger det i et digt, »Strandbakken ved Egelykke«:

Herlig mangfoldig syn
ud over spejlklare flade!
Turø, Taasing og Fyn
skuer jeg her fra mit stade.

Og hos Frits Jürgensen finder man en tegning, der viser en tyk gemytlig herre, der fortrolig tager en anden i knaphullet og siger: »Man kan ikke nægte, at egnen om Svendborg er overordentlig dejlig! — hvad?«

Der var vel knap så mange turister på øen for 40 år siden som nu. Men den *var* opdaget. Jeg har set både Karin Michaelis og Henrik Pontoppidan der. Dog ikke i kirken.

Det var den 12. maj, jeg blev ordineret, og den 13. gik jeg i land på Thurø. Nu er der bro, men dengang tog man med postbåden fra Svendborg. Det var med bæven, jeg betrådte »lændingen«, som anløbsstedet hedder på thurinsk. Jeg syntes, det var et frygteligt vovestykke at blive præst. Men pastor Schram, som jeg skulle være præsteviet midlertidig medhjælper hos formedelst 60 kr. i måneden og fri station, vidste jeg om fra min fader. De var skolekammerater fra Roskilde. Ostenfeld havde sagt til mig: »Hvad man så ellers vil sige om Schram, eet er vist, han har båret sin sygdom som en kristen mand.«

Det skulle jeg komme til at sande. Han var nemlig svag, havde været det fra sin ungdom. Af natur var han munter og fornøjelig, kunne være strålende morsom. Men var nogle dage gået sådan, så man ham en morgen liste tavs og forpint om, eller han blev liggende i sengen. »Vor muntre ven er borte,« sagde hans kone. Disse pinefulde anfald kunne komme, når det skulle være, derfor måtte man altid være parat til med kort varsel at tage en gudstjeneste, en begravelse, som han ellers selv efter planen skulle have haft. Men jeg har aldrig kendt nogen, der midt i sin smerte sådan slettede sig selv ud. Sygdom har ellers en grim magt til at gøre mennesker selvoptagne og egenkærlige. Hvad har vi ikke alle lidt under syges vidtløftige sygdomsberetninger! Schram talte aldrig om sin sygdom. Var den ovre, så var den ovre, og han kastede sig med lyst ind i dagens gerning og interesser. Det blev ordnet sådan, at jeg skulle prædike de to søndage af tre. Jeg havde altså den hvile og glæde hver tredje søndag at være fri og i stedet høre min sognepræst. Han lagde et vældigt arbejde i prædikenen. Begyndte om mandagen efter at han havde prædiket, skrev og rettede og læste, og talte med mig om teksten i det uendelige. Nu var det jo givet,

at jeg ikke kunne bruge så megen tid, som han brugte, men det lærte mig alligevel noget om, at man kan ikke anvende for meget arbejde på en prædiken, arbejde og bøn. Schram havde været præst på øen i næsten 30 år. Hans store prædikenforberedelse hang noget sammen med, at han nødig ville gentage sig selv. Han lærte mig ærbødighed for gudstjenesten og ærbødighed for tilhørerne.

Fru Schram var et yndigt menneske og en god præstekone. Hun havde i sin ungdom været en fejret skønhed i det gode selskab i Roskilde. Hendes mand fortalte mig, at engang ved en større fest var en af hendes samtidige og beundrere stået op og havde udbragt et leve for hende. Bordfællerne, et ret udsøgt selskab, der ikke kendte baggrunden, mente, skålen blev udbragt for hendes fornemheds skyld. Hvem kunne vide, hvilken comtesse der skjulte sig bag denne præstefrues fine skikkelse. Derfor hørte man hviske hen ad bordet, efterhånden som talen for hende skred frem: »Hvor er hun født? Hvad er hun født?« Denne hvisken blev efterhånden så højrøstet og nærgående, at Schram rejste sig halvt op og kundgjorde med høj røst: »Min kone er født Madsen!« Hun var nemlig datter af en købmand Madsen i Roskilde.

Det andet, han lærte mig, var at elske Thurø og de mennesker, der boede der. Samme aften, som jeg var kommen om eftermiddagen, kom førstelærer Klemmensen på besøg, og jeg sad og hørte på deres samtale, der drejede sig om øen og dens forhold og folk og familier på øen. Jeg sad og tænkte: hvor småt! Jeg kom fra hovedstaden, hvor åndslivet rørte sig. Denne ø, tænkte jeg, skal det nu være min verden? At den var pastor Schrams verden, opdagede jeg snart. Men senere, da jeg selv blev sognepræst, har jeg angret den forlorne overlegenhed. Schram var

netop helt og holdent sognepræst, der levede og åndede for og døde på sin ø.

De havde ingen børn, og derfor var en kapellan i huset velkommen. De havde det på mange måder ensomt. På grund af præstens svaghed tog de så godt som aldrig ud. Han kunne ikke tåle fremmed mad. Præstekonventer var det længe siden, de havde deltaget i. Som yngre må de dog have gjort det, for han gav mig af og til tips m. h. t. min fremtid. Et af dem lød: »Bær Dem ad som jeg. Når jeg mangler stok, eller min paraply er gået til, så byder jeg bare et præstekonvent sammen her i præstegården. Så kan man være vis på, når de er sejlet hver til sit, så står der et par paraplyer i gangen efter dem, så har jeg til de kommende år!«

De 30 år på en ø havde præget ham. Han var levende, ville have folk omvendt, men han havde sine egne ideer. De var ikke frie for at være lidt sære i mine øjne. Han holdt f. eks. ikke af fremmede talere i kirken eller overhovedet på hans ø. Han mente, det var skadeligt for sognefolkene at høre mere end een. Endnu mindre kunne han lide møder med to talere. Så sammenligner folk bare de to mænd, sagde han, og glemmer ordet. Indre Missions samfund fandtes ikke på øen, og Schram ville også have stået fremmed over for det. Hans troende venner var *hans* venner, og dem holdt han bibelkreds med. Han ville ikke have mig med. Men jeg tror nok, det var ham selv, der talte det meste ved de møder i hjemmene. Han sagde, at jeg kunne selv se at finde nogle til en bibelkreds. Det viste sig da også, at der rundt på øen sad en del troende eller søgende mennesker, der var taknemmelige for at samles til bibelsamtale. Men Schram havde ikke den interesse for dem, som han havde for dem, der var blevet omvendt ved ham.

Der var nemlig en kreds, navnlig kvinder, der ved Schrams prædiken var blevet vakt. At det fortrinsvis var kvinder, hang sammen med øens ejendommelighed dengang, at den mest var beboet af søfolk. Thurinerne, som de kaldes, var et søfarende folk. Der var nogle bønder og nogle fiskere. Men søfolkene prægede øen. Før den første verdenskrig ejede thurinerne 90 sejlskibe, de tremastede skonnerter, som tre skibsværfter på øen byggede, og som var glimrende skibe, beundrede over hele verden. Thurøbund, som vigen mellem øens to bukseben kaldes, er en ypperlig havn. Når en ung thuriner havde sejlet nogle år, og det var, hvad alle øens drenge drømte om, så gik han i land den nødvendige tid og tog styrmandseksamen i Svendborg. Når han så havde sejlet nogle år som styrmand, kom tiden, da han ville sætte foden under eget bord, det vil her sige på eget dæk. Så slog familien sig sammen og købte skibsparter, en ny skonnert blev bygget, og den unge styrmand blev kaptajn og stiftede hjem. Hvor samtalen i et almindeligt sogn i Danmark drejer sig om gård og besætning og avl, drejede den sig på Thurø om tremastede skonnerter og skibsparter og fragter. Konfirmationen var altid palmesøndag, og kun den ene gang om året, for de nykonfirmerede drenge skulle ud at sejle. Skibene var så i søen til hen imod jul, da de hjem hjem for at blive til påske. Men følgen heraf var, at mændene ikke var hjemme, da Guds Ånd begyndte at røre ved hjerterne. Det var hustruerne, der blev vakt. De kom ved aftenstid, i mørkningen som Nikodemus, listende op i præstegården for at søge hjælp hos præsten. Schram blev aldrig træt af at fortælle om de tider, da dette skete. Adskillige af dem kom til troen.

Men følgen blev stor forvirring i hjemmet, når manden kom hjem og mærkede, hvad der var sket med konen. Det

blev tit til stor vrede på mandens side. Der var mænd, som truede konen med prygl, hvis hun læste i Bibelen. Og præsten fik deres vrede at føle. Han brugte at sige: »Der er to sladderhuller på Thurø. Det ene er Gambet, det andet er St. Petersborg!« Når skipperne var hjemme, samledes de ved Gambet, skibsbroen ved Thurøbund, hvor skibene lå og overvintrede. Når de sejlede, mødtes en stor del af dem i Ruslands daværende hovedstad, hvortil deres fragter regelmæssigt førte dem. Derovre, langt fra hjemmet, kunne en skipper da risikere at høre: »Nå, nu er din kone også begyndt at rende i præstegården!« Ikke underligt, om han blev sur, og der var til konen i en god mening, når han kom hjem.

Da jeg kom til øen i 1916, var den egentlige vækkelsestid dog forbi, og der var faldet ro over gemytterne, for mændene havde jo opdaget, at konen ikke var blevet ringere, og både sognepræst og kapellan færdedes frit ud og ind i de hjem. Nu var thurinerne i forvejen meget gæstfri, som fynboer er. Man havde en fornemmelse af, at kaffekanden altid stod på snur. Standsede man uden for et hus, kom husmoderen snart til syne: »Kom inden for og få kaffen!« Kaffen var altid med den bestemte artikel. Og så var det lige meget, hvad tid det var. Kom ind og få formiddagskaffen, kom ind og få eftermiddagskaffen, kom ind og få aftenkaffen.

Dertil kom, at der var en stor kirkegang. Øen havde dengang 1700 indbyggere, og der var fuldt i kirken, som pastor Schram havde fået udvidet. Der var sikkert 200 mennesker i kirke hver søndag. Jeg har tit været taknemmelig over at få lov at begynde min præstegerning på Thurø med den festlig fyldte kirke. Derfra skulle jeg komme til sogne, hvor det er hændt mig, at der slet ingen kom til gudstjeneste. Godt, at jeg ikke begyndte sådan.

Og hvilken sang! Fynboerne er sangglade, thurinerne ikke mindst. Deres tale er jo sang, uden anelse af stød. Høre dem ved pinsetide synge »I al sin glans nu stråler solen!« Særlig tog vist linierne

»i sommernattens korte svale
slår højt fredskovens nattergale«

dem, for en af skovene på Grasten hed Fredskoven, og der var nattergale.

Min fader sagde, at kapellantiden kan lignes ved forlovelsestiden. Man har alle glæderne ved at være præst, men ikke tjenestens sorger.

Der er noget om det. For den unge præst var velkommen overalt, og hvad der var af misfornøjelse og kritik faldt på den gamle præst. Jeg syntes, det var sådan en interessant del af Danmark, jeg var kommen til. Det var morsomt at få søfolkene til at fortælle om de fremmede lande, de havde set. Det var afvekslende fra det hjemlige bondesogn at høre om skibsparter og tremastede skonnerter. Og det var dejligt, at der var mennesker, man kunne tale med om Jesus.

Der var nu ellers hjem, hvor de havde det svært nok, mens jeg var der. Da krigen brød ud i 1914, blev skibene hjemme i lang tid. Det skal have været et stolt syn at se hele flåden på 90 skibe ligge for anker i Thurøbund. Men snart viste det sig, at der blev brug for skibe som aldrig før. Så da jeg kom, to år hen i krigen, var de alle ude. Og de tjente vældigt med penge. Særlig de, som sejlede props til England. Props var tømmer fra Finland og Sverige, som under normale forhold brugtes til afstivning i de engelske kulgruber. Et skib kunne tjene hele sin værdi ind på een rejse, så det gav bonus til skibspartejerne. Men

så indledte tyskerne den uindskrænkede u-bådskrig. Det var egentlig ikke så mange menneskeliv, der gik tabt. En sømandsbefolkning er vant til, at der drukner nogen. Sognepræsten fortalte mig, at i tidligere tider ringede rederne til ham, for at han skulle gå ud og meddele et hjem, når en fader eller en søn var druknet. Men han havde efter nogle års forløb nægtet at gøre det. Han holdt på, hvad der vist er ganske rigtigt, at man kan ikke bringe trøst, heller ikke trøst fra Gud, til det menneske, man lige har givet et budskab, som er et bedøvende slag. Desuden blev følgen af denne tjeneste, at når præsten ellers ville besøge et hjem, tabte konen, hvad hun stod med i hænderne, af skræk over at se præsten nærme sig hendes hus.

Det svære bestod i de år, jeg var der, mest i, at mange skibe blev torpederet. Og selv om mandskabet reddedes, var det bedrøveligt at se en kaptajn, som nylig var sejlet hjemmefra på sit stolte skib, komme listende hjem med en sextant under armen, det eneste, han kunne redde. Men så var der yderligere det, at en del skibe gik i engelsk og amerikansk fart og slet ikke kom hjem i de fire år, krigen varede. Der var hjem, jeg er kommen en del i i de to år, jeg var der, men manden har jeg aldrig set.

Hvor var disse hustruer at beundre. Alt skulle de ordne, være både far og mor. De var tro mod deres hjem og deres mand, om utroskab hørtes så godt som aldrig. En skipperkone fortalte mig, at da hun holdt sølvbryllup, talte hun op, hvor længe hendes mand og hun havde været sammen. Det blev sammenlagt i 25 år $3^1/_2$ år.

Pastor Schram beundrede og elskede thurinerne. Men somme tider sagde han også: »Thurinerne er sære.« Hvad han mente med det, lærte jeg også at forstå lidt af. Øen

var deres verden. Det var et meget lukket samfund. Fremmede blev altid ved at være fremmede. »Hvem bor i den næste gård?« kunne jeg spørge. Og svaret lød: »Det er en lollik.« »Hvor længe har han boet her?« »I 20 år.« I tyve år havde han boet på øen, men han var stadigvæk kun en lollik. I visse henseender var de indelukkede. Man kunne ikke få noget at vide om dem. Der var jo nemlig det minus ved at færdes mellem søfolk, kun når de var hjemme og så at sige holdt ferie, at man ikke vidste, hvordan de var, når de var ude, hvem der var dygtige, og hvem der var mindre dygtige. Det ved man noget om i et bondesogn. Endvidere havde man somme tider den mistanke, at adskillige af dem ikke var så tro mod deres kone, som de ventede og også kunne regne med, konen var mod dem. Livet i havnebyerne er bekendt, det er, som det er. Men derom var deres læber forseglede. De havde kendingsnavne efter deres skib, men man hørte aldrig »Vera«-Petersen udtale sig om »Garibaldi«-Sørensens sømandsskab.

Der var næppe noget hjem, hvor der ikke hang et stort forstørret fotografi af en, der var bleven på søen. Spurgte man, hvem det var, fik man en lang fortælling om forlis og druknedød. Og tit i tilgift en mærkelig historie om, hvordan en moder vågner midt i natten og siger: »Nu er Søren død.« Eller et spejl slog en revne i samme øjeblik eller et ansigt sås i vindusruden. Nogle vil vel kalde det overtro. Men det var virkelige oplevelser, som der aldeles ingen grund var til at tvivle om. En menneskesjæl kan meddele sig til en anden ad veje, vi ikke kender.

Som ung tegnede jeg noget, både landskaber og personer. Jeg ville gerne have blevet ved med det, men opdagede snart, at der gik for megen tid med det. Det kunne ikke forliges med at være præst. Men i stedet hændte det,

at når jeg kom hjem fra husbesøg, skrev jeg lidt op. Jeg vil give et par snapshots. De giver måske lidt af særheden og lidt af det gammeldags, som også prægede denne lille skønne ø.

Besøg hos Julius Basse og hans kone Birgitte 12. marts 1918, et par ældre folk.

Birgitte klager over brå i benene, d. v. s. uro i benene, når hun er kommen i seng om aftenen. De er da vel ikke nervøs, siger jeg. »Nej, hun er sgutte nervøs, den høne!« siger Julius. — Talen kommer på tyskerne, der går sådan frem for tiden. Julius tager ordet: »Jamen sikke dov den kejser Vilhelm! At han ska ha lov at slå så mange tusije mennesker ihjæl! Når *jeg* går hen og slår en på kassi, så blir jeg sat i hullet jo! Men at han ska ha lov til at jøre sådan! Men at sådan en han kommer i himli og blir taet imo der — nej, det tror j'itte, det jør han itte. Nej, jeg vill' itte være kejser Vilhelm, nej det ville j'itte!«

»Nu får de forresten snart smør, det jør de. Når japaneri kommer! Det er en farlig en til at slås. Han tror, at når han dør den ene dav, så er han hjemme den næste.«

Hvad tror han?

»Han tror, at når han dør i dav, så er han hjemme i morgen. Det er hans tro jo! — — Det sir de. Jeg ve' itte, jeg har aldrig talt med en japaner.«

Samtale med Niels Pytr.

»Var præsti så oppe påskemorgen og se solen danse? Præsti husker nok, jeg talte om det til Dem engang?«

Nej, det var jeg ikke.

»Men dou, husker præsti det itte? At jeg ba' Præsti lægge mærke etter det? Ok Gu', det har jeg erfaret så mange gange jo! At solen danser påskemorgen! Vi ka se,

hun stråler i alle farver, blå og gule og alle slags jo. Og flammerne danser inde i hende.«

»Det er dou et bevis på Gu's kraft, mener jeg. Jeg talte til ham ne'e i gårdi om det den anden dau. — Ka det dou ha noue at bety'e? sa han. Uh, jeg ka blive så vre', at si sådan nouet! Er det ikke Gu's kraft, at han viser os så tydeligt!«

»Ja, hvis det var juledau! Det vé De jo nok, hr. pastor, det er den 25. december, det er det alti' jo. Den er fast jo! Men påsken flytter sig jo! — — Er det så itte ty'eligt, at det er Gu's kraft me' det dansje?«

Gamle Martha, en troende enke.

»Ja, som jeg dou har det godt! Er der dou nouen, der har det så godt, som jeg har det? Jeg sir' smæj til mig sæl, når jeg er kommen i seng om avteni og ligger og tænker over på saverne, så sir jeg til mig sæl: jeg ku dou ønske, at kongen og dronningen var lisså tilfre's, som jeg er! — For jeg har alt, hvad jeg behøvver. Og så kan der dou itte tænkes nouen, der har det be're, end jeg har det!«

Vist var de ejendommelige. Nu er de døde. Nogle af dem døde i Herren. Skibene er ikke mere. Sejlskibenes tid er omme. Ingen flåde har mere hjemme på Thurø. Mange af søfolkene er flyttet derfra. Nu er der mest bønder tilbage og så om sommeren turisterne. Det åndelige røre, som pastor Schram var Guds redskab til, spores nu kun svagt. Det var ikke forplantningsdygtigt, hvor så årsagen ligger. Hvordan mon det er med kirkegangen?

Jeg travede og cyklede øen rundt og besøgte folk. Det havde sognepræsten ikke kunnet i mange år. Jeg skrev omhyggeligt mine prædikener, men havde let ved at huske og tale uden slavisk at følge det skrevne. En oplevelse

havde jeg med det at skrive. Min gamle skolekammerat og ven *Andras Brødsgaard* bad mig komme over til Ravnholt og tale ved hans faders begravelse. Jeg blev hentet i gig på Lunderskov station. Da vi nærmer os Ravnholt, bliver hesten sky for et højspændingstårn, der var ved at blive bygget, den havde vel aldrig før set sådan et, det havde jeg forresten heller ikke. Den tager magten fra kusken, og vi i et lynende tempo over grøften mod en bardun til en elektrisk mast. Ved bumpet røg sædet, som var til at skrue, af, og vi slyngedes mod jorden. Jeg så ublidt, at jeg brækkede højre arm, et åbent brud. I stedet for at tale i Gesten Kirke måtte jeg i seng og derefter sporenstregs til sygehuset i Kolding, hvor jeg lå en 14 dage med armen i stræk. Hjemme på Thurø måtte jeg så gå med opbunden arm i længere tid. Jeg kunne altså ikke skrive, men måtte nøjes med at udarbejde prædiken i hovedet og med venstre hånd gøre nogle notater. Til min store forbavselse gik det godt, syntes jeg da selv. Og der var jo megen tid sparet. Så da hånden blev fri, tænkte jeg, at nu var jeg færdig med den skriven prædiken. Jeg nøjedes med en disposition. Men så gik prædikenen så eftertrykkelig i fisk for mig, at jeg var klar over, at det ville Gud ikke have. Jeg havde værsgo at skrive min prædiken. Og det har jeg gjort siden.

Jeg havde forpligtet mig for to år. Schram ville gerne have haft mig til at blive. Men jeg havde lyst til at få mit eget. *Fr. Schepelern,* som da var sognepræst i Slagelse, arbejdede på at få oprettet et kaldskapellani. Jeg skulle have det store landsogn, som Hellig Anders i sin tid havde redet ind til byen, til eget distrikt, måske se at få bygget kirke. Schram fandt da en ny kapellan. Men da 1. maj 1918 oprandt, stod jeg uden noget som helst, eftersom ministeriet havde nægtet at oprette noget kaldskapellani.

I sidste øjeblik fik jeg at vide, at provst Bjerre i Herlufmagle, som jeg jo kendte fra »Nationaltidende«, kunne bruge en hjælper et par måneder. Så var jeg der i maj og juni og søgte fem embeder. Fra ham flyttede jeg til Herlufsholm og hjalp pastor *Schambye* en seks ugers tid. Der fik jeg bud om, at jeg var indstillet enstemmigt som nr. 1 til sognepræsteembedet Sebber-Store Ajstrup i Viborg stift. Jeg tog straks farvel med Herlufsholm og tog min sommerferie hos mine forældre i Skibby, indtil udnævnelsen kom. Efter 12 års udlændighed på øerne vendte jeg i september 1918 tilbage til hovedlandet.

VI

Sognepræst til Sebber-Store Ajstrup

Det var inden menighedsrådene havde hittet på at rejse land og rige om for at høre på ansøgere, det var jo også før bilerne var blevet almindelige. Så de havde aldrig set mig. Og jeg havde aldrig set Himmerland. Jeg husker, jeg traf på Sjælland en, hvis barndom var falden der, og jeg spurgte ham, om hvordan det land er? Han svarede: »Det er et land, hvor naturen aldrig smiler.« Jeg synes, der er noget om det. Der er storladent, vide udsigter, bakker, heder, fjord, men smilende er der ikke. Og den himmerlandske blæst er berømt, glimrende skildret af Johs. V. Jensen, himmerboen, hvor han i en af sine himmerlandshistorier fortæller om en cykeltur til Vindblæs, som virkelig et sogn i Slet herred hedder. Men sandt er det, hvad der dengang i reglen stod i de private bekendtgørelser redigeret af den afgåede præst om klimaet: sundt for sunde.

I anledning af udnævnelsen var jeg inde i kirkeministeriet, hvor den, jeg talte med, morede sig ved at meddele mig, at jeg kom til den brøstfældigste og mest forsømte præstegård i Danmark, beliggende i Barmer, to km fra hovedkirken, Sebberkloster Kirke, og 5 km fra annekset, Store Ajstrup. Det viste sig dog, da jeg i september måned nåede derop, at han havde husket fejl. Den gamle præste-

gård, som der gik sære frasagn om, – den østre ende var blæst om i en storm, men var blevet reddet fra helt at lægge sig langs jorden ved, at en svær loftsbjælke havde anbragt sig på en potflaske, der stod på grukedlen i bryggerset, og i år og dag hang hele huset på denne flaskes bæreevne – den var nu raget ned, og i stedet var bygget en lille net villa med et udhus i vinkel. Præstegården mindede om det, man i Himmerland kalder »et krogsted«, d. v. s. et husmandshus. »De kan lige vove på ikke at synes om det,« sagde den tidligere præstekone til mig, »for det er mig, der har bygget det.« Derved skulle forstås, at det var hende, der havde bestemt, at huset skulle være så lille som muligt, fordi hun aldrig holdt pige. Nå, til mig kunne det sagtens være stort nok, så jeg erklærede mig veltilfreds. Men helt underligt var det for mig, da jeg så det. For da måtte jeg mindes en drøm, jeg havde syv år gammel, da jeg opholdt mig hos min bedstefader, mens mine forældre flyttede fra Laurbjerg til Seest. Da spekulerede jeg meget over, hvordan mon den nye præstegård var. Og i en drøm så jeg sådan et krogsted og var den gang frygtelig skuffet. Men Seest præstegård var helt anderledes, barndommens vidunderlige tumleplads med gård og have, stald og lade. Her i Barmer lå det hus, jeg havde drømt om.

Byen Barmer følte sig da også som indehaver af præstegård og forsamlingshus som den førende by i sognet, fremfor de to andre byer Valsted og Sebbersund. Om de tre byers befolkning hed det: »Sund-maddiker, Valsted-ralliker-Barmer-frisk folk!« Jeg syntes, det var et ejendommeligt folkefærd, jeg var kommet til. Jeg, der var vokset op på koldingegnen i et rigt åndeligt liv og i to år havde været kapellan på Thurø mellem søfolk, der havde set sig om i verden, anede ikke, at der fandtes et hjørne af

Danmark, hvor folk var så gammeldags og prægede af hjemstavnen.

Nu blot sådan noget som deres navneskik. Ganske vist har enhver et almindeligt borgerligt navn som regel endende på sen. Men de navne bruges aldrig i omtale. Posten må kende dem og sognets listeførere, men andre véd tit ikke, hvad en mand egentlig hedder. Pi Pronger, det er Peder Petersen. En stamfader har formodentlig været pranger, og nu bliver navnet hængende og arves ned til børn og børnebørn. Pi Prøjs hed ringeren i Sebber. Engang, menighedsrådet havde møde på kirkegården, tiltalte jeg ham intetanende Per Prøjs. Men et medlem trak mig i ærmet og hviskede til mig, at det var en fornærmelse at kalde ham sådan. Hvor skulle jeg nu vide det fra? Jeg havde aldrig hørt ham kaldt anderledes. At navnet for ham indeholdt noget sårende, kunne jeg ikke vide. Tit var det naturligvis et stednavn, der var blevet hængende: Jens Øwwe (Overvad), Buddop-Anton (Buderup), Kræn Furbo, Ersted-Frederik. Tit en bestilling: Smed-Per. Tit en stamfaders navn: Axel-Jens, hans kone hed Axel-Trine, børnene Axel-Kristian o.s.v. Et ejendommeligt navn kunne knyttes til et hus. I Barmer havde i forhistorisk tid boet en mand, der hed Joel. Nu fulgte navnet huset. Jens Joel boede der, da jeg kom. Han solgte, og efterfølgeren hed så Niels Joel. En ejendommelighed var også, at hvis navnet endnu mindede om sin oprindelse, kunne det bøjes. Hed en mand Krogh, kunne man tale om Krogens gård og i det hele taget omtale ham med den bestemte artikel. Anders Skriver hed skriveren, Niels Nymann omtaltes som nymanden eller den ny mand. En pudsighed, som jeg heller ikke har truffet uden for Himmerland, var at kalde drengebørn med efternavn. At høre en lille tyk purk, der tumler sig på gulvet, blive kaldt Madsen. Pigernes navn-

givning var knap så interessant. Helt tossede var folk efter de engelske navne. Det var ligefrem sjældent at døbe en pige, hvis navn ikke endte på y. Kun eet dansk navn fulgte med på grund af dette liebhaveri: Dagny.

Efterhånden som jeg lærte folk at kende, kom jeg til at holde af dem. Jeg synes, det er et herligt folkefærd, og det jysk, de taler, er særpræget som folket selv, rigt og frodigt og fuldt af lune. For de er jo jyder. Men de er mere snaksomme end dem, jeg kendte fra min barndom.

Min fader deltog engang i en sammenkomst i præstegården af konfirmandernes forældre. Det var forresten noget, jeg havde lært af ham, een gang i løbet af halvåret at samle dem og tale til dem om konfirmationen og fortælle dem noget af, hvad jeg talte med deres børn om. De kom da gerne så godt som alle. Da var han forbavset over deres frimodighed til at snakke. I Seest ville de have siddet musestille i alle stuer og ventet på, hvad præsten ville sige. Men her gik sludderen over det hele. Derfor syntes jeg, det var let at komme i kontakt med de mennesker. Og det var morsomt at høre dem fortælle om gamle dage, om mennesker og begivenheder, som havde haft betydning for sognet, og om de tidligere præster.

Åndeligt liv er kommet sent dertil. Himmerlands befolkning har været almue måske længere op til vor tid end nogen anden i vort land. Vilhelm Beck kaldte Viborg for hovedstaden i de dødes rige. Professor P. Madsen havde ved sine berømte teologiske teaftener også en aften, hvor emnet var sacra geographia.*) Der gennemgik han vækkelsernes historie på de forskellige egne. Når han kom til Himmerland, hed det: »Og så er der Himmerland, de

*) Hellig geografi

dødes rige«. Men siden vækkelsen begyndte i Vesthimmerland i 90'erne, har den dog bredt sig, så der endnu i tyverne har været betydelige vækkelser i adskillige sogne. Af de vendsysselske sekter er der kun kommet meget lidt, baptister i Vindblæs og frimission i Hellum. Mormonerne har haft fat, sidst omkring 1900. Himmerlands frimenighed er morsomt nok opstået ved den vækkelse, som den første indremissionær Anders Laursen var redskab til.

I de private meddelelser i anledning af Sebbers ledighed stod der, at kirkegangen var 2 %. En af de første dage efter at jeg var kommet, cyklede jeg over til Store Ajstrup og hilste på den gamle lærer H. Der fik jeg at vide, hvordan det forholdt sig. Kirkegangen var på det nærmeste holdt op. I Sebber var det slemt. Der var i året, før jeg kom, bortfalden 14 gudstjenester af mangel på tilhørere. Men i Store Ajstrup var det værre. Der var bortfaldet 35 gudstjenester af samme grund. Altergangen var svundet ind til det minimale. Efterhånden fik jeg jo træk på træk i det meget sørgelige billede. Min forgænger pastor J. var efter en provsteret blevet nødet til at søge sin afsked, og hans modstander, lærer P., var direkte blevet afskediget.

Mellem de to havde der stået en strid i mange år, som ikke var uden oplivende detaljer, men som alligevel havde udartet, så den havde gjort en præstegerning helt umulig. Når læreren gav præsten messetøj på, hviskede han i hans øre: »Skurk!« Og folk kunne ikke begribe, hvorfor præsten fo'r rundt oppe i koret, som om han var stukket af en bi. Nu var læreren en dårlig forsanger, orgel fandtes ikke. Han sang falsk. Præsten foranledigede provsten til at overvære en gudstjeneste. For at genere degnen havde præsten så valgt salmer, som han vidste degnen ikke kunne synge. Navnlig skal »O, du min Immanuel« have

været af en ubeskrivelig virkning. Det blev til sidst sådan, at folk var bange for at gå i kirke, fortalte de, for de kunne risikere siden at skulle møde for retten i Nibe og vidne om, hvad der var passeret. Det blev til en forfølgelse på liv og død mellem de to. En gang smed præstefruen, der var en stærk og robust dame, læreren ud af præstegården. Præst og degn var kommet op at skændes, mens de konfererede kirkebog. Under udsmidningen spyttede hun på ham. Læreren skrev om det i avisen, og »Klods-Hans« bragte en tegning, hvor man så en vældig præstemadam sende en mægtig spytklat efter en stakkels vissen lille lærer, der stod på trappen under hende. »Hun ville dog vise, hun holdt en klat af ham«, stod der under billedet. Præstens parti, som forøvrigt ikke var stort, gravede i lærerens fortid og beskyldte ham for at have misbrugt mindreårige. Lærerens parti beskyldte til gengæld præstekonen for at have fået et barn med en nabogårdmand, det skulle være dræbt og gravet ned i haven.

Det var kort sagt, som en kone sagde til mig: »Der var kommen noj kon misforstoels mel præjsten og degnen!«

Hos en befolkning, som måske i århundreder ikke har haft noget særligt hjerteligt forhold til kirken, havde denne årelange strid avlet en foragt, som det ikke var rart at møde. Min forgænger havde haft det strengt. »Jeg er ikke slidt op, jeg er rustet op,« sagde han til mig. Det var underligt at aflæse det dalende kirkebesøg i embedsbogen, som han havde ført nøjagtigt. Han var kommet ind på at tilskrive vejret skylden. Derved blev bogen over gudstjenesterne en hel meteorologisk kalender. Altså f. eks. (1917):

Midfaste søndag. Ingen tjeneste i Sebber og Ajstrup på grund af mangel på tilhørere (i Sebber Kirke var frk. S.), da det var ufremkommeligt sneælte, af hvilken grund

der heller ikke blev bibellæsning i Ajstrup. Konfirmanderne mødte heller ikke.

Mariæ bebudelsesdag. Ingen tjeneste i Ajstrup, men en dåb. Ingen tjeneste i Sebber på grund af snesjap.

Langfredag. Ingen tjeneste i Ajstrup, da kun een mødte på grund af råkoldt vejr.

Femte søndag efter påske. Ingen tjeneste i Ajstrup, da kun sognefogeden mødte på grund af sandstorm.

Elvte søndag efter trinitatis. Ingen tjeneste i Ajstrup, da kun sognefogeden mødte på grund af tordenvejr.

Trettende søndag efter trinitatis. Ingen tjeneste i Sebber og Ajstrup, da ingen mødte (vejret så truende ud).

Første søndag i advent. Ingen tjeneste i Sebber og Ajstrup, da kun een mødte på grund af snesjap.

Anden søndag i advent. Ingen tjeneste i Sebber og Ajstrup — trods det glimrende vejr. Da jeg sad hos skovfogedens, hørte jeg H. ringe, da klokken manglede 20 minutter i eet. Ved eet-tiden mødte jeg ved kirken, men der var ingen degn.

At sognefogeden var den mest udholdende kirkegænger i Store Ajstrup skyldtes, at det var hans embedspligt at læse til kirkestævne. Jeg ændrede straks tiden for eftermiddagstjenesten til klokken to. Og så satte jeg mig i bevægelse for at få en kakkelovn sat op i Ajstrup Kirke, det havde der aldrig været. Det ene med det andet gjorde, at kirkegangen bedredes noget. Jeg har i de 7 år, jeg var der, een gang måttet gå fra Ajstrup Kirke, fordi der ingen var mødt, og fire gange fra Sebber Kirke. Den, som ikke har prøvet det, véd ikke, hvad det giver at være sognepræst i den danske folkekirke. Sebber Kirke er en gammel klosterkirke. Det gamle nonnekloster er nu en herregård, og den ligger med sin kirke ene, to km fra andre menneskelige boliger. En gang, da i dårligt vejr ingen

var mødt, gik jeg gården igennem og purrede dem alle ud, herskab og folk. Vi blev en halv snes stykker. Men det er den slags, der ikke let lader sig gentage.

Så det var jo om at komme ud til folk. Der var 900 sjæle i begge sogne tilsammen. Det var ikke uoverkommeligt i løbet af et år at besøge samtlige hjem. Jeg tog mig for at føre bog over husbesøg for ikke at narre mig selv. Jeg opdagede snart, at en præst på landet kan gå og drysse tiden bort. Jeg satte mig for at gøre mindst et besøg om dagen i gennemsnit, altså 365 i et år. Når lørdagen går fra til forberedelse og søndagen som regel også med sine to tjenester og hvile derefter, når man så holder en del møder i sine sogne og efterhånden også en del udensogns, så fandt jeg, at man faktisk skal passe på for at holde tallet. At besøge folk står for mig som præstens egentlige gerning, særlig da der, hvor man ikke kan vente at se dem under sin prædikestol. Jeg hader det udtryk om en præst, at han er gået i stå eller kørt fast. Få tilhørere — lad gå. Det har jeg selv prøvet. Men når 250 døre står åbne for en, hvordan kan man så gå i stå? Så er det i hvert fald ens egen skyld og ingen andens. Men det er en kamp virkelig at få talt med dem om det, man gerne vil. Men kampen lønner sig. I begyndelsen skammede jeg mig tit over, at det blev til udenomssnak, og jeg tiggede Gud om, at det måtte blive bedre. Så husker jeg en aften på hjemvejen efter en eftermiddags husbesøg, jeg gik og klagede mig for Gud, at mit vidnesbyrd havde været så fattigt. Pludselig slog det ned i mig: nu klager du over *det*, men for et år siden klagede du over, at du ingenting kunne få sagt — så har Gud dog hørt den bøn, for i dag har du fået det sagt, omend dårligt.

Det er interessant at lære mennesker at kende. Af alt det, Gud har skabt, er mennesket det mærkeligste. Og det er dog en stor frugt af 1000 års kirke i vort land, at ikke et eneste hjem lukker sig for en — selvom selvfølgelig mange er lettede, når man går, men på den anden side ville de dog ikke synes om, at man gik dem forbi. I de første år tog jeg af og til et lille snapshot af dem, jeg besøgte.

Der var nu den gamle Anders F. i Valsted. Han gik i kirke. Hun kom ingen steder på grund af nogle »gal bien«. Der var tale om børnebørn:

»Og Hans djer bitte bån var så i kjærk sidst sønde, ja det var. Og djer muer hon spillet (vi havde nemlig fået et harmonium sat op i Sebber Kirke, og det var en stor mærkværdighed), det såe Anders. Og det var hon dygte til! Ok herregud, hvor hår hon da lær det, det gammel jet? Ja, det såe Anders, te hon spillet, og det var hon swær til. Dèr var der ingen, der ku dokk' hende, såe Anders.«

»Og i morgen skal De have et andet barnebarn i kirke. Men det må så min fader døbe, for jeg skal ud at rejse.«

»Ska djer får? Men kan han det?«

Ja, det er han da dygtigere til, end jeg er.

»Ok herregud, det sølle skind! Ja, det såe Anders osse. Men ka han da det? såe A. Ja, to det regner han da et for noj, det har han gjow så tit, såe Anders. — Men hvitter *A* blywer såen, te *A* ka go til kjærk, det kjinder den almægtige Gud, for A kjinder 'et et!«

Det viste sig, da hun var død, at de havde en troende datter, der boede et sted på øerne. Hun viste mig en bibel, hun for år tilbage havde foræret sin moder, hun havde fundet den urørt og velindpakket på kistebunden. Hun græd, og jeg kunne ikke trøste hende.

Af tidligere præster var provst Mørk den bedst erindrede. Han havde også været der opimod 30 år indtil 1880. Anders F.s kone fortalte:

»A bløw konfermiret ved provst Mørk. Det var osse en gued mand, ja, det var 'et.«

Anders indskyder: »Han var hoer.«

»Hoer? Var han hoer? Nej, han var et. Ok, han har aldrig slawen mæ, aldrig — uden jen jenneste gång, og da kund A ha holdt mi nies for mæ sjelv!

A håd wot til mormonforsamling, der var jen, der sladret, te A håd wot der. »Er der fler, der har været der?« såed han. Huha, han wå gal. Og så, han gik med si sallembog såent som De nu sidder med en finger imell' — så rammet han mæ såen med en i min pand'. Ja mi muer ku si 'et, law A kam hjem. Og A håed en huedpin' det var rasendes, hiele dawen. — Han var hoer, var provsten. Men to hwad! Hvem der kjend ham, så gjow det jo et noj. Jou, provsten og mæ vi ku nok komm' omkring ved hveranner. Han var gue nok, var provsten.«

En ypperlig fortæller var Jes på nabet, indfødt, men af sønderjysk afstamning.

»Vi var jenogtrødde det vinter, law A gik til provsten. A hower 'et lisså tyddele, nærenstid provsten han kam om morgenen med si lång piw — koppen ku nå gulvet — og vi kam ind.

Der saj pigeren, og der saj drengeren, men Anders Peter Frandsen og så Mads og så mæ, vi stod op bagved. Vi kund ingenting — da Anders Peter Frandsen og så mæ. Men Mads han ku swår, han var den villest. — Han lawet falsk sedler, ja. Han kam skidt afsted, gjow Mads. Han ku swår.

Ti stille! såe provsten. Han vild hør, om vi anner kund jen ting. Men nær vi så saj og et vild swår, så swår Mads.

Nær så provsten han kam til mæ, såe han: »Ja, du véd det naturligvis ikke. Men når I kommer om morgenen udenfor, så hører jeg dig, og på skovbakken, der kan du synge og gale alle slags skidt viser.« Hå—hå!

Jou, men no skal De så hør. Var det nu et osse kunstig? Der var en frøken ved provsten. A ved et, hvor hon var fræ, hon kam imell' og var med, et hver gång. Men epo kjærkgolvet, konfirmationsdawen, stoj hon epo et stuere tæpp', og der var strøj blomster omkring hinde. Og A hower lisså tydele, hvad hon løst — det, A sjelv sku løs, det kan A et how — hon løst det her, A ka sej'et etter hende:

> Alvidende, dit øje miig ransager,
> hver lønlig drift, hver tanke du opdager,
> ej noget ønske i mit bryst siig rører,
> før du det hører.

Hon snakket så spænsk, det var forskrækkele.

Provst Mørk, det var ham, der gjent Skro-Thea væk. Ja—jou, Skro-Thea kaldt de hende, hon tient på Uer i manne år. Hon håed et bån, hon søgt hjælp til. Law hon kam i præjstgoeren, såe provsten: »Hvad vil du?« Og så lut han daren for hende. Men Skro-Thea hon satt hende fued imell': »Provsten har et wis mæ ind, han skal fanden tamme heller et wis mæ ud!« såe hon.

— Men de såe osse, det kan være, det er løwn, men de såe, te law han sku dø — hvor det no var han lå og død' — der var der et fåle spektakkel og morads der, hvor han lå, te det var ohyggele. Det såe de. Det ka være, det er paravler, men det såe de.«

Hvad der forbavsede mig, var det lave trin, oplysningen stod på. Læreren i Ajstrup lærte børnene utrolig lidt. De

kunne een sang, og det var »Vil du, vil du«, ingen salmer, ingen fædrelandssange. Ved den første eksamen spurgte han mig, om jeg kendte nr. 1 i salmebogen. Det er »Vi tro, vi alle tro på Gud«, jeg måtte tilstå, at den havde jeg aldrig sunget. Så sang de den. Det vil sige læreren, som havde en god sangstemme, sang den, og børnene brummede lidt med. Næste år ville han synge den samme, men da foreslog jeg, at vi skulle gå til nr. 2 Som skolekommissionsformand følte man jo et vist ansvar.

Al slags overtro stod i fuldt flor. En agtet gårdejer, en overgang medlem af menighedsrådet, kunne signe og praktiserede, så vidt jeg véd både på syge kreaturer og tandpine.

Der boede et par ældre mennesker nede i nærheden af Røde Mølle i Store Ajstrup. De havde været i Amerika. Når konen blev gal, sigtede hun på manden med en revolver. Til sidst blev hun helt gal, fra forstanden. Nu var gamle M. stokdøv. Det var af ubeskrivelig virkning at høre ham stående eftertænksomt ved hendes seng sige: »Hon er tosset, spiltosset«, alt imens hun akkompagnerede hans langsomme tale med et forbitret (hun var nemlig ikke døv og forstod i sit vanvid godt, hvad han sagde) og hurtigt gentaget: »Hør til ham, det skarn, hør til ham, det skarn!«

Gamle M. fortalte:

»A håed en kow, osse en møj gued kow. A håed hende med fra Tulstrup. Men da hon håed wot her et uden et par daw, så vild hon ingenting eed. Hon gik rundtenom i marken og vild ingenting. Og så hopp' hon i vejret og brøll', til det swår op i skyeren, og så hen ved hegnet, og fand hon et hul, så var hon hentån op i skoven og rundtenom. Hon splitt' en ny tyr ad for mæ.

Og med den gjed, vi hår no, er'et lissådant. Det er rent

og bår det samme. Eed vil hon et, hon stoer og skrawer i jorden, og hon målker en pægl om dawen. A kjowt hende ved Martin Pallesen, da var' et en møj gued gjed — no er hon lisså towle!

Hon er forhixt.

A skal sej Dem, hr. pastor, mi kuen sejer, te der var jen, de kaldt' Jørgen Mikkelsen. Han kam om awtenen, da mi kuen hon bowed ved si får derude i bunkhuset. Han vild kjærrest med hende. Og nærenstid han stod ved hende, så vill hende rok et go.

»A troer, du er en hix, Jørgen Mikkelsen,« såe mi kuen så.

»Nej, det er ægyptisk wisdom,« såe han.

»Det er det, mi kow og mi gjed er så ildfåren med. — Men A sejer no, te dem, der gir sig af med de ting, de kund gå hen og mist jen ting, de vil nødig ha' undwot!«

Hermed hentydede han til den evige salighed, det var en cadeau til mig. For ret meget tænkte han vist ikke ellers på den.

I det hele taget var mange mennesker hårde. Atter og atter undrede jeg mig over den ro, hvormed disse bønder uden Gud og uden bøn lagde sig til at dø. Det stemte ikke med min dogmatik, hvorefter uomvendte mennesker »stille hen i angest går«. Man kom i tvivl om, hvorvidt Ansgar nogensinde var nået til Himmerland.

En gammel mand havde tre sønner. En var præst, en var lærer, og den tredje, som gik hjemme, var krejler, d. v. s. han kørte om og solgte fisk og var temmelig fordrukken. Den gamle sagde: »A har trej sønner. Der er mi søn præjsten, mi søn dienen, og så mi fortabte søn.« Han lavede grin med alting. For at få ham ind på noget alvorligt spurgte jeg ham: hvor længe har De egentlig været enkemand? når døde Deres kone?

»Det var i 1887, det var mortensdaw – det glemmer A aldrig.«

Nu troede jeg, jeg havde rørt ved en blødere streng. Fuld af håb spurgte jeg: Hvorfor glemmer De aldrig det?

»Nej, for som A sejer, det var mortensdaw, og den daw er jo fast!«

Kun een gang lykkedes det mig at gøre ham eftertænksom. Han lå på sit sidste og skældte ud over, at hans sønner ikke brød sig om ham. Så sagde jeg til ham: De har også engang været barn og ung og haft en fader. Hvordan var De imod ham? »Det var nu en stedfader,« sagde han. Det kommer ud på det samme, han var i Deres faders sted. Da lå han længe, og endelig kom det: »Det kan vist forresten gå lige op!«

Han bandede altid. Kort før han døde, kom der to døtre hjem, de tjente i København. De blev forfærdet, da de hørte ham bande i min nærværelse. »Ja, men det er præsten, far!« Da lød det hult inde fra alkoven: »Det ved A sku nok.« ... Det var sidste gang, jeg besøgte ham.

Gode råd kunne man jo også få. Jeg var ung og så navnlig meget ung ud. En gammel bonde, som var i præstegården i et kirkebogsærinde, tog sig god tid, gik op og ned ad gulvet på sine hosesokker og filosoferede:

»Når A skal sej mi mjenning, så er 'et den, te landet goer fra kontesseren (koncepterne?). Ja, det gør. Det er lig it virvar det hiele. No den her Nina Bang! Hon hår et ministerium! Nej i mi opvæksts daw og gammel tier hielt igjennem, da var 'et noj aant. Da haad vi et højreministerium. A er højremand. Jou, det holder A epo. Det er bejjer å blyw kommandier fra oven end fra nejen.

»De sku' gywt Dem, Betoldy! Det kan et gjør nouenting, A sejer 'et. A kjinner 'et jo så nøw. A gik hjemme

i manne oer, A var 43 oer, far A gywt mæ. Skuld' en ha no fånøwels, så skuld 'en ud om awtenen, hver jenneste awten. — No, nær A kommer hjem, så sejer hon: »Walkommen hjem, Anders!« Heller A stoer og tærsker og A blywer træt, jen blywer jo gammel, så goer A ind, og så er der en pråten: »A kan et vi' om kaffekedlen et koger.« Og hon pråter og hon snakker, og der er en pråten og en snakken, og ti'en den *løwer*. — Jou, det er møj bejjer å vær gywt. No ka De si ham pastor Dystrup, det var en dejlig mand, og sikken en tåler! — han håj kuenen med, en høw, long jen.

»Og hvad var 'et no ham i Salling, han hedt? Han var fra Kjøwenhavn ... ja, Poulsen! Ok sikken en brudeviels han holdt med mi brorsøn i Salling. A håj en stuer pråt med ham. Vi kam te å sidd ved si'en af hveranner, vo stuel stoj såen sammel, så li' med det samm' sejer A: »Ja, det er jo præjsten, A tåler med.« Jou, det var 'et da. Så lig' med det samm' sejer A, hvor han stammet fræ. Han var fra Kjøwenhavn, søn af en kaptejn, tøgges A han så'.

»Nej, men det er noj sære noj! Der blywer flier og flier syndig mennesker te, det er no jen ting. Men A trouer, hiele landet goer i luften, det er en nåen ting. Men A blywer und, nær A tinker epo 'et! No må De ha fowal, Betoldy!«

Men der kom da folk i kirke. Strålende blev det aldrig, navnlig ikke i Sebber, jeg tror en 6 %, hvorimod Ajstrup kom op på 10 %, men der var kun 260 mennesker. Der var et lille samfund i Sebber, og mellem dem blev jeg snart hjemme. Vi holdt samtalemøde hver 14. dag rundt i hjemmene. Årene i Sebber har betydet meget for mig. Når jeg spurgte mig selv, hvordan jeg skulle prædike, var

jeg ikke i tvivl om svaret: der skal prædikes omvendelse. Når jeg spurgte mig selv, hvordan der skulle tales til de enkelte ved husbesøg, måtte jeg svare: sådan at de forstår, de er på gal vej, og det vil i mange tilfælde medføre, at de bliver vrede. Jeg tør sige, at jeg er blevet missionsmand af egen erfaring og overbevisning. Man kan ikke sige, at jeg var prædestineret til at finde min plads i Indre Mission. For vel hørte min fader hjemme der. Men jeg kom ud i præstegerning med det overlegne syn på Indre Mission, som er det sædvanlige hos teologiske studerende. Da jeg gik på pastoralseminariet, havde Ricard inviteret os hjem til sig en aften, hvor han havde fået biskop *G. Koch* til at fortælle os noget om, hvad det var at være landsbypræst. For det har jeg jo aldrig været, sagde Ricard, så det kan jeg ikke tale med om. Pastor *Steen* fra Andreaskirken i København var også med. Koch talte meget fængslende, og lunt som han jo kunne, om bønders syn på præsten, om faldgruber af forskellig art og om modsætningen grundtvigianere-missionsfolk, som knap kendtes under byforhold. Bag efter var der samtale. Derunder sagde jeg: Men hvad skal man stille op, når man hverken er det ene eller det andet? Man kommer jo til at sidde mellem to stole. Jeg var klar over, at jeg ikke var grundtvigianer, men jeg var bange for, at bibelsynet ville skille en fra Indre Mission. Steen sagde, at det troede han ikke. For Indre Missions venner var ikke så snævre, at de ville lade det blive bestemmende for deres holdning, hvis ellers de mærkede, at deres præst ville noget, d. v. s. have mennesker ind i Guds rige.

Det viste sig, han havde ret.

Jeg, som troede, at jeg hurtigt ville rage uklar med jævne troende, var mildt overrasket over, at jeg befandt mig så godt imellem dem, og at der aldrig blev lejlighed

til at lufte mine særmeninger. Jeg mærkede, at de havde det som jeg, de stod i den samme strid, de var omtrent de eneste, der søgte nadverbordet, og de bad for mig og for hele sognet.

Når jeg tænker på de dage, står særlig bedemøderne i bedeugen i glans for mig. Gud var nær. Skønt særlinge manglede ikke. Murer Kristian Madsen var døv. Han havde nærmest været en bisse, før han blev omvendt. Nu var han et herligt menneske. Altid i kirke, skønt han intet kunne høre. Ved samtalen i hjemmene var han også udenfor. Men han sad og læste teksten for sig selv. Og så sluttede vi med at bede ham sige, hvad han havde fået ud af den og derpå slutte mødet med bøn. Han kunne bede.

Mere sær var Kræn Hovgaard. Han var blevet omvendt i sin tid ved pastor Bisgaard i Sønderup, en noget mærkelig, hårdkogt præsteskikkelse, der busede lige på. Men Kræn Hovgaard havde han overvundet ved engang efter begravelse, da Bisgaard forlod kirkegården, at stryge lige forbi ham og pikke ham på brystet, idet han ganske stille sagde: Jeg havde ellers troet, De var kommet med. I de ord hørte Kræn Hovgaard frelserens stemme. Først syv år efter kom hans kone med. Hun fortalte mig, at i de syv år sov de ikke ind en aften, uden manden havde sagt til hende som sit sidste ord den dag: Hvis du dør i nat, så går du til helvede. At konen efter sådan et godnatkys faktisk til sidst blev omvendt, er mig en gåde. Men hun var nu god nok og knap så hårdkogt som Kræn Hovgaard. Han var meget kritisk. Det var kun få troende, han kunne anerkende. Når han gik til missionsmøde, var formålet ikke at finde opbyggelse, i hvert fald ikke det udtalte formål. »A vil godt se, hvad han er for en svend,« sagde han gerne med hentydning til den, som skulle tale. Men han

havde bønnens nådegave. Til de vanlige samtalemøder var han ustadig, men til bedemøderne var han en sikker mand. Når hans tur kom, bad han en halv times tid. Det kunne falde lidt langt. Men det var nu alligevel ikke vrøvl, og det var ikke gentagelse. Det var heller ikke maskeret prædiken, som man somme tider har hørt. Der var nu noget ejendommeligt ved ham. Sær var han, men der var ild i ham. Jeg spurgte ham en gang for at få ham lidt ned på jorden, hvordan det stod til med hans voksne børn. »De går til helvede,« svarede han, »men A har sagt det til dem.« Jeg syntes nok, det lød noget koldsindigt. Men da så i bedeugen en søn blev omvendt, hvor var han lykkelig. Han blev for et par måneder et helt andet menneske, så mild og glad.

Så må jeg mindes et af de første mennesker, der blev omvendt, mens jeg var der. Der blev aldrig, hvad man kalder vækkelse. Men der gik bestandig nogle, der var vakt ved ordet. Det var en stor opmuntring altid at have i hvert fald en at bede for, som man vidste var på vej. Mest opsigt vakte det, da postens kone i Barmer blev omvendt. Det skete så pludseligt, at en gammel gårdmand overraskede mig ved at røbe mere bibelkundskab, end jeg havde tiltroet ham, idet han sagde: Det er jo næsten, som da apostelen Paulus han blev omvendt. Hun viste sig i kirken een gang om året, og det var, når hun bar et barn over dåben, og så hørte hun jo ikke prædiken. Året rundt holdt jeg regelmæssigt møder i præstegården. En aften dukker hun til min store forundring op der. En af de troende hvisker til mig, da vi siger farvel: Der er sket et under. Næste dag gik jeg derhen. Manden gik post, hun passede centralen foruden sine 8 børn. Jeg har set hende med telefonen i den ene hånd, den anden holdende den mindste til brystet, mens foden rørte vuggen

for den næstmindste. For en 14 dage siden var der faldet en skræk over hende for død og dom, og hun havde taget sin bibel og lagt den opslået på kommoden i stadsstuen. Når hendes mange bestillinger gav hende et minuts pusterum, var hun gået derind og havde læst i Bibelen. På den måde havde Gud hjulpet hende. »Nu har jeg ved,« sagde hun. Og hun blev i de få år, hun levede, et herligt vidne, glad og frimodig. Hun havde i høj grad ordet i sin magt og havde hidtil brugt det til at skælde ud i telefonen. Nu begyndte hun et nyt liv med at gå rundt og bede konerne i byen om forladelse for sin skarpe tunge. Ved samtalemøderne var hun festlig. Det var usleben tale, men den kom fra hjertet.

Engang havde jeg nogen ballade, fordi jeg havde nægtet et par folk af være faddere. De delte soveværelse, skønt de ikke var gift. Kvinden var enke, og det var et barnebarn, der skulle døbes. Hun blev rasende, og de tog en bil og kørte over til provsten i Ranum. Han kom selv og fik de to til at skrive under på, at forholdet skulle ophøre, hvorefter de fik lov til at stå faddere. Ved en kop kaffe efter et samtalemøde kom det på tale, og postens Marie fortalte da, at hun var blevet så glad, fordi hendes mand, som hun jo bad meget for, at han også måtte vende sig til Gud, da han hørte, at provsten var kommet, havde sagt:

»Så vil A ønsk, de må få sig en ordentlig røvfuld!«

»Ja,« tilføjede Marie ved tanken på, at mandens sympati altså for en gangs skyld var på præstens side, »det var såen en bette blomst epo si vej.«

For øvrigt boede de fleste af dem, der kom til troen, i Store Ajstrup. Hvad der er af åndeligt liv i pastoratet i dag er også der. Men desværre er nogle gået over til frimissionen, de har bygget et hus, hvor de bryder brødet.

En frimissionær fik indgang, fordi han blev redskab til, at nogle unge blev omvendt, børn af dem, som kom med i min tid. Derover blev de så taknemmelige, at de brød med folkekirken. Blandt de præster, som må bære skylden derfor, er også jeg, som har prædiket for lidt for dem om dåben.

Når det drejede sig om at få en ny skik på et og andet, skole, kirke (navnlig Sebber Kirke var skandaløs forsømt), havde jeg en god støtte i vor provst, N. N. Westergaard. Han havde en sjælden evne til at snakke med folk og få dem til at makke ret. Hvis det er rigtigt, hvad der fortaltes om hans forgænger i provsteembedet, har han også haft noget at rive i. Bare sådan en ting, som at der i Store Ajstrup ikke mere blev ringet med kirkeklokken morgen og aften. Forholdene var endnu så gammeldags, at det pålå degnen. Da jeg bebrejdede ham, at han var holdt op, hvilket han indrømmede, sagde han, at han havde engang fortalt provsten det, og at der var ingen, der savnede det, og provsten havde bifaldet. Når der var provstesyn på Sebber Kirke, havde det i mange år været skik, at man begyndte med en solid frokost på Sebberkloster med rigeligt med øl og snaps. Derefter havde provsten ikke haft mod til at kræve herremanden til at reparere det forfaldne. Men provst Westergaard var afholdsmand, han fortalte mig, hvor forfærdet herskabet var blevet, da han afslørede sig som sådan. De anede, at en dæmning var skredet. Jeg fik ham også på ekstra skolevisitats i Ajstrup gang på gang.

Men den måde, hvorpå han ordnede valget i Slet herred til det kirkelige udvalg i 1921, var beundringsværdig og mindeværdig. Herredet skulle vælge 3 valgmænd. Vi samledes, alle menighedsrådsmedlemmer, ved den gamle her-

redskirke i Salling, også kaldet Skarpsalling for ikke at forveksles med landsdelen Salling. Der foreslog nu provsten først, at Indre Mission skulle have een valgmand. Han kunne se, at det ville nogenlunde svare til Indre Missions styrke i forsamlingen. Det blev vedtaget. »Så foreslår jeg dernæst,« fortsatte provsten, »at Venstre får de to sidste.« Men nu blev der mudder. For en radikal lærer, der tillige var grundtvigianer og modstander af en kirkeforfatning, sprang op og erklærede, at nu skulle der vælges en grundtvigianer. Men provsten fastholdt med urokkelig ro, at Venstre havde så stort tal af forsamlingen, at det var urimeligt at vælge en radikal, en modstander af I. C. Christensen. Og da vedkommende lærer var kendt som en ivrig radikaler, han havde grædt, sagde man, da Zahle blev styrtet ved påskebegivenhederne i 1920, sejrede provsten overlegent. Nu gjaldt det om at finde to sikre venstremænd. Om kirkelig retning blev der ikke mere spurgt. Når en foreslået kunne sige på forespørgsel: »A er venstremand, A hylder I. C.,« så var den i vinkel. Og således kunne Slet herred sende tre mand til Aarhus, der ville stemme på den rigtige side i kirkepolitisk henseende.

Efterhånden blev jeg bedt noget ud at tale. Det var festligt at tale til fulde kirker i Ranum og Overlade og Aars, eller stopfyldte missionshuse. Så jeg, der aldrig har været nogen morgenmand, stod med glæde op vintermorgener kl. 6 for på fastende hjerte at gå til stationen i Sebbersund de fire km for først at rejse med den lille Aalborg—Hvalpsundbane, så vente en time eller to i Aars, hvor der blev god tid til en kop kaffe, og så køre 13 km på åben vogn, hestetrukken, for eksempel til Overlade. Dèr kom man forbi den ensomme Hyldebjerg Kirke, hvor de fortalte, at der var mangen søndag ingen i kirke, og så stod kirkebetjenten ved lågen og advarede præsten mod

at stå af ved at vinke omkring med hånden og råbe: »Kjyr vejsterepo igjen, der er åller e minnisk!« Eller man lånte forpagterens jumbe og kørte med »den slajryggede« de 16 km til Næsborg ad den herlige vej gennem Lundgårdene, gennem Farstrup og Kjølby og forbi herregården Krastrup, over vasen til Hemdrup, hvor man havde de store enge ud til Limfjorden for sig med det nøgne Marebjerg, der synede så langt. Og så lå den anselige Næsborg Kirke der og samlede byen om sig som en høne sine kyllinger. Der boede en af de mange gode præstevenner, jeg fandt mig i Himmerland, *Ove Nielsen, Sletten* i Vilsted, *Wied* i Overlade, og mod slutningen af Sebbertiden kom *Th. Willer* til Ulstrup. Da skete der noget.

Det gjorde der for så vidt hele tiden. For det var vækkelsestid i Himmerland i de år. Dels kom vækkelsen til de gamle steder, såsom Farsø og Vesterbølle og Ranum og Næsborg, men også nyt land blev vundet, f. eks. Brorstrup, hvortil jeg flyttede i 1925, året efter en vækkelse, som havde fuldstændig ændret sognets udseende, og Ulstrup-Gundersted. Ikke alle steder gik det dog så hårdt til, som det påstodes om Hyldebjerg, hvor man fortalte, at vækkelsen var så indgribende, at ved en kortspilaften i en af gårdene havde spillerne sukket: Ja, nu er *vi* jo så den bette flok!

Der var mange gode præster i Himmerland dengang. Og mange indremissionærer havde deres gang i sognene, og der var et godt samarbejde.

Den præst, der prægede Himmerland i de år, var uden al tvivl pastor *Estrup* i Farsø. Det var ærlig talt ikke på grund af begavelse, for den var ikke usædvanlig. Men det var, fordi han kun ville eet: have mennesker ind i Guds rige. Biskop Poulsen i Viborg følte sig flere gange kaldet til at lægge en dæmper på hans nidkærhed. Både i tale

og skrift gav Estrup nemlig klart udtryk for, at han mente, at grundtvigianisme og vantro var eet og det samme. »Da Anders Laursen blev grundtvigianer og således mistede livet«, skrev han f. eks. i »Løgstør Avis« under en omtale af egnens første indremissionær. Men det er dog betegnende for biskop Poulsen, at da ved en bispevisitats i Ø. Hornum nogle præster begyndte at gøre nar af Estrup, sagde Poulsen: »Respekt for den mand! Man kan se på hans ansigt, at han lider ved tanken om, at mennesker går fortabt.« Ja, det var hemmeligheden ved ham. Ensporet var Estrup, men han kørte på det ene spor. Unægtelig var det en kongstanke hos ham, at man havde ikke vist folk fjenden tydeligt, hvis man ikke havde nævnt Grundtvig og grundtvigianere som livets modstandere. Når han mødte os yngre, sagde han i reglen: »Vi skal op af løbegravene, på med bajonetten, det er ikke nok at ligge i læ og skyde på fjenden!« Det var tidens sprog. Krigen var lige sluttet, den lange stillingskrig 1914—18. Men Estrup tænkte ikke blot på, at vi ikke måtte nøjes med at prædike, vi skulle også ud at snakke med folk, men han tænkte mest på, at vi skulle gå i nærkamp med grundtvigianerne. Nå, det var der nu ingen grund til i Sebber og Ajstrup, hvor der visselig ingen grundtvigianere fandtes, ikke engang nogen, som kunne hitte på at kalde sig sådan.

Men trods eller på grund af sin ensidighed virkede Estrup anspørende. Man måtte altid prøve sig selv, når man havde været sammen med ham. Lægfolkets fulde tillid havde han naturligvis. De syntes, at her gav basunen virkelig en tydelig lyd. Han kunne prædike. Jeg er vis på, hans prædikener huskes endnu. Hvor mange kan det siges om? En berømt prædiken var den, der hentede sine udtryk fra ligsynsmændenes dødsattest — dem havde vi

endnu på de egne. Er der liglugt? Er der dødsstivhed? Er der blå pletter på underlivet? disse spørgsmål lod sig anvende på den åndelige død. Og tilhørerne glemte det aldrig. Estrup var uhyre efterspurgt ved missionsugerne. Men rundt om i sognene traf man også mennesker, der var blevet vakt ved hans prædiken. At han samtidig havde en svaghed for de stærke toner og var medvirkende til, at der dukkede noget dømmeri op i Himmerland i de år, skal ikke skjules.

Sidste gang, jeg var sammen med Estrup, var i et hjem i Mejlby, efter at han havde prædiket i Brorstrup Kirke. Den prædiken husker jeg også endnu. Det var i de år, da bønderne avlede svin i kolossale mængder og byggede store svinestalde ved hver gård. »Se, hvis jeg nu kunne opfinde en guldgris,« sagde Estrup, »og stille den op som et gudebillede, og hvis jeg kunne garantere enhver, der knælede for min guldgris, at hans søer skulle få grise på en måned kortere tid end andre, så skulle I se, hvor bønderne ville komme ilende for at tilbede min guldgris.« Tanken var barok. Men det er nu den slags, der bider sig fast. Jeg er vis på, brorstrupperne husker Estrups guldgris endnu. Han ramte midt i det, som alle tænkte på og talte om og arbejdede med i de dage.

Ved kaffen bagefter sagde han med eet:

»Hvordan er det, pastor Bartholdy, kender De den nye redaktør af Indre Missions Tidende, Westergaard-Jacobsen?«

Ja, ham kender jeg godt.

»Er De i familie med pastor Georg Bartholdy?«

Ja, det er min broder.

»Ja, jeg véd ikke, hvordan det er med jer unge. I skulle tage og slå Indre Missions Tidende og Højskolebladet sammen, det skulle I gøre, så var der mening i det.«

Det, der havde vakt hans harme, var særlig en anmeldelse, min broder havde haft af en bog af Emil Koch, den kendte grundtvigske præst i Odense. Bogen var blevet venligt omtalt. Jeg spurgte Estrup, om det ikke kunne tænkes, at en grundtvigianer kunne skrive en god bog. Nej, det var umuligt, en vantro kunne ikke skrive noget, som kunne anbefales troende mennesker. I min nød tyede jeg til Heibergs »En sjæl efter døden«, som Estrup jo også kendte. I det hele taget må man huske på, at Estrup, så sort han var, dog også havde et lille glimt i øjet. Jeg sagde til ham: Kan De ikke huske, at der kommer en forfatter til himlens port og taler med St. Peter. Blandt andet kommer han til at spørge efter en kollega. Ham har vi ikke her, siger St. Peter. Det kan jeg ikke forstå, siger sjælen, han har da skrevet sådan nogle pæne bøger. Ja, tak, siger så St. Peter, hans bøger har vi himlen, men han selv er i helvede. Kunne der ikke tænkes noget lignende i dette tilfælde? spurgte jeg. Estrup grundede lidt over det, så sagde han:

»Ja, lad gå! Men så skulle De skrive sådan i anmeldelsen!«

— Med alle særheder var Estrup en mand, der kunne holde præstesamvittigheder åbne. Hans tillid til mig var ikke grundmuret. Men jeg kom til at holde af ham og havde respekt for ham. Og det er mig en glæde at mindes, at jeg besøgte ham i Farsø, kort før han blev syg og døde. Han er en af de præster, hvis minde lever længe.

Dømmeriet er en sygdom i det kristne trosliv, som synes mest at ramme i dets frembrud, altså en slags børnesygdom. Vi møder den allerede i Rom. 14. De menigheder, Paulus kendte, var delt på spørgsmål om mad, kød eller grøntsager, om helligdage, om hvor vidt man som kristen kunne spise kød, som havde ligget på afgudsalter. Hele

kirkens historie er gennemdraget af vækkelser. Derfor vil man møde dømmeriet i mange skikkelser. Ved vækkelsens begyndelse i Hammerum herred i 1840'erne og 50'erne dukkede det op. Biskop Gøtzsche har skrevet en interessant bog om »Dømmerne« (Træk af en jysk vækkelses historie i det 19. århundrede, 1914). Mine første år i Himmerland var en vækkelsestid. Hvor tit hørte jeg ikke i de år, jeg var i Sebber: nu har de haft vækkelse i Ranum, i Næsby, i Strandby, i Mejlby, i Molbjerg.

Vi var i gullasjtiden og dens eftervirkninger. Landmændene havde tjent godt, og mange, også mange troende naturligvis, lagde sig en større levefod til, byggede nye stuehuse, fik polstrede møbler i stedet for det lange bord med fast bænk langs væggen. Mange syntes, at det var verdsligheden, der fik indpas. Hvor samfundene var store, fandt man ud af, at der var »en hale«, som burde hugges af, nemlig dem, som man sagde om: de *går* med, men de *er* ikke med. Nogle definerede det sådan: han er såmænd aldrig blevet virkelig omvendt, han ejer ingenting. Det var klart, at vægten var i den grad blevet lagt på, hvad et menneske selv kan og skal udrette i sin saligheds sag, at det blev fortjeneste, altså ren og skær farisæisme. Da gik det op for mig, hvorfor vi hele tiden møder disse farisæere i Det nye Testamente. Det er ikke, for at en kristeligt farvet verden, som vort folk jo dog trods alt er, skal have det som et skældsord overfor alle troende. Men det er, fordi farisæersindet er al ægte kristentros farligste fjende. Vort jeg er så overmægtigt og sejglivet, at selv hvor det een gang er knust i en sand omvendelse gennem anger og tro, kan det leve op igen og drage næring af det, Gud i sin ubegribelige nåde har skænket os.

Noget, som en tid forvirrede mig, var, at de dømmende kaldtes over hele Jylland »de stærke«.

Men Rom. 14 hjalp mig: den, som er skrøbelig i troen, skal I tage jer af uden at sætte jer til doms over hans meninger. En er i troen overbevist om, at han kan spise hvad som helst, men den skrøbelige spiser kun grøntsager. Den, der spiser, må ikke se ned på den, der ikke spiser. Og den, der ikke spiser, må ikke sætte sig til doms over den, der spiser. — Det gik op for mig, at Paulus bruger navnet »de stærke« og »de svage« modsat af, hvad vi brugte. Vore såkaldte stærke var i virkeligheden svage, som vi burde bære over med, selvom de i deres svaghed ville hævde sig ved at dømme og fordømme os.

Dømmeriet viste sig på noget forskellig måde. Dømmernes hovedborge var Kjellerup, Roum og Humlum. En lærer fra et af disse steder fortalte mig, at han oplevede ved et bedemøde, at en ung 17-årig nyomvendt ung mand bad: »Og så beder A dig, Herre, for de to gamle hyklere, mi får og muer,« — da sagde jeg til mig selv: her bliver ikke rart at være, og søgte bort. Så galt har jeg ikke truffet det. I Himmerland viste det sig mest i en almindelig mistro til præster, ikke mindst unge præster. På vor egn var der i grunden kun een præst, man fra den stærke side havde fuld tillid til, det var Estrup i Farsø. Han var blevet omvendt som ung præst på Mors, efter at han en del år havde troet, han var grundtvigianer. Derfor udøste han sin vredes skåler over de grundtvigske. Og hvis vi andre ikke direkte prædikede imod Grundtvig og alt hans væsen, var vi ikke rigtige. Endvidere havde han den opfattelse, at alle præster burde omvendes. Han troede vist ikke på, at det var muligt, nogen teolog kunne være blevet det, før han blev ordineret. Estrups indflydelse var stor i de år. Det berørte mig pinligt, da en herregårdsmissionær, som jeg havde haft det rart med, da han boede i mit sogn, kom på besøg og talte ved et

møde i et hjem og i sin tale fortalte om et sted, hvor der var vækkelse, selv præsten var blevet omvendt, og tilføjede: gid vi en dag måtte høre det samme fra Sebber. Ved kaffen bagefter spurgte jeg ham: efter det, vi har haft sammen, mener De altså nu, at jeg er en vantro præst? Han svarede undvigende.

Der var faktisk mange steder en spaltning i IM's samfund. De var ikke alle steder stillede som i samfundet omkring missionshuset i Rønbjerg. Der fandt de ud af, at i hvert samfund var der kun 8, der blev frelst – iflg. 1. Pet. 3, 20 om Noas ark: i den blev nogle få, nemlig otte sjæle frelst. Nu var det ikke katastrofalt i Rønbjerg, for der var de kun 8. Ikke alene deltes samfund, men der var missionærer, der begyndte at blive urolige. En af de betydelige sagde til en kollega, som har fortalt mig det: »Nu deles Indre Mission snart, og jeg ved nok, hvor jeg vil være!« Der begyndte at dukke prædikanter op, som ikke havde med IM's bestyrelse at gøre. For at dæmpe oprøret holdt bestyrelsen efterårsmøde i Kjellerup i 1924. Det var første gang, jeg var med til et af de tre årlige møder, som bestyrelsesmødet foranlediger. Willer og Gadegaard, mine to gode naboer og gode venner, fulgte mere med i, hvad der murrede i IM, og da Gadegaard havde bil, kørte vi til Kjellerup. Det var et livligt møde. Først hørte vi Moe prædike. Jeg havde følelsen af, at han i og for sig gerne ville ramme »de stærke« en ud, men at det ikke lykkedes ham, ganske simpelt fordi han og de var af samme ånd. Paven fik sig en omgang, husker jeg, men ellers ramte han ikke nogen nærmereboende. Ved forhandlingsmødet gik bølgerne noget krappe. En sammenlignede – meget træffende, syntes jeg, det morede mig – Moe med Bileam, der var hentet hertil for at forbande Guds folk, men ikke formåede det. Fibiger blev angrebet

på en ufin måde og blev meget vred. Kort sagt, vi fik smæk for skillingen, som det kostede os at bile til Kjellerup.

Mærkelig hurtigt døde røret hen. Resultatet var enkelte vedvarende spaltninger, f. eks. Roum og Aars, og til sidst en ny organisation De Gamle Stiers Indre Mission, som aldrig kom til at betyde noget videre. Efterhånden fik de fleste mod til ikke at lade sig kujonere af »de stærke«, som altså i virkeligheden var svage. En af de bedste indremissionærer, jeg har kendt, *Anders Nielsen,* fra 1928 i Aars, var med sin ro og uforstyrrelige humor og indre tryghed lige manden til at få bølgerne til at lægge sig på vor egn. Han fortalte mig om en gammel kvinde, han kendte, hun var af Stubkjær-slægten, som i det hjem, hvor hun boede, kom ud for en af de meget stærke. Straks han så hende, begyndte han:

»Er De en hellig kone?«

»Nej.«

»Er De da ikke omvendt?«

»Jou.«

»Elsker De da ikke Jesus?«

»Jou.«

»Hvorfor svarede De så nej til mit første spørgsmål?«

»Jo, for A har åller væt kuen.«

Hun var en gammel pige. Men det humør, hvormed hun kunne fortælle det, tydede på, at hun for længst var holdt op at lade sig kyse.

De, som brød med IM, måtte lide den sædvanlige skæbne for småpartier, at de blev indbyrdes uenige. Pastor Estrup måtte lide den tort at blive vraget som vantro af nogle af hans oprindelige venner i hans egne sogne.

Når jeg tænker på de prædikende lægmænd, så var der også særprægede folk imellem dem. Lærer Bendix i Overlade glemmer man ikke så let. Eller lærer Jensen, Knudstrup. Men igen her er det de lidt sære, man husker bedst: Kræn Dahlsen i Glerup i Vesterbølle sogn. Han var gårdejer og indremissionær. Han kom somme tider kørende i egen vogn, enspænder. Det var ham, der sagde, da en påstod, at der var ingen, der kunne vide, hvem der var hellige: »Så? da véd min hest det!« Den drejede af sig selv ind til de huse og gårde, hvor de troende boede.

Første gang, jeg hørte om ham, var af en mand, der kørte mig fra Østerbølle station til Vesterbølle. »Han kan gå fra konduvitterne,« sagde min kusk om Kræn Dahlsen. Da jeg ikke til fulde var klar over, hvad det udtryk dækkede over, frittede jeg videre. »Han har somme tider nogle åbenbaringer, som vi andre ikke kender noget til,« forklarede han. Og det passede. For eksempel havde han fået en åbenbaring om, når han skulle dø. Ved et missionærkonvent blev der talt om, hvor det næste skulle være, det var Kræn Dahlsens tur. Men han vinkede af, nej, det kunne ikke blive: »A hår fåt ånt boj!« De indviede vidste, at det betød, at han snart skulle dø, — skønt han tilsyneladende var frisk som en fisk. Imidlertid skete der ikke noget. Den fastsatte dato blev overskredet, Kræn Dahlsen levede stadig og i bedste velgående. Han var godt oppe i årene, men han nød et glimrende helbred. Det var jo ikke frit for, at nogle smilede over det. Men selv tog han det, at han levede, med en knusende ro. Og bragtes det på tale, henviste han blot alvorligt til Ordsprogene 10, 27: Herrens frygt lægger dage til.

Læge søgte han ikke, og det var af princip. Han regnede det for vantro. Jeg har hørt ham begynde et møde med at læse 2. Krøn. 16, 12: Og Asa blev syg i sine fødder

i sin regerings ni og tredivte år, indtil hans sygdom tog til overmåde; og selv i hans sygdom søgte han ikke Herren, men lægerne. — Det var ikke frit for, at man her og der kunne spore hans påvirkning.

I Binderup traf Kræn Dahlsen engang en ung mand, der udtalte tvivl om Bibelens beretning om syndfloden. Nu til dags er der også både præster og professorer, sagde han, som ikke tror på sådan noget. Men Kræn Dahlsen fejede ham til side med disse ord:

»No skal A sej dæ jen ting, bette kål! Der stoer, te Gud gjorde en udstrakt befæstning for at gøre skjel imell' wånd og wånd. Og der hår ålle wot hverken præjster eller professorer deroppe og løjt*), hvor møj wånd der er. Og så skal A sej dæ jen ting, mi bette ven! te håed do wot med der, så håed du osse fåt di hued under wånd!«

Han har fortalt mig om en mindeværdig disput, som fandt sted engang for mange år siden oppe i Hanherred. Den drejede sig om tobakken. Og Anders Stubkjær forsvarede den kraftigt. Kræn Dahlsen var en hader af tobak. Men det har nok knebet for ham at stå sig overfor Anders, som kendte sin Luther og den kristelige frihed. Kræn Dahlsen syntes dog åbenbart, han havde trukket sine tropper tilbage i nogenlunde orden. »A fik nemlig,« sagde han, »nåde til å sej: ja, er'et et synd å røg', så er'et heller et synd å la vær!«

I to nabosogne fik jeg for en tid regelmæssigt min gang til sorg for den ene nabopræst, men vist trods alt til glæde for den anden. I Nibe, vor købstad, boede 1700 mennesker. Kom man cyklende, kunne man køre igennem gaderne uden at møde andre end en kat. Den var vel nok fredelig. Der var noget uendelig sovende over den. Det passede

*) D.v.s. lugtet

desværre også i åndelig henseende. Pastor C. havde da været der omtrent 40 år. En lille flok, meget lille flok troende mennesker var bedrøvede over, som der så ud, og de bad mig komme over og prædike en gang om måneden. Jeg spurgte provsten, hvad han syntes. Han sagde: gør det. Det var ikke, fordi der kom overvældende mange i den kønne Nibe Kirke, når jeg prædikede. Somme tider kom der dog nogle ind fra omegnen, særlig fra Molbjerg, Ø. Hornum sogn, det eneste sogn øst for Nibe, hvor der dengang var liv.

Efter et par års forløb skiftede Nibe præst, og så holdt det op. En større oplevelse var det at få med Farstrup at gøre. Det gik sådan til. Jeg talte en gang imellem i Attrup, Torslev sogn i Hanherred. Det var morsomt en sommersøndag efter tjenesterne at cykle til Stavn, hvor så en attrupfisker hentede mig og roede mig over Limfjorden i en kog. En dag ved kaffen efter mødet, hvor der var en del venner samlet, det har sikkert været hos købmand Roelsgaard, siger jeg: »Hvordan bærer I jer egentlig ad med at føle jer som den lille flok?« I Attrup var de troende nemlig i flertal. Der var vist ikke et hjem, uden det var berørt af vækkelsen. De svarede, at det godt nok i nogen tid havde ligget dem på sinde, at de burde gøre noget mere for Herren. Og så var de kommet til at tænke på Stavn, fiskerbyen på Himmerlandssiden. Attrupper og stavnboer kendte hinanden, de mødtes på fjorden, de var også til dels i familie. Men attrupperne havde med sorg lagt mærke til, at stavnboerne holdt aldrig søndag. De vidste godt, de aldrig gik i kirke. Men hvad kunne der gøres? — Kunne det tænkes, at jeg ville være med til at ordne nogle møder derovre? Vi drøftede sagen, og jeg erklærede mig rede. Det blev aftalen, at attrupperne skulle snakke med læreren i Stavn og se, om de kunne låne sko-

len en aften. Så ville de i forvejen gå rundt i byen to og to og ind i hvert hjem og indbyde til møde. Jeg lovede, at jeg ville tale med sognepræsten og få ham med, og så skulle han og jeg tale.

Det var med beklemt hjerte, jeg cyklede de fem km til Farstrup for at lægge planen frem for pastor S. Det var dog så sin egen sag at optræde som selvkaldet missionær i et nabosogn. Men jeg blev beskæmmet. Han blev oprigtig glad over, at de folk i Attrup ville gøre noget for hans Stavn, som han indrømmede var et halvhedensk udhjørne. Han ville selv gerne med og sige noget.

Det var en søndag aften. Skolen var fyldt til sidste plads. Hele Stavn var mødt og det halve Attrup. Efter at jeg havde talt, tog en af fiskerne fra Attrup, iøvrigt gammel harboørebo – harboørefiskere har jo nedsat sig mange steder langs Limfjorden og alle steder bragt åndeligt liv med sig – ordet. Han sagde det lige ud, som det var. Hvor kede de var af at se, at de ikke havde noget med Gud at gøre her i Stavn, og så fortalte han om sin egen dramatiske omvendelse. Det var en god understregning af det, jeg havde sagt. Men dagens sensation var dog sognepræstens tale. Han havde åbenbart et godt øje til stavnboerne, fordi de ikke gik i kirke, og havde besluttet for en gangs skyld at give dem tørt på. Han talte over de ti bud, som han gennemgik enkeltvis, idet han påviste med hentydning til lokale begivenheder, at de specielt her i Stavn havde forsyndet sig grovelig mod dem alle ti.

Den salve blev de gode folk i Stavn for meget. De blev lynende gale. Og det var jo også noget uovervejet af sognepræsten. Hans revselse blev nemlig så meget hårdere, som der var fremmede folk til stede, der så at sige overværede henrettelsen. Mødet endte dog i skikkelighed. Og hvordan de fik luft for deres vrede, véd jeg ikke. Men næste gang,

jeg var hos sognepræsten for at aftale en gentagelse, var han langt nede. Han havde fortrudt sin frimodighed. Det var kedeligt nok. Men værre var, at ved det næste møde forlangte han også at tale, og der tog han alle sine hårde ord i sig igen og bad om undskyldning, de var ikke så strengt ment. Jeg kan huske, han sagde: »En præst skal jo også kunne samarbejde med sin menighed.« Siden har jeg hadet det udtryk.

Men her i Stavn begyndte dog så småt noget, som senere fandt sin fortsættelse. Da Gøtzsche blev biskop, fik han ordnet regelmæssige ungdomsgudstjenester i Farstrup Kirke. Sognepræsten talte også der sammen med en af egnens yngre præster, og der samledes mange. Selvom det var ydmygende for pastor S. at skulle søge hjælp udefra, tror jeg, at det dog også var ham til opmuntring. Det lå tungt på ham, at kirkegangen var ringe i hans sogne, ja i Lundby, fortalte han mig engang, kunne han regne med, at der en seks gange om året ingen gudstjeneste blev af mangel på tilhørere. Han brugte dog ikke som min forgænger, når der kun var mødt en to—tre, at spørge dem: ønsker De prædiken? Et spørgsmål, som må have sat de arme folk i en skrækkelig forlegenhed. For hvad var højfligt at svare? Svarede man ja, gjorde man ham måske ærgerlig, for han var måske helst fri. Men svarede man nej, så var det da også at gøre gudstjeneste og prædiken til noget sært ligegyldigt noget.

I det hele taget er det klart, at er der noget, der kan tage livet af en præst, er det bevidstheden: der kommer måske ingen i kirke i morgen. I Barmer påstod de, at præstefruen tit sagde til manden lørdag, når hun så ham arbejde på sin prædiken: At du gider, der kommer såmænd ingen! Og det gik jo lidt efter lidt i opfyldelse.

Der eksisterede dengang et blad, der hed »Plovfuren«,

redigeret af Hans Koch. En af medarbejderne var overbibliotekar Lange. Han var en af de virksomme lægmænd, som havde et godt øje til præster. Han bragte i sommeren 1918 (såvidt jeg husker) i en artikel den oplysning, at der var et sogn her i landet, hvor to tredjedele af gudstjenesterne bortfaldt af mangel på tilhørere. Jeg husker, at han blev tilbagevist med tilbørlig alvor af en gejstlig, det var en gammel skrøne. — Tænke sig min forbløffelse, da jeg den anden, tredje dag efter at jeg var kommet, på hjemturen fra besøget hos lærer H. i Store Ajstrup, pludselig må sige til mig selv: det er altså akkurat det pastorat, du er kommet til! Det var sandt hvert ord, H. O. Lange havde skrevet! Og når der i det private opslag stod, at der var 2 % kirkegang, var det en kæmpeoverdrivelse. Det var som uventet at få en kold dukkert. Man snapper efter vejret. Og dengang stod ikke det ræsonnement til ens rådighed, som Tidehverv har gjort populært, at de tomme kirker er beviset på, at her er evangeliet prædiket, for der har ikke været sukces.

Min stakkels forgænger nåede heller ikke at få del i denne trøst, selvom han levede en hel del år som emeritus. Og jeg, som sandelig heller ikke havde sukces i de to sogne, har aldrig kunnet tilegne mig den. Jeg forstod, at det ville blive slid. Og det blev det. Men et dejligt slid, med herlige opmuntringer ind imellem.

Himmerboerne er et stout folkefærd. Der er arbejde i dem. Hvilke hedestrækninger har de ikke opdyrket i de sidste menneskealdre. Selvom jorden er bedre end i Vestjylland, kun undtagelsesvis er der al i Himmerlands heder, det *har* kostet slid. Den, der ikke vil bestille noget, er hjemfalden til almindelig foragt. En doven slog, en prosselmager er de udtryk, han stemples med. Stejle er de tit. Men når Gud får tag i dem, er de tro og udholdende også

i hans gerning. De kan arbejde i søndagsskolen i årevis uden anden løn end præstens udkrads. Når de mærker, at deres præst strider for Guds rige og får verdens modstand, så bliver de hans trofaste venner. Og venskabet varer livet ud.

Bønder er så overbærende, sagde Estrup engang til mig. Og det er sandt. Det har også en bagside. Det er utroligt, hvad en befolkning kan finde sig i af deres nærmeste embedsmænd, præst og degn, i retning af ligegyldighed og pligtforsømmelse. »Vor præjst? ja, han er såmænd en sølle gued jen!« Men vi kan alle have nødig, særlig i ungdommen, at trække veksler på den overbærenhed. Jeg husker en troende kone, som jeg i begyndelsen af min tid i Sebber sad og talte med om hjem, jeg havde besøgt. Derunder nævnede jeg en mand, som jeg sagde om, at jeg havde fundet, han var et troende menneske. Hun sagde ingenting. År efter, da jeg for længst havde fundet ud af, at den mand kun havde det i munden, spurgte jeg hende, hvad hun i grunden tænkte ved det, jeg dengang havde sagt. »Å,« sagde hun, »A tint, præjsten blywer nok kloger.«

Der er en underlig herlighed ved at mindes de første, man så gå ind i Guds rige. Gud var god på mange måder. Den første var en ung mand, og jeg hørte om det, mens jeg et par måneder efter, at jeg var kommen, lå syg af spansk syge og var meget modfalden. Jeg var lige kommet i gang, syntes jeg, og nu gik så det hele i stå, forestillede jeg mig. Jeg lå iøvrigt så længe, at de fleste i sognet havde haft sygdommen og var kommen op, før jeg kom på benene. I mine to sogne døde kun een, men enkelte unge, der var hjemmehørende der og døde andre steder, kom jeg dog til at begrave. En af de begravelser husker jeg så klart, fordi Gud gennem den lærte mig noget.

Det må nok have været den første sommer, at der var en gøg, der generede mig med sin kukken, mens jeg prædikede i Sebber Kirke. Kirken var noget mørk og skummel. Når der nu sad en 30 mennesker tyndt spredt på bænkene i den forholdsvis store gamle klosterkirke, kan man ikke sige, gudstjenesten virkede særlig festlig. Så sommerdage, solen strålede uden for og kastede lys og skygger ind gennem lunden uden for — og så dette gentagne kuk-kuk! Det var mig, som om der blev gjort nar af os. Hvad vil I sidde inde i den mugne stenkiste for? Kom herud i det grønne! Prædikenen om synd og nåde forekom mig så malplaceret. Det virkelige liv var uden for, og der var ikke noget at være ked af. Sådan syntes jeg det kuk-kuk sagde. Men så døde en karl på Vaar, en herregård i nabosognet Farstrup. Hans begravelse på Sebber kirkegård var en strålende junisøndag. Han havde været til bal ved sygekassefesten i Vaar skov søndagen før. Om mandagen var han dårlig. Onsdag var han død. Nu stod vi om hans grav og så på kisten, hvori han lå pakket ind i kalk. Hans kammerater stod og så inderlig desorienterede ud. Da vi sænkede kisten, da skinnede solen, da kukkede gøgen det bedste, den kunne. Men da blev jeg forligt med den. For da lød det indeni mig: Ja, kuk du kun, du kukker, som du har forstand til, men det her, det kan du ikke gøre til løgn. — Sådan blev jeg forligt med kukkeren.

Ret snart kom den familie, hvor jeg spændte fra i Store Ajstrup, til tro. Det var mig en stor oplevelse. Så kom en og så en anden. En af de snurrige var »Marie med jernhælen«. Hun haltede og havde noget skinnevæsen om det ene ben, så det sang af metal, når hun gik. Hun var et ensomt menneske, havde, så vidt jeg ved, aldrig været gift. Hun røg tobak, når hun sad ene, rigtig lang

pibe. I begyndelsen, jeg besøgte hende, kunne jeg ikke forstå andet, end at hun lige havde haft besøg af en passioneret røger. Hun generede sig jo over for præsten, så når han viste sig i farvandet, forsvandt piben. Da hun blev omvendt, sagde de troende til hende, at nu måtte hun lægge tobakken bort. Men jeg sagde nej, det var hendes eneste forlystelse, det var da en skam at berøve hende den.

Et særligt kapitel fortjener præstegårdens nærmeste nabo, gårdejeren Karl Nøhr. Han var en af de få, der havde holdt med min forgænger i embedet. Og han havde ført hans strid uden smålige hensyn. Det var ham, der havde gravet lærerens noget blakkede fortid op og ved bestikkelse havde fået fingre i en udskrift af retsprotokollen, som han havde ladet mangfoldiggøre og spredt i sognet. I præstegården lå også et eksemplar til behageligt gennemsyn. I rettens ligefremme sprog var det en skrap læsning at gøre til almindelig folkelæsning. Når Karl Nøhr var blevet præstens ven, skyldes det kun den omstændighed, at han var en særdeles uven af læreren. For før i tiden havde han altid ligget i strid med præsterne. Han var ikke nogen nem nabo.

Første gang, der var menighedsrådsvalg i min tid, blev Karl Nøhr valgt i menighedsrådet. Men følgen blev ret ejendommelig. Vi blev faktisk venner. Sædet i menighedsrådet vakte nemlig hans ærgerrighed. Han gik en del i kirke og følte ansvar. Pludselig bestemte han, at Sebber kirkegård skulle reguleres. Den så unægtelig også slem ud. Jeg havde aldrig set magen, da jeg kom. Siden har jeg. Den ved den gamle, nu nedlagte Bjørnsholm Kirke var — i hvert fald indtil for nylig — et tro afbillede af, som Sebber kirkegård så ud i 1918. Senegræs over det hele, og her og der nogle øer, der blev holdt rene. Sognet

havde ingen graver. Ved barnebegravelser gik faderen selv ned og fandt en ledig plet og gravede en grav. Til større grave lejede man en tilfældig arbejdsmand. Men en skønne sommer tog Karl Nøhr fat. Han fortalte mig selv, hvad der var foranledningen til, at han fik lyst til, at det skulle blive anderledes. Han havde været til begravelse, en ældre mand blev jordet. Han havde været garder, og garderforeningen fra Aalborg var mødt med fane. Nøhr var i følget. Og da de går gennem »Stetten«, hører han en af de fremmede krigskammerater udbryde:

»Men gubevåres! Er det et stej og begrave en gammel garder!«

Det krænkede Karl Nøhr. Og han tog fat. Han havde to voksne sønner hjemme, begge for øvrigt gamle gardere, så gårdens drift lagde ikke megen beslag på ham. Tidlig morgen så man ham komme kørende i en vogn med en lille hvid hest for, og praktisk talt hele dagen tilbragte han på kirkegården. Han gjorde personligt hele arbejdet. Han satte folk stævne på kirkegården og overtalte dem til at lade ham rette deres gravsteder ind, så de kom til at ligge smukt på linie, så der kunne lægges gange på kryds og tværs. Han kunne blive meget veltalende. Argumenter manglede han ikke. Hvis folk ytrede deres tvivl om, hvorvidt gravhøjen nu også kom til at ligge over den døde, tog Nøhr sit udgangspunkt i gravstenen. Den var jo ikke rejst ovenover den døde, men lidt udenfor, for ellers kunne der jo ikke støbes fundament. Så om også den nye gravtue skulle ligge lidt skævt for den dødes virkelige hvilested, hvad kunne det gøre? — Værre var det med dem, der skulle overtales til helt at sløjfe en grav, fordi der nu efter Nøhrs plan skulle gå en gang. Men også her kom hans talegaver ham til nytte. »Mine egne bedsteforældre er kommet til at ligge under en gang,«

sagde han, »og du kan tro, det er A glåd ved – for nu bliver de aldrig gravet op – de ligger allerbedst!«

I løbet af sommeren blev så godt som hele kirkegården rettet op. I det arbejde, som uvilkårlig aftvang en respekt, hjalp jeg ham, hvad jeg kunne, f. eks. med at overtale en og anden, han ikke kunne komme til rette med.

Siden gav dette samarbejde mig en mærkelig oplevelse. Mens jeg var i Ravnkilde, fik jeg at vide, at Karl Nøhr lå for døden og havde udtalt ønske om at se mig. Jeg stod netop for at skulle tale en aften i Molbjerg, så det var ikke så vidtløftigt at se over til Barmer. Det var, da jeg havde fået bil. Hvor blev jeg forbavset, da Karl Nøhr fortalte mig, at han havde fået det godt med Gud og nu kunne se døden i møde med fred. Hans kæreste gæst var nu murer Kristen Madsen. Han kunne ganske vist ikke høre, hvad Nøhr sagde, men han kunne sidde og tale om Jesus, og det var til stor trøst for den døende. Han havde kræft og var ganske klar over, at hans dage var talte. Han fortalte om sig selv, blandt andet noget, som jeg synes kaster lys over, hvad kristendom der kan være i sådan et gammelt menighedsrådsmedlem, kirkeværge, virkelig interesseret, til tider også flittig kirkegænger. Han havde i hele sin levetid kun bedet tre gange. Første gang var, da han stod på kirkegulvet på sin konfirmationsdag. Anden gang var, »da A skulle i ægteseng«, sådan udtrykte han sig. Tredje gang kan jeg ikke huske. Men ellers havde han altså levet et langt liv, han var lige ved de firs, uden bønnens forbindelse med Gud.

Da jeg kørte hjem fra dette dødsleje, kom det med eet over mig, at Gud er uretfærdig i sin alt for store nåde. Her går nu, tænkte jeg, et menneske, der har levet sit hele liv så at sige uden Gud, lige hjem i Himlen, mens en anden en må slide og slæbe og fare omkring og stride

måske en 20—30 år endnu, til man når så vidt. — Jeg har aldrig før grebet mig selv i at have det sind, som Jesus skildrer i lignelsen om arbejderne i vingården Matt. 20, 11: da de fik den (denaren, daglønnen), knurrede de mod husbonden og sagde: de sidste har kun arbejdet een time, og du har stillet dem lige med os, som har båret dagens byrde og hede. ... Har jeg ikke lov til at gøre, som jeg vil, med det, der er mit? Eller er dit øje ondt, fordi jeg er god?

Det er strengt at se sig selv: Jeg er ond, *fordi* Gud er god.

Mens jeg var i Barmer, skete der noget i den teologiske verden. I 1913, *Søren Kierkegaards* 100-år, var jeg begyndt at købe hans bøger antikvarisk og læse dem. Snurrigt nok begyndte jeg med »Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift«. Den fængslede mig overordentligt. Men hvor følte jeg mig ramt, da jeg en aftenstund læste: det er ikke enhver teologisk kandidat, der kan skrive dette, ja, det er måske ikke enhver teologisk kandidat, som kan forstå det. Men med alt det, jeg ikke forstod, så begreb jeg dog, at her havde jeg en nøgle. »Den eneste utilgivelige majestætsforbrydelse mod kristendommen er, når det enkelte individ uden videre antager sit forhold til den for givet. Hvor beskedent det end kunne synes således at gå med i købet, så anser kristendommen dette netop for frækhed.« »Kristendommen er ingen lære, men det faktum, at Guden har været til.« »At blive Hegelianer er mistænkeligt, at forstå Hegel er maksimum: at blive kristen er maksimum, at ville forstå kristendommen er mistænkeligt.« Jeg citerer nogle af de steder, jeg har sat streg ved. »Årene gør et menneske kun dummere og dummere, dersom han har tabt sin ungdom og ikke vundet forholdet til det evige.«

Det var min situation. »Kristendommen er ikke en lære, men en eksistens-meddelelse.« Der går en tydelig linie gennem alle de steder, og det blev mig klart, at mit forhold til Gud var uafhængig af studium, uafhængig af bibelkritikken. Det drejede sig om en afgørelse, som ikke lå på den intellektuelle plan. Derfor har jeg altid tvivlet om, at bibelkritikken var så farlig, som den blev gjort til. Og når bedrøvede troende forældre har fortalt mig, at det var studeringerne, der berøvede sønnen, de havde håbet at se som præst, troen, har jeg altid tænkt: ja, det har snøbelen naturligvis bildt sine forældre ind, for det lød jo finere, end hvis han skulle fortælle dem, at han havde været for tit i Holmensgade og derfor ikke kunne skamme sig til at blive en ordets tjener.

Nu i min Barmer-tid fik jeg fat i Kierkegaards andre skrifter, læste særlig de opbyggelige ting, noget filosofisk hoved har jeg aldrig været. Jeg fik meget til anvendelse i prædikener. Men navnlig fik jeg syn for, at i en folkekirke må der skelnes, kunne skelnes mellem troende og vantro. Man kan ikke kvantitere sig ind i troen, dvs. lidt og lidt blive troende. Der må ske noget, og selvom ingen er forpligtet til at angive dag og time, eller kunne det, så må der dog komme et vendepunkt for langt de fleste barnedøbte, hvis de skal få evig gavn af deres dåb.

Søren Kierkegaard gjorde det endelig klart for mig, at hvor vanskeligt det end er at finde frem til et klart bibelsyn, jeg har ikke nået det endnu, så er der dog ikke vundet noget ved med Grundtvig at stille Bibelen i baggrunden som et blot læreord og i stedet opstille trosbekendelsen som kristentroens faste hjørnesten. Vi så i 1921 Rørdam benægte kødets opstandelse og indlede fremsigelsen med sin klausul: som vi hver kan det. Den daglige bibelbrug forvissede mig om, at her taler Gud,

hvordan det så siden kan forliges med, at bibelordet er nedskrevet af fejlende mennesker.

I mine Barmer-år var det, at navnet *Karl Barth* begyndte at lyse som en stjerne på den teologiske himmel. Jeg havde på den tid lært to unge tyske teologer at kende. Den ene var *Hans Bruns,* som jeg traf ved studentermøde på Nyborg Strand i 1921, hvor han var til stede som udsending fra Tysklands kristelige studenterforening, DCSV. Ham har jeg siden besøgt mange gange, som kapellan i Kirchlinteln, andenpræst i Drochtersen, sognepræst i Hollen. Nu er han rejsende evangelist for Vansburger Diakonieverband, en kendt vækkelsesprædikant over hele Tyskland. Den anden var *Heinz Dungs,* som ved Studenterforbundets mellemkomst sammen med andre forsultne studenter blev sendt til Danmark i 1922 for at få lidt sul på kroppen. Ham tog russerne i 1945, og han er forsvunden, vistnok i Sachsens uranminer. Begge de to tyskere var teologer om en hals. Gennem dem og de tryksager, de sendte mig, blev jeg opmærksom på den kopernikanske omvæltning i den teologiske tænkning, som foregik i Tyskland. Jeg var opdraget i en liberal skole, hvor mennesket var midtpunktet. Det drejede sig om vore følelser, om Luthers religiøse bevidsthed osv. Og pludselig blev man gjort opmærksom på, at ordet teologi betyder kundskab om Gud. At altså hele fortidens, min fortids problemstilling var falsk. I 1925 fik jeg Barths bog om Romerbrevet og så for mig en mand, der gør alvor af, hvad han skriver i forordet: jeg nærer den fordom, at Bibelen er en god bog, at det lønner sig, hvis man tager dens tanker mindst lige så alvorligt som sine egne. Sådan skriver han i forordet til tredje udgave i 1924. Og man tilgiver ham de stolte ord, hvormed første udgave 1918 slutter: skulle jeg tage fejl i frejdigt håb om en fælles ny spørgen og

forsken angående det bibelske budskab, så har denne bog tid til at vente. Romerbrevet venter jo også.

Jeg blev aldrig barthianer, endsige tidehverv, Heje skal ved en lejlighed have ytret, at det var kedeligt, de ikke også havde fået mig ødelagt. Men mødet med Barth betød en frigørelse, som har betydet noget for mig hele livet.

At der foregik noget iblandt de teologiske studenter fik jeg også en fornemmelse af. Jeg blev indbudt til at tale i Studenterforbundet, studenterhjemmets afløser. Det var blevet til i mine kandidatår, idet en flok, som syntes, hjemmets kristendom var for ubestemmelig, brød ud, de ville, at der skulle drives mission blandt de vantro kammerater. Men jeg havde holdt mig helt udenfor. Nu fik jeg at vide, at Studenterforbundet var på en måde i samme situation som Studenterhjemmet dengang. En fløj opponerede mod KFUM og de Ricard-Engbergske toner med deres vægtlægning på oplevelsen. De var også under påvirkning af Karl Barth, hvilket til at begynde med pudsigt nok, når man ved, hvordan det siden gik, gjorde, at de hævdede, at de var de egentlige missionsfolk. De holdt sig til Carl Moe og forkastede Ricard. Så vidt jeg husker, var det nok egentlig meningen, at Carl Moe skulle have talt. Men han har formodentlig sagt nej. I stedet blev det så mig. Jeg kan ikke huske, hvad jeg talte om. Men det, jeg kan huske, var bedemødet før. Det holdt de endnu efter gammel skik. Der bad nemlig en af førerne for de oprørske en bøn, der var så indviklet, at da jeg gik derfra i følge med min broder Georg, sagde jeg til ham: Ja, man må jo håbe, at Vorherre har forstået hans bøn, for jeg forstod ikke et muk.

Det blev siden til »Tidehverv«. Jeg holdt bladet de første år, men det smagte mig ikke. Jeg bidrog med en række artikler, hvori jeg gik imod pastor Hansen, Løjts,

skildring af Luther. I Københavns præstekonvent i 1930 fremsatte jeg en profeti, som jeg husker med en vis stolthed. Jeg sagde i slutningen af mit foredrag, som kan læses i Adventsbogen for 1931, at efter alle solemærker at dømme, ville det ende med, at grundtvigianere og tidehvervsfolk ville falde hinanden i armene.

Dagen efter rejste jeg hjem sammen med Egede Schack, dengang lærer ved Indre Missions seminarium i Aarhus. Han sagde til mig: sikke noget sludder, De sagde i går! Han anede ikke, hvor det bar hen, heller ikke med ham selv.

I dette tidsrum var det også, jeg fik venner, venner for livet, *Ove Nielsen,* dengang sognepræst i Næsborg. *Th. Willer* i Ulstrup, *Gadegaard* i Kongens Thisted. Vi hjalp hinanden med møder. Vi delte arbejdets sorger og glæder med hinanden. Vi så liv gro frem, hvis følger endnu spores.

I Barmer tog mit åndsliv også et opsving på et andet punkt. Jeg modtog helt uventet et boglegat af Hans Tausens Fond, hvorfor jeg foruden Harnacks »Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten« og andet lignende også købte et engelsk leksikon. Jeg hører til et slægtled, som ikke lærte engelsk i skolen. Da rektor Bruun med rette mente, at det var forkasteligt, at vi var aldeles blanke i dette verdenssprog, som han selv på sine ældre dage dyrkede flittigt og grundigt, havde han dog sørget for, at vi i de tre næstsidste klasser fik een time engelsk om ugen. Det blev jo ikke til meget, og da vi aldrig skulle op til eksamen i engelsk, gjorde vi ikke meget ved det heller. Men et ganske lille grundlag fik jeg dog. Nu gav jeg mig med flittig brug af leksikonet til at læse, først Little Lord Fountleroy, siden sværere ting. Det endte med, at jeg nogenlunde kan læse engelsk, men dårligt tale det. Men jeg har haft

megen fornøjelse af det, idet det har åbnet for mig den verden, der hedder engelske detektivromaner. De er billige, og de er fængslende, en ypperlig rekreation efter en arbejdsdag med berøring med mange mennesker. Der er sådan en god moral i detektivromanerne. Ingen sjofelheder, de er renfærdige. Og det hele går jo ud på, at retfærdigheden sejrer. Morderen ender i galgen, hvis det er i England, eller i den elektriske stol, hvis det er i USA.

Dog er der desværre også ved at gå forfald i denne litteraturgren som i så meget i vore dage. Jeg ynder ikke, når der foregår et mord på hver eller hveranden side. Nej, må jeg bede om et propert mord i bogens begyndelse, og så en spændende jagt, til gerningsmanden afsløres og får sin fortjente straf. To damer er mærkeligt nok de absolut bedste på dette område, Agatha Christie og Dorothy Sayers. Den sidste har yderligere det fortrin at være et højtdannet menneske og en troende kristen. Foruden sine mange detektivromaner har hun skrevet nogle meget læseværdige bøger af teologisk indhold.

Genforeningen med Sønderjylland oplevede jeg til min sorg kun på afstand. Vi modtog fra kirkeministeriet et rundspørge, om vi kunne tænke os at søge embede i Sønderjylland. Jeg måtte svare nej. Jeg havde kun været i Sebber i to år og syntes ikke, det var anstændigt at flytte. Men da jeg havde været der 5 år, begyndte jeg at længes efter lidt større forhold. Det første, jeg søgte, var Jels i Sønderjylland. Men jeg fik det ikke. Og biskop Gøtzsche sørgede for, at jeg blev i stiftet. Da i 1924 Brorstrup-Ravnkilde blev ledigt ved Brostrøms pludselige død, han havde kun været der et årstid, fik han de to missionsfolk, der sad i menighedsrådet, til at skrive til mig om at søge det. At Gøtzsche stod bag ved, har jeg dog først forstået længe bagefter. Ligeledes gjorde Gadegaard, som havde

vakancen i Brorstrup, mig opmærksom på det. Det var at flytte fra landets mindste præstegård til en af dets største. Men da planen var, at jeg skulle have mine forældre hos mig, søgte jeg det. Blev indstillet med 8 af 13 stemmer og fik det.

Det var tungt at sige farvel til så meget halvgjort arbejde. Jeg var inde i hvert hus for at tage afsked og bad dem, om de ikke ville være flittigere til at gå i kirke, når de nu fik en ny præst. De lovede ikke noget.

VII

Brorstrup-Ravnkilde

Brorstrup er hovedsognet, men præstegården ligger i Ravnkilde. Jeg undrede mig tit over, at fordi man havde studeret i knap 6 år, stillede det offentlige en sådan en herregård til rådighed. En dejlig have og en stor køkkenhave, som da vi nu var nået juni, var temmelig beskidt. Menighedsrådet havde dog lagt kartofler, men siden ladet den passe sig selv. Jeg fik gennem forpagteren opspurgt en arbejdsmand, og da jeg bankede på hos ham, blev døren åbnet af en lille gnomagtig kvindeskikkelse, gammel, rynket og ualmindelig snavset. Hun så op og ned ad mig med et par brune, stikkende øjne og spurgte, hvem jeg var.

»Det er præsten,« sagde jeg.

»Er 'et posten?«

»Nej, det er præsten!« råbte jeg, idet det gik op for mig, at hun var temmelig døv.

»Er 'et præjsten?« sagde hun, og pludselig tændtes et lys for hende: »Er 'et den ny præjst?«

»Ja.«

»Vil *De* prek sandheden?«

Jeg fik et helt sjok. I stedet for at få noget at vide om Jens Glerup, blev jeg stillet overfor et samvittighedsspørgsmål af alvorligste art. Sidste gang, jeg traf Vald. Ammundsen, var i toget, og han fortalte mig da, at han

nylig havde talt ved en ordination over ordet 2. Kor. 13, 8: vi formår ikke noget mod sandheden, kun for sandheden – hvilket i den lokale presse var blevet refereret: biskoppen formanede de vordende præster til at holde sig til sandheden. – Men jeg fik da samlet mig sammen til at svare ja og fik dertil at vide, at Jens Glerup ikke var hjemme. Da jeg gik den kilometer fra Ravnkilde by til præstegården tilbage, havde jeg fået noget at tænke på. Tænk, om jeg nu ikke havde kunnet svare ja med en god samvittighed. Tænk, om jeg havde måttet svare som Pilatus og så mange siden ham, desværre også præster: Tja, hvad er sandhed? Og jeg måtte takke Gud, som har givet os sin søn, som er sandheden i person, og har givet os præster den store opgave at forkynde sandheden. Siden har jeg tit måttet tænke på Boel-Mari, sådan hed hun og var af sognerådet lejet ind hos de gamle Glerups. Som hun spurgte mig, burde jo egentlig menighedsrådet, som var i Sebber for at høre mig, have spurgt. Men hvor mange menighedsråd i Danmarks land tør det?

Boel-Mari trøstede mig også med hensyn til Ravnkilde. Jeg vidste, at der var liv i Brorstrup, men dødt i Ravnkilde. Den gamle, dygtige og højtansete lærer Kolstrup havde jeg hilst på, da jeg, før jeg søgte, var ovre for at se på præstegården. Han havde sagt: »Provsten (dvs. min forgænger provst Rasmussen) sagde, at her er dødt. Men jeg siger, her er nu så mange gode mennesker.« Den udtalelse trøstede mig ikke nær så meget.

Flyttet fra Barmer til Ravnkilde var geografisk set ikke stort, kun en 35 km i luftlinie. Her var ingen vand, Limfjorden, som blinkede frem, når som helst man var på en bakke i Sebber-St. Ajstrup, var nu ikke at se mere. Men til gengæld var her endnu stærkere bakket, og så lå Danmarks største skov, Rold skov, kun en km fra præste-

gården. Det var stadig Himmerland. Sproget var det samme, samme slags mennesker, men der var noget mere fremmeligt og selvsikkert over ravnkilderne og brorstrupperne. Og så var der det stærke åndelige liv, der var brudt frem ved vækkelsen i Mejlby, Brorstrups største by, i 1922 og særligt i 1924. Et stort smukt nyt missionshus prydede byen og kunne kappes både med forsamlingshuset, der bar navnet »Landmandslyst« og mejeriet, der hed »Landmandshåb«. Jeg har mange gange som formand i IM fået det spørgsmål, om IMs bestyrelse havde noget imod, at de kaldte et nyopført missionshus for »Menighedshus«, hvortil jeg har svaret: kald det »Landmandslyst«, om I vil, bare huset må blive tilskødet IM. Der var vel en 40 troende hjem i Brorstrup. Jeg mener ikke, man skal give sig af med at tælle de troende, der er for stor fejlmargen. Men troende hjem kan tælles. Af en befolkning på 700 er det ikke så lidt. Og det mærkelige var, at fra den dag, de hørte en levende røst i kirken, fyldte de den. Det skete straks efter, at provst Rasmussen var rejst, da Gadegaard Kongens Thisted, fik vakancen. Så havde Brostrøm fyldt kirken til bristepunktet, men han døde så hurtigt. Jeg arvede den fyldte kirke. I mine sidste år måtte vi udvide den.

Efterhånden fik jeg vækkelsens forhistorie. Sådan noget som 1880 gik en ung kone fra en gård i Brorstrup over bækken til nabosognet Binderup. Hun skulle til »bassel« hos nogle slægtninge. Der var der en ung karl, der tilbød at underholde barselgæsterne med at læse en prædiken af Vilhelm Beck. Hun har selv fortalt mig derom. Den prædiken gjorde så stærkt et indtryk på hende, at hun vendte hjem som et vakt menneske. Og efter nogen tids forløb fik hun fred med Gud. Siden kom også manden med. Dette hjem er, så vidt man ved, det første troende

hjem i Brorstrup sogn i nyere tid. Engang i begyndelsen af trediverne holdt vi et møde i den gårds have. Nu ejede sønnen den. Men hans gamle moder, nu blind, var med med liv og sjæl, for det møde var på 50-årsdagen for det første missionsmøde holdt i sognet, også i den have. Det havde været en vældig begivenhed for hende, da hendes mand havde givet lov til, at det måtte blive, og det var lykkedes hende at få en præst fra egnen til at tale.

Både i Lille Binderup mod vest og Hauerslev mod nordøst var livet ældre. I tidens løb bosatte sig da en og anden troende familie, og de begyndte at få afholdt mere regelmæssige møder. De lejede forsamlingshuset i Mejlby til en hel missionsuge, der var meget godt besøgt. Hornbech i sine rejseår kom der hyppigt. Ellers var den, der har betydet mest for livet i dets begyndelse, missionær *M. P. Madsen,* mens han var i Hobro.

Der var friskhed og gåpåmod over det missionerende arbejde, der blev gjort ud fra missionshuset. Hvad kunne der ikke samles af mennesker i de dage. I min tid kom mange med. Særlig i 1928–29 oplevede vi en dejlig vækkelse. Så kunne jeg møde mine gamle konfirmander ved kirkedøren: »Nu har A fået det godt med Jesus.« Ja, jeg ved ingen større glæde. Jeg har det virkelig i den henseende ligesom apostelen Johannes: større glæde har jeg ikke end at høre, at mine børn vandrer i sandheden (3. Joh. 4).

Vel kunne der være mukkeri, særlig mellem de ældre troende, til tider endda ret bittert. Da viser det sig særligt, hvilken stabiliserende indflydelse kirken har. I kirken er der fred, ved nadverbordet er alle lige. Missionshus uden kirken kan blive et arnested for åndelige sygdomme.

I Ravnkilde var der ved vækkelsen i Mejlby kommet tre hjem med i den del af sognet, der grænsede til Bror-

strup. Jeg begyndte med at samle dem til samtalemøder rundt i hjemmene. Og flokken voksede. Mindre dog ved, at mennesker blev omvendt – skønt det skete dog – mere ved tilflytning. Men ellers skete der ikke meget i Ravnkilde. Min dygtige husbestyrerinde, frk. Bramsen, kunne samle en 10–20 piger regelmæssigt om Guds ord. Det gik mig ringere med de unge mænd. At læse med konfirmander har altid været min store glæde, men holde dem fast siden, forstod jeg ikke. Kirkegangen bedredes noget. Men 50–70 en almindelig søndag er ikke mange ud af et sogn på 1400. En havefest på grundlovsdag, også frk. Bramsens initiativ, en adventsuge i kirken kunne samle en væsentlig del af sognet. Men så syntes de fleste også, de havde gjort det godt for lange tider. Derimod bibellæsninger rundt i sognets fire skoler kunne samle mange. Jeg udarbejdede gerne tre over sammenhængende emner og gik i forvejen hele skoledistriktet igennem. Himmerlændingene er reelle. Sagde de ja til at komme, så kom de også. Nogle sagde nej, men dem fik man til gengæld en god samtale med, når man spurgte dem, hvorfor de sagde nej. I Lille Rørbæk havde de egen friskole, ikke af åndelige grunde, men fordi de fandt, deres børn havde for lang vej til skolen i Ravnkilde. De mødte mand af huse. Ville præsten ulejlige sig ud til dem, så ville de ikke svigte. Jeg blev et fast led i deres foredragsprogram. Og det var af ubeskrivelig virkning, når formanden, efter at jeg havde holdt en alvorlig omvendelsesprædiken, højtidelig rejste sig op og sagde: »A tror, A har hele forsamlingens tilslutning, når A udtaler en tak til pastor Bartholdy for det u'mærkede foredrag!«

Men modstand blev der jo. Til at begynde med mødte den mig kun ad omveje. En troende mand, der boede på Sjælland, men stammede fra Ravnkilde og af og til kom

på besøg, fortalte mig, at en nabo til hans gamle hjem regelmæssig, hver gang de sås, sagde: ja, så er der da igen nogen stykker blevet lukket ned i helvede! Det var en hentydning til mine ligprædikener. Det er udtrykket, som Dansk Kirkeordinans af 1685 bruger. Det hedder ikke ligtale, endnu mindre »mindetale«, som aviserne skriver, når de refererer. Vore kristne forfædre mente nemlig, at når en var død, trængte de pårørende til at høre Guds ord. I Ravnkilde, hvor almindeligvis kun begravelserne samlede kirken fuld, gjaldt det om at tale Guds ord, navnlig ordet om opstandelsen. De troede jo på sjælen, der fløj op til Vorherre. »Nu har han det godt« lød det, hver gang en var død. Men legemets opstandelse, hvori også ligger gemt dom over alt, hvad vi har levet her i legemet, det var for dem noget ganske nyt. Jeg skal love for, de hørte efter. Men jeg har aldrig lyst nogen til helvede. Dommen hører Gud til.

Men den alvor, der ligger i dødes opstandelse, må have virket stærkere, end jeg var klar over, siden en mand kunne sige sådan.

Jeg mindes kun een ligprædiken, der voldte så megen postyr, at det nåede mig. Den var over en ung mand. Den havde den virkning, at hans moder kom til levende tro. Så hun fortalte mig det selv, hvor underligt det var, når nabokoner kom og ville trøste hende ved at rakke ned på mig og mine ord, og hun da måtte sige til dem, at mine ord havde jo været sande, og gennem dem var hun kommen til at se sig selv og sin frelser.

Det var dog ikke en ligprædiken, der gav anledning til, at modviljen mod forkyndelsen vågnede til dåd. Der boede i Brorstrup en gammel husmand, som var enkemand. Nu havde han to børn med sin »husholder«, dvs. husbestyrerinde. Han syntes ikke, han havde råd til at gifte sig med

hende, da han så først skulle skifte med sine børn af første ægteskab, og der var en ti—tolv stykker. Jeg blev meget forbavset over en dag at se ham i kirken til skriftemål. Lykkeligvis havde vi det efter gammel skik en halv time før gudstjenesten. Efter at have sundet mig, gik jeg ned til ham og sagde, at jeg ikke ville tage ham til alters, før vi havde talt sammen endnu en gang. Jeg gjorde mig temmelig stor ulejlighed med ham. Jeg fik adressen på alle børnene og skrev til dem, om de ikke, som sagen lå, ville give afkald på arv. De fleste underskrev erklæringen derom, som var vedlagt. Men et par af dem var så gale på faderen på grund af hans levned, at de nægtede — temmelig ulogisk. Han blev aldrig gift igen. Derimod overgav han retsligt alt, hvad han ejede, til husbestyrerinden. Næppe havde han afgivet denne kærlighedserklæring, før hun smed ham ud og giftede sig med en ung. Så det blev skæbnesvangert for ham.

Det så en tid ud til, at det også skulle blive det for mig. Der gik nogen tid. Jeg hørte ikke til noget, når undtages, at jeg blev gjort opmærksom på, at der i »Aalborg Amtstidende«, det blad, alle, forresten også jeg, læste, under spørgerubrikken havde været optaget et spørgsmål om, hvor vidt en præst havde lov til at afvise en mand fra altergang, fordi han havde et par børn med sin husholderske. Bladets juridiske rådgiver svarede blot med at henvise til provsten.

Men så var der efterårsmøde i Ravnkilde forsamlingshus, i reglen det eneste årlige i sin art, ellers brugtes det til begravelser og navnlig til nogle lede baller, hvor mangen en ung pige kom i ulykke, og de nu fremtrængende gummivarer hørte til de unge mænds udstyr. Ved efterårsmødet talte pastor Andersen, Aalestrup. Han talte om nadveren og kom navnlig ind på, hvor stor en synd

det var at vise nogen eneste synder bort fra denne helligdom, som jo netop var beregnet for syndere. Foredraget tog de tilstedeværende om hjertet. Jeg vægrede mig i begyndelsen ved at tro, at det var møntet på mit særlige tilfælde. Faktum er dog, at det troede folk både dengang og senere. Følgen var, at en kreds af mænd, mest gårdejere, men med købmanden i spidsen, det var nemlig ham, der financierede foretagendet, henvendte sig til pastor Andersen og fik ham til at love mod passende betaling at tage til Ravnkilde regelmæssigt hver 14. dag og holde gudstjeneste for dem. Et udvalg var hos mig for at bede om kirken, og jeg lagde ruller under dem, for jeg var bange for, det skulle blive til en valgmenighedsdannelse. Er der først egen lønnet præst, eventuelt egen kirke, så er spaltningen fuldbyrdet for menneskealdre.

Men det gik ikke så galt. Andersen havde så mange lignende jern i ilden, så det blev hverdagsaftener, han kom. Der samledes mange, opimod 100. På en tid, hvor det almindelige kirkebesøg var på 50, så det jo stort ud.

Den første umiddelbare følge var for mig en overraskelse. Kirkegangen om søndagen tog påfaldende til. Ja, de første søndage var der ligefrem »run« på kirken, folk ville se, hvordan jeg tog det. Jeg ikke så meget som hentydede til det skete, men prædikede fuldstændig som sædvanlig. Men stigningen i kirkegangen holdt sig, også da sensationen var gået af det. De ville vise, de holdt sig til den rette gudstjeneste og deres lovligt beskikkede præst. Da der var gået nogen tid, måtte jeg sige til mig selv, at røret havde bragt kirkegangen over et dødt punkt.

I længden gik foretagendet heller ikke så strålende. Det var altfor anstrengende for disse mennesker at skulle gå i kirke hver 14. dag, det kunne de slet ikke svare til. Pastor Andersen var veltalende. Men det interessante ved hans

prædikener var gerne en eller to finter til Indre Mission. Det bliver alligevel for lidt åndsføde i det lange løb. Så ville han partout have dem til at gå til alters, og det var de endnu mere fremmede over for. Da Andersen fik indpas, trøstede min provst, *Egeløv* i Aars, mig med, som det var gået der. Der havde han også haft sin gang nogle år før. Men det havde fået en krank slutning: en skønne dag havde Andersen indfundet sig ved kirken og fundet den lukket, ingen mennesker at øjne. Alle havde glemt det. Det gik noget lignende i Ravnkilde. En dejlig sommeraften var der kun mødt ganske få til gudstjenesten, mindre end 10. Blandt dem, der manglede, var degnen, som ellers havde været ivrig for sagen. Pastor Andersen blev vred. Men organisten, en lærerfrue, var der da, og hendes mand havde fulgt hende omend ikke for at gå i kirke. Han sad ude på kirkediget og nød solnedgangen. Han blev nu hentet ind og overtalt til at fungere. Men i sin prædiken gav præsten både de tilstedeværende og de fraværende sådan en omgang, at formanden for foreningen straks efter tjenesten sagde til ham, at for hans skyld kunne han godt blive væk. Således endte den historie efter en halvandets års forløb. Jeg rippede aldrig op i den og blev efterhånden gode venner med adskillige af dem.

I det hele taget kom jeg på god fod med mange. Når en præst lever sammen med sit sogn i årevis, når han er reel og ikke kives om småting, men passer sine sager og ser flittigt til syge og gamle – i Brorstrup-Ravnkilde tog det tre år, inden jeg havde været i hvert hjem – så vænner folk sig til ham. Om det så er godt eller ondt, ved jeg ikke. Men når jeg f. eks. på vej til kirke kom om ved sognefogeden, der gik og pløjede, så talte jeg ham hårdt til, og han kunne svare sagtmodig: »A kan i grunden godt

lide Dem, pastor Bartholdy, jou, det kan A, for De sejer iet, som De mener 'et. Men A kan et lide, De sejer, A går til helvede.« I løbet af et par år opnåede jeg på den måde, at der ingen var at se i arbejde, når jeg var på kirkevejen, heller ikke de 8 km til Brorstrup. Om der så er vundet noget ved det? Jeg ved det ikke.

Det er betegnende, som det gik mig i skolekommissionen. I Brorstrup fungerede jeg altid som skolekommissionsformand, blev straks valgt ind, da præsten ikke mere var født formand eller medlem i det hele taget. I Ravnkilde blev jeg ikke valgt ind. Men i de fire år, jeg var ude, havde de en del fortrædeligheder med en lærer, og de følte selv, at det kneb dem at holde en ordentlig eksamen. Så da de fire år var gået, blev jeg valgt ind og blev valgt til formand og var det min tid ud. Men præstegerningen er en underlig gerning. Man kan ligefrem spørge sig selv, om det at være agtet og til en vis grad afholdt, er et plus. Man omgives af en overbærende venlighed, som er svær at bryde igennem.

En af de første, jeg besøgte, efter at jeg var indsat, var en ældre kone, som var min nabo. Hun syntes, hun skulle give sådan en ung en som mig et godt råd. Nu skal De se at blive afholdt, sagde hun, det har alle de præster, A kan huske her i Ravnkilde, været, de har været afholdt. Men jeg svarede ud af hjertet: nej, det vil jeg ikke, for alle de præster, der har været her i mands minde, har haft tomme kirker. Hun anså mig vist for tumbet, og gode venner blev vi aldrig.

Der er – eller jeg skulle vel hellere sige var, for hvordan det nu er, ved jeg ikke – mange sære mennesker i Himmerland. Det galleri af særlinge, som Johannes V. Jensen skildrer i sine Himmerlandshistorier, er ikke lavet bare ud af hans egen fantasi. Jeg har selv fået gamle til

at fortælle mig om en af hans figurer, Tordenkalven. På folkemunde levede historier fra ældre tiders originaler. Og himmerboen er en glimrende fortæller. I Lille Rørbæk havde der f. eks. boet en mand, der var berømt for sine kvikke svar. Han var engang kommet i selskab, hvor han blev tiltalt af en fornem dame, der noget ovenfra og nedad sagde: »Jeg synes ikke, jeg kender *Dem*.« Hvortil han svarede: »Det gør såmænd et noj, bitte frøken, der er nok, der kender mæ!« Mest berømt var dog hans beretning om, hvordan han rejste til København. »A har gån epo mi fued te Kjøwenhavn, osse hver trin!« »Ja, men hvad gjov do så, nær do kam te wånd?« spurgte tilhørerne overraskede. Gravitetisk kom svaret: »Der gik A udenom!« Han havde naturligvis aldrig været i København. Og andet vand end Brastrup sø havde han aldrig set. Hvad geografi han havde lært i skolen får stå hen.

Der boede i Ravnkilde by en gammel enke, der hed Sine, hun vævede. Hun var ven med Boel-Mari. De var sære begge to, men de var troende mennesker. Og hvordan det er gået til, er mig til dato en gåde. De er mig et bevis på, at Gud i en folkekirke også midt i en død periode kan skabe sig levende vidner. På væggen i Sines sirlige stue hang et broderet indrammet stykke, som jeg forresten arvede. Der stod:

den 26. september 1911
B S
I Himmelen du har
hjemme
og hører Jesus til

Mellem B og S var broderet i forskellige farver en lysestage af form som en syvarmet stage. Sine fortalte mig historien, som hørte til. Så langt tilbage, som hun kunne

Sølvbryllupsdagen 15. maj 1913

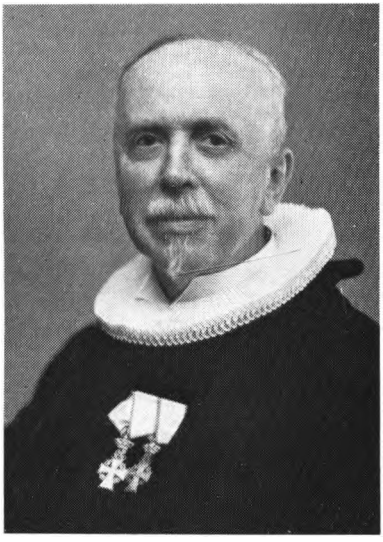

Stiftsprovst Fr. Schepelern

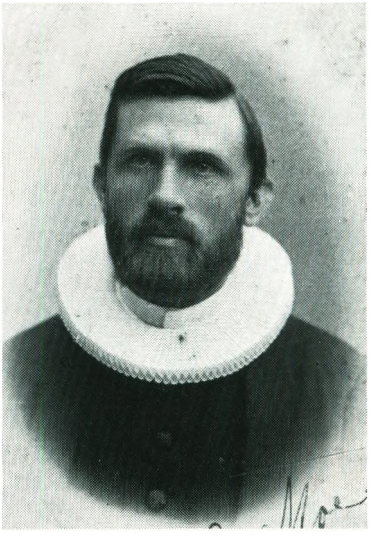

C. Moe

Chr. Gad

huske, havde hun længtes efter Gud. Men der var ingen, der kunne vejlede hende. Så blev hun ven med Boel-Mari, for hun var en søgende som hun. De læste Bibelen sammen. De sang salmer. De kendte ingen troende mennesker, havde aldrig hørt om nogen, stedbundne almuesfolk som de var. Men en dag kunne Boel-Mari vise hende vejen ind i Guds nåde. Hun havde selv fundet. Og den 26. september 1911 fandt også Sine igennem mørket og kunne tro sin Gud og frelser. B og S betød altså Boel-Mari og Sine.

Boel-Mari kom meget i kirke til 2-tjeneste. Men kunstig var hun unægtelig. Hun havde gerne en bænk for sig selv, folk var ikke glade for at sidde ved siden af hende. Midt under prædikenen kunne hun med et højtlydt gisp lægge sig ned på bænken. Hun kom altid meget tidligt. Kirkesangeren havde hende mistænkt for, at hun benyttede sig deraf til at liste bag alteret og tage sig en slurk af altervinen. Vist var de sære de to kvinder. Hvem ved, om ikke Gud begynder med de sære. Måske, har jeg somme tider tænkt, var også purpurkræmmersken fra Tyatira, den første europæer, som kom til tro på den korsfæstede og opstandne frelser, lidt til en side.

Et par sære mennesker var også Kræn Wollesens, også kaldet karetmagerens. De var ret velhavende, havde solgt deres gård og levede nu i et sted med et par køer og en hest. Hvornår de var kommet til tro, ved jeg ikke. De havde regelmæssigt kørt til kirke i Kongens Thisted i Schepelerns tid. Siden havde de søgt til Sønderup, mens *Bisgaard* var præst der. Hos ham havde en søn, deres eneste barn, boet, mens han gik til præst, men han døde et par uger før, han skulle være konfirmeret. Siden havde de levet meget isoleret. De var flittige til at gå i kirke. Men da jeg havde været i Ravnkilde et halvt år, faldt

konen og brækkede benet, hun lå til sengs resten af sin levetid. Jeg måtte derud en gang om måneden og tage dem til alters. Så kunne manden godt finde på at give mig 100 kr. til Indre Mission. Men hvor var de ensomme og sære. Deres tillid til mig var ikke altfor fast. At der nu var andre troende mennesker i Ravnkilde sogn end dem, optog de næsten som en personlig fornærmelse. Der var gået sygdom i deres trosliv. Det er ikke godt for mennesket at være ene. De følte foragt for deres vantro omgivelser.

Ville jeg oplive dem og se deres øjne lyse, skulle jeg spørge dem ud om den tid, da de tog til kirke i Sønderup. Pastor Bisgaard prædikede, så det genlød over hele egnen. Læreren, Thomsen, som havde været en hård modstander af livet, blev omvendt, og hvad der var sket med ham, blev ingen hemmelighed. For da han juleaften som nyomvendt var oppe i kirketårnet for at kime, gav han sig pludselig til at synge julesalmer ud af glamhullet. Han havde en vældig røst, så hele Sønderup by blev klar over, at der var sket noget med deres degn. De regnede med, han var blevet tovlig.

I min Ravnkilde-tid fik jeg meget med biskop *Gøtzsche* at gøre. Det begyndte dog allerede i Sebber. Han blev biskop i Viborg stift 1921. Jeg havde hans visitats i Sebber Kirke. Ligeså een gang i Ravnkilde. Jeg har nævnt, at han havde en finger med i spillet, da jeg fik Ravnkilde. Mit flertal i menighedsrådet var knebent, men der var næsten ingen ansøgere i de dage. Den gamle lærer Kolstrup, som ingenlunde var missionsmand, havde dog stemt på mig, han sagde selv: fordi han mærkede, at biskoppen gerne ville have mig. Engang i det halvår, vi var sammen, Kolstrup tog sin afsked til nytår 26, da vi konfererede kirkebog, sagde han pludselig: Kender De biskop Gøtzsches

håndskrift? Ja, den er næsten ulæselig, sagde jeg. Ja, sagde han, jeg har vel nok døjet med at tyde det, han skrev ind i skolens embedsbog efter den visitats, han holdt, da han første gang var her med ansøgerne til præsteembedet. Men nu har jeg tydet den og taget en afskrift, her skal De se. Og så læste jeg med Kolstrups smukke håndskrift den for ham meget smigrende indførelse i embedsbogen. Jeg fortalte engang Gøtzsche historien og tilføjede: Kolstrup var en god mand og en god lærer, men var det næsten ikke lidt for megen ros? Hvortil Gøtzche sagde: jo, det kan siges. Men for det første kunne den aldrig tjene ham til nogen forfremmelse, for han stod for at ville gå, og for det andet — skyldes det nok den, at De fik Ravnkilde! Jeg måtte tænke på det, da jeg siden engang hørte ham tale på Almindeligt dansk Præstekonvent om »Taktik«. Han advarede os imod den, der kunne komme et skær af usandt over vor færd. Jeg forstod, at han prædikede for sig selv.

Biskop Gøtzsche var en personlighed, og en kristen personlighed. Han er en af dem, jeg savner. Han fik mig også listet ind i bestyrelsen for Almindeligt dansk Præstekonvent, da han selv gik ud. Men særlig fik jeg med ham at gøre, da han fik mig ind i oversættelseskommissionen for Det nye Testamente. Det var i 27, det begyndte med, at *Otzen* (sognepræst og provst i Jersie nu), den gang manuduktør, og jeg sammen udarbejdede en oversættelse til Galaterbrevet. Da den var godkendt som et godt grundlag af de andre, foruden Gøtzsche, Torm og Skovgaard-Petersen, gennemførte Gøtzsche, at kommissionen blev nedsat af ministeriet. Der mødtes vi nu fire gange om året to à tre dage ad gangen og delte meget med hinanden. Hvor er det dejligt at kunne se op til sin biskop. Jeg har været opfordret til at skrive en bog om Gøtzsche, ville

gerne, hvis jeg kunne. Men jeg tror ikke, jeg kan. Jeg har ikke evne til at karakterisere et menneske. Har heller ikke det, tyskerne kalder Sitzfleiss, at kunne sidde ved sit skrivebord og arbejde sig virkelig gennem et stof.

Jeg drømte engang om en doktorafhandling om vækkelserne i Danmark. Læste i disse første præsteår alt, hvad jeg kunne komme over i den retning og lavede kartotek over personnavne og steder. Men det blev aldrig til noget rigtigt. Særlig da jeg læste Hilding Pleijels bog om Hernhutismen i Sydsverige, sagde jeg til mig selv: du når det aldrig. Da jeg rejste fra Haslev, brændte jeg hele redeligheden.

Men Gøtzsche. Hans humor, hans dybe menneskekundskab, hans flid både i sin bispegerning og med de bøger, han skrev, og fremfor alt hans kristentro, så alvorlig, men så helt uden skaberi. Næst efter min fader er der ingen, jeg har respekteret og holdt af som min biskop i de år 21—36. Jeg fik lov til at besøge ham i Snoghøj, da han lå. »Ja, nu ligger jeg her og skal dø,« sagde han. Og da jeg gik, holdt han min hånd og sagde: »Jeg er så glad for Dem, for De har Jesus med Dem.« Gud give vor gamle folkekirke nogle flere biskopper af hans støbning.

Vi skulle dengang i Viborg stift indberette til biskoppen ved nytårstid, hvor mange gudstjenester vi havde holdt i det forløbne år, hvilke der var bortfaldet og af hvad grund. Endvidere, hvor mange gange vi havde talt i vore sogne uden for de normerede gudstjenester, og hvor mange gange uden for vore sogne. Jeg ser i min dagbog, at det for mit vedkommende blev omkring ved 40 gange i mine sogne og 50—60 gange uden for mine sogne. Det vil altså sige, at jeg faktisk kom en del ud. Jeg blev dog ved at holde mit tal på husbesøg, de 365, som jeg ikke gerne fraveg. Det var missionsuger, det var præstekonventer, det var

vort store Himmerlands præste- og missionærkonvent, et par gange studentermøder. Jeg var ikke ked af det i de år. Jeg kunne overkomme meget og kendte ikke til søvnløshed og andre plager – dengang. Og jeg sad kun i een bestyrelse, den for Almindeligt dansk Præstekonvent.

Ved et af disse bestyrelsesmøder, da der var tale om, hvornår vi skulle samles igen, sagde jeg, at da det var den eneste bestyrelse, jeg sad i, kunne jeg komme omtrent, når det skulle være. Dertil bemærkede Schultz-Lorenzen: det bliver ikke varende. Det var profetiske ord.

I efteråret 1928 døde min fader hos mig. Han ligger på Ravnkilde kirkegård. Hver gang jeg gik til kirke, kom jeg forbi hans grav. Jeg kan ikke forestille mig, hvad han ville have sagt til, at jeg et halvt år efter skulle blive medlem af den bestyrelse, som han alle dage havde stået ærbødigt *og* kritisk overfor, bestyrelsen for Kirkelig Forening for den Indre Mission i Danmark.

VIII

Indre Missions bestyrelse

Mens jeg var præst i Barmer og af folkets røst var udnævnt til missionsmand, fik jeg også en dag en indbydelse til at være med i »Broderkonventet« i Aalborg. Det viste sig at være et sted, hvor unge og ældre præster, der stod venligt til IM, mødtes. Den ledende var, om han var formand eller ej, husker jeg ikke, sognepræst *P. C. Jensen,* Horsens pr. Langholt, en høj, anseelig mand, hvis ord altid havde vægt. Han var Vendsyssels og Hanherreds uordinerede biskop for IM. Sådan omtalte biskop Ludwigs ham. I Vendsyssel kom IM til senere end i det øvrige land. Følgen var, at forskellige sekter løb med en betydelig del af de vakte, først Mormoner, der faktisk var de første, der vakte åndeligt røre nord for Limfjorden, siden Metodister og Baptister. Det var ikke altid let for IM's venner at finde deres standpunkt over for dem, som de dog måtte anerkende som troende. Vanskelighederne havde ført til en snævrere sammenslutning af den nordenfjords IM, end man kender andre steder i landet. Delegerede fra alle samfund mødtes og mødes endnu en gang om året i Bangsbostrand. Her var P. C. Jensen i mange år den, der havde det afgørende ord. I Broderkonventet var på denne tid også en hel del yngre præster, der i spørgsmål som bibelsyn, arbejdssyn kunne været ret forskellige fra de

ældre. Men selvom der var brydninger, bar konventet ikke sit navn for ingenting.

Ikke des mindre blev jeg meget forbavset, da P. C. Jensen ved det store DMS-repræsentantmøde i Aalborg i november 1928 bad mig om en samtale og sagde: Vi er nogle i IM's bestyrelse, som tænker på at vælge Dem ind. Men jeg vil først spørge Dem, om De vil, for ellers er det jo ingen nytte til at arbejde for det. Det røg ud af mig: »Så ville jeg hellere sidde i DMS's bestyrelse!« Dertil sagde han, at af de to bestyrelser foretrak han langt i sidde i IM's, for i DMS's bestyrelse var de tit grueligt uenige og uvenner, men i IM's bestyrelse havde de det godt med hinanden. Jeg tyggede lidt på det og sagde så, at jeg ville ikke sige nej, hvis opfordringen kom.

Så forstod jeg meningen med *Davidsens* besøg i foråret, da han skulle tale ved vort ungdomsmøde St. Bededag, hans søn var året før blevet min nabo som sognepræst i Aarestrup. Davidsen forlangte at gå en lang tur med mig, og han talte om IM. Han sagde, at den kritik, der kom fra unge præster, burde komme til orde i bestyrelsen, og han udspurgte mig om mit syn på lægprædikanter, indrømmede, at der var grund til kritik, da bestyrelsen vist havde været for lidt nøjeseende. Jeg forstod jo nu, at han havde villet føle mig på tænderne. Men så 19. januar 1929 fik jeg brev fra IM's formand, pastor Kold, med opfordring til at blive medlem af bestyrelsen. Siden fortalte Davidsen, som ved siden af store fortrin og store fejl var et festligt menneske, at det, som havde gjort mig antagelig i hans øjne, var en historie, hans søn havde fortalt ham. Vi to nabopræster havde nemlig en gang været sammen til et kombineret sogneråds- og skolekommissionsmøde i Mejlby for at vælge lærer i Mejlby. At pastor Davidsen var med, skyldtes en unormalitet, som aldrig var blevet

ordnet. Brorstrup, hvor Mejlby ligger, hører nemlig kommunalt sammen med Hauerslev, som kirkeligt hører til Aarestrup. I de tider var præsten født formand for skolekommissionen. Følgen var, at når der var skolekommissionsmøde i Hauerslev, blev jeg indbudt med, skønt Davidsen var formand. Jeg betragtede det som en formalitet og mødte aldrig. Nu blev så Davidsen indbudt til skolekommissionsmøde i Brorstrup. Da han var ganske ny i tøjet, syntes han, han måtte deltage.

Mødet blev ret bevæget. Der var blandt ansøgerne to med meget fine eksaminer, den ene af dem yderligere en ualmindelig dygtig kirkesanger, og så vidt jeg kunne spore, var de venner af IM. Jeg drog til mødet i Mejlby forsamlingshus med de bedste forhåbninger. Imidlertid viste det sig hurtigt, at en stærk fløj i sognerådet på forhånd havde bestemt, hvem det skulle være, en mand, jeg siden blev gode venner med, dygtig lærer og dejlig kirkesanger. Men den dag vidste jeg ikke andet om ham, end papirerne udviste, han havde mindre eksamen end de to. Jeg gjorde opmærksom på det, men sognerådet blæste eksamen en lang march. Så sagde jeg: I har i forvejen aftalt, hvem I vil have, og tilkaldelsen af skolekommissionen er kun en formsag. Men jeg ved nok, hvad det drejer sig om: I vil ikke have en troende degn. Men nu skal jeg sige jer noget, det åndelige liv, som her er brudt frem, er kommet på trods af både præst og degn, og det vil også fortsætte, selvom sognerådet er imod det.

Vi sad så en timestid og drøftede — til tider noget skarpt, hvad det var at være troende, hvad omvendelse er for noget. Et par af mine ligprædikener blev også kastet ind i diskussionen. Kort sagt, vi havde ikke spildt tiden. Davidsen sagde til mig udenfor: jeg synes, De er noget hård ved Deres sognefolk!

Under et besøg i Aarestrup præstegård havde den gamle Davidsen – sådan fortalte han mig siden – sagt til sønnen: »Hvad vil du sige til, om vi vælger Bartholdy ind i bestyrelsen?« Jo, sønnen syntes ikke, det kunne være så galt. »Men er han *missions*mand?« Som svar havde sønnen så fortalt ham om dette møde i Mejlby forsamlingshus. Det er kunstigt at tænke på, at hvis ikke pastor Davidsen i ungdommelig, men unødvendig iver havde deltaget, var jeg måske aldrig kommet i IM's bestyrelse. Forstander Davidsen var dengang næstformand, og jeg skal love for, det havde ikke været nemt at komme uden om ham.

Men jeg var nær kommen hovedkulds ud igen. Noget før jeg fik brev fra Kold, havde jeg fået brev fra den nye redaktør af Indre Missions Tidende *Anton Westergaard-Jacobsen,* dengang sognepræst på Lolland, nu dansk førstepræst i Flensborg. Ham havde jeg lært at kende, da jeg i sommeren 28 gjorde min første større biltur, bilen var anskaffet i april, til Lolland for at besøge min broder Georg, da sognepræst i Løjtofte. Nu ville han gerne have lidt nyt ind i bladet og bad mig, om jeg ikke ville sende ham noget. Jeg skrev da ud i eet tre artikler, som kom i IMT i tre på hinanden følgende numre i februar – samtidig med, at det rygtedes, at jeg var blevet indvalgt i bestyrelsen. Den første artikel hed: Kan vi ikke få lov til at være uenige? Den anden: Lad os være enige om, at vi er uenige. Den tredje: Uenighed, vi må stå stille over for. I den første gik jeg imod tyranniet, der, fordi vi skal være eet i Kristus, også vil gøre os ens, så vi skal »stemme ens, når vi går til valg, behandle søndagsmælken ens, have samme syn på radio og bil og skrå og pibeudkrads og kunstgødning«. I den anden artikel kom jeg ind på arbejdsmåder, f. eks. at gøre missionshuset til en musefælde,

hvor man vel kunne få lov at komme ind, men ikke gerne ud igen, før man har været igennem sjælepresseri. Den tredje artikel var den alvorligste, handlede om bibelsynet, og jeg gik ind for, at lægfolket måtte ikke kappe hovedet af præster, fordi de ikke kunne skrive under på, at Bibelen er fejlfri.

Redaktøren havde det vist temmelig ondt en overgang. Kun få af de protester, han modtog, fandt ind i spalterne, men nok til, at man forstod, at mange var vrede, de troede, at det var en slags programartikler, jeg i anledning af mit valg til bestyrelsen havde udsendt, og bestyrelsen måtte holde for, den havde åbenbart med vidende og vilje udklækket en slem gøgeunge. Adskillige i bestyrelsen var vist også ved at blive betænkelige. Striden om bibelsynet var jo gammel. Min fader havde i sin tid fået en slem medfart i IMT, da N. P. Madsen var redaktør. Nu havde i mange år Asschenfeldt-Hansen været IM's dogmatiker, og andet end den rene bogstavtro havde der ikke været plads for i IMT. I virkeligheden var hans magt brudt, men det var der kun få, der vidste, jeg heller ikke. Men jeg fik det at føle, idet jeg snart opdagede, at jeg inden for bestyrelsen havde en forbundsfælle, det var provst Munch, Brøndbyerne. Han fortalte mig selv, at da han i 1913 blev opfordret til at indtræde i bestyrelsen, rejste han til Skanderup for at tale med Moe, og for ham lagde han sit bibelsyn frem, som unægtelig var noget forskelligt fra Asschenfeldt-Hansens. Men Moe havde sagt til ham, at det skulle ikke skille dem, han kunne roligt svare ja.

Men det var foregået i stilhed. Mit tilfælde var jo noget krassere. Der samlede sig en opposition sammen imod mig og imod bestyrelsen. Jeg havde troet, jeg skulle møde den i Fredericia, hvor jeg var udtaget af bestyrelsen

til at indlede en forhandling. »De klare toner« hed emnet. Der var mødt en mængde rundt om fra, da man imødeså ballade. Da jeg borede mig op mod talerstolen i Fredericia missionshus, kom jeg om ved en god præsteven, som sagde: »Hvordan føler du det?« »Som når man skal op til eksamen og det skriftlige ikke står godt!« »Nej, det skriftlige står sandelig ikke godt,« sagde han.

Om det nu var emnet eller den måde, hvorpå jeg lagde op til diskussion, så blev der ikke lejlighed for mine og bestyrelsens uvenner til at få det frem, som lå dem på sinde. Jeg troede egentlig, stormen var redet af. Men det blev årsmødet i Odense, som blev skærsilden for mig. Pastor Kold var syg, og Davidsen indledte ved det, vi kalder det egentlige årsmøde — eller generalforsamlingen, som også netop er stedet, hvor det, som lumrer, kan få luft. Davidsen greb om nælden og tog både KFUM og mig i forsvar. KFUM var nemlig i de år i visse kredse af IM ude for hårde angreb, man syntes, dens forkyndelse var tynd og uklar. Ricard og navnlig *Engberg* måtte tit holde for. Hvis jeg ikke havde været, ville KFUM have været den eneste prügelknabe. Men snart kom jeg i forgrunden i den egenskab. Jeg tog faktisk meget af for KFUM. Nogle af dem, der dengang gav ondt af sig, er siden blevet mine gode venner. Jeg tog mig det ikke særligt nær, vidste jo, at det var nidkærhed for Guds ord og gerning i IM, der drev dem. Jeg sagde ikke noget. Skytset var nu rettet mod bestyrelsen, og Davidsen havde taget mig klart i forsvar som fungerende formand. Men da jeg gik, stod der tæt med mennesker i Bethanias forhal, og der kom pastor Jørgensen, Carl Moes tidligere kapellan, da sognepræst i Feldballe, og sagde højt i de manges påhør: »Hvis De vil gøre Indre Mission en tjeneste, så træd ud af bestyrelsen!« Dertil sagde jeg: »Jeg har ikke selv valgt mig ind,

og kun hvis nogen af dem, som har gjort det, beder mig om at gå, går jeg.«

Noget indtryk gjorde hans ord dog på mig, og ved bestyrelsesmødet dagen efter sagde jeg, at hvis nogen fortrød, at de havde valgt mig ind, ja, hvis bare een ville henstille til mig om at træde ud igen, så ville jeg gøre det.

Men der var ingen, der sagde noget, og således kom det sig, at jeg blev siddende. Men havde nogen, da jeg blev indvalgt, sagt til mig: og om fem år gør vi dig til formand, så havde jeg aldrig taget imod valget.

Dette var i 29. Og nu har jeg siddet i den bestyrelse i snart 30 år. Den mærkeligste bestyrelse i dette land. Selvsupplerende, og dog har den indtil denne dag nydt en forunderlig tillid hos IM's venner, så de giver os deres penge og tager imod vore missionærer og tilskøder os deres missionshuse. En bestyrelse, hvor der aldrig stemmes. Hvor vi er bundet til hinanden med dybt venskab. Fibiger sagde engang om den, at den havde aldrig fejlet. Det vil jeg sandelig ikke sige. Men vi har oplevet utallige gange, at det gamle ord er sandt, at Gud kan skrive lige på skæve linier.

Og for mig har det været en livets rigdom at sidde i den bestyrelse.

IX

Da jeg blev formand

Det var sandt, hvad pastor *P. C. Jensen* havde sagt til mig, da han spurgte mig, om jeg ville være medlem af IM's bestyrelse, at der havde de det altid godt og broderligt sammen. Da Oxfordfolkene i 35 kom hertil og fortalte, hvordan man skulle arbejde for Guds rige som et hold, kunne jeg sige: sådan et hold har jeg været i, længe før I kom. *Kold* var formand, og hvad der navnlig forbavsede mig, var den stille måde, hvorpå han kunne, mens vi alle hørte på det, bebrejde en og anden noget, og det blev taget imod med godt sind. Jeg havde aldrig set voksne mænd have det sådan indbyrdes. Selvfølgelig kunne det komme til sammenstød, men det blev aldrig til personligheder eller varig bitterhed. Der var ting, der irriterede mig, særlig den tradition, som jeg ærlig talt havde anset for en skrøne, at man aldrig gik til afstemning, alle afgørelser var enstemmige. Det viste sig at være sandt. Men det, som irriterede mig, var, at følgen var rigtignok også, at når en sag ikke kunne samle enstemmighed, blev den henlagt. Jeg har på fornemmelsen, at det var første gang, jeg virkelig hævede min røst, jeg gik ind på det og advarede bestyrelsen mod at ende sine dage som en polsk rigsdag. Det, som i sin tid gjorde, at det gamle polske rige gik i opløsning, var som bekendt, at i den polske

rigsdag havde hvert medlem absolut veto, ethvert medlem kunne stoppe ethvert lovforslag.

Men de gamle vise, *Fibiger, Davidsen, Rasmussen-Byskov, Søren Beck,* tømmerhandler *Nielsen* fra Gørding m. fl. har nok smilet ved sig selv. For det mærkelige er, at ligesom det har kunnet gå med selvsupplering – i tider hvor demokrati og mere demokrati var slagordet – sådan er det blevet ved i den bestyrelse uden afstemninger. Mærker vi, at der ikke er enighed, siger vi: så er sagen ikke moden til afgørelse, den må tages op til januarmødet. Da er vi sammen i tre dage og har ingen offentlige møder at skulle tale ved, så da har vi mest tid at ofre på de vanskelige spørgsmål. I IM's bestyrelse kan man tale åbent, intet stikkes under stolen, den indbyrdes tillid er ubegrænset. Eet eneste lille brud på den ved jeg om fra de 30 år, jeg har siddet der, det har kunnet hænde, at noget er sivet ud, som det havde været bedre at tie med. Lad en af bestyrelsen have en hjerteven mellem missionærerne, hvor let kan han ikke i et fortroligt øjeblik blatte ud med noget. Jeg er ikke sikker på, jeg aldrig selv har gjort det. Og jeg mindes Søren Becks ansigt, når han, efter at der var indskærpet absolut tavshed om en sag, afrundede formandens påbud med de ord: »Ja, selvfølgelig! Det er vi også nok til at tie om!«

I det hele taget står nu efter de mange års forløb lægmændene i bestyrelsen klarere for mig end præsterne. Rasmussen-Byskov var en herlig type, mærkelig ligevægtig mellem det hellige og det verdslige. Dygtig gårdejer, landstingsmand, kommunalt og politisk i berøring med alle slags mennesker, og så var der over hans åndelige liv noget så friskt. »Hør nu, I kloge, lærde teologer,« kunne han sige til et par af os yngre, »kom nu lige og forklar mig, hvad Paulus mener med det her, som jeg læste i

morges.« Jeg skal love for, han kunne sætte en i forlegenhed. Et herligt humør havde han. Ok, som han morede sig, da Borgbjerg i det kirkelige udvalg havde kaldt mig en klerikal demagog. Gentagne gange, når vi siden mødtes, formelig omfavnede han mig brølende af latter: »Der har vi jo den klerikale demagog!« Gøtzsche fortalte mig, hvad Rasmussen-Byskov engang i det kirkelige udvalg – det var, før jeg kom ind – havde sagt til kirkeminister Dahl, som havde været højt oppe i lovprisning af sit eget lovforslag: »Ja, pastor Dahl, der står, at de, der sår med gråd, skal høste med frydesang. Men De sår sandelig med frydesang, bare De ikke kommer til at høste med gråd!«

Så var der tømmerhandleren fra Gørding, en glad kristen, men var der noget, han var ked af, stod det også at læse på hans ansigt. Han er en af de bedste lægprædikanter, jeg har hørt. Der var købmand Zacho fra Randers. Hvad den mand har givet væk, grænser til det utrolige. Han endte som næstformand og IM's forretningsfører. At sidde i IM's bestyrelse anså han for den største ære, der kunne times et menneske, og undrede sig altid over, at det var faldet i hans lod.

Den betydeligste af lægmændene var forstander Davidsen, Haslev. Han kastede sin kærlighed på mig. Han ville også bruge mig i sine planer, som ikke var små. Den udvidede højskole i Haslev, som hans svigersøn *Pagh Petersen* var forstander for, ville Davidsen gøre til en bibelskole, der skulle betyde det i Danmark, som bibelskolen i Oslo betød for Norge. I marts 30 fik han mig sendt derop for at se på tegningen. Jeg var imponeret, men sagde til mig selv, at det, som Hallesby betød for den skole, kunne jeg aldrig komme til. Pagh Petersen sagde ellers til mig, at hvis jeg ville være forstander, skulle han gerne bakke ud af garagen og blive nr. 2. Noget, som altid har holdt

mig tilbage, når sådanne tilbud kom på min vej – redaktør Kjærsgaard ville engang gøre mig til redaktør af »Kristeligt Dagblad« – var mindet om, hvor stor nåde det var af Gud, at han ville bruge mig som præst. Det stod for mig, at i den gerning skulle jeg blive. Men jeg tror faktisk, Davidsen på den tid drømte om et menighedsfakultet i Haslev. Småtskåren var den mand ikke.

Da Kold døde i april 1932, kom ved begravelsens slutning nogle fra KFUM's ledelse og trak mig til side bag en tuja på kirkegården. De var ængstelige for, hvem der ville blive Kolds efterfølger som IM's formand og dermed sandsynligvis også præsident for fællesbestyrelsen for M og K. Navnlig ville de nødig have pastor *Poul Sørensen*, dengang Hinge. Så kan jeg berolige jer, sagde jeg, ham bliver det ikke. Hvor jeg kunne vide det? Jo, for jeg stemmer ikke på ham. Han havde nemlig efter min mening indtaget en alt for kølig og kritisk holdning over for de unge og havde en lille hældning til de hårde folk i Kjellerup. Da vi efter begravelsen samledes på »Hebron« for at vælge en ny formand, forlangte Asschenfeldt-Hansen straks, at Sørensen skulle gå udenfor. Derpå forlangte Davidsen, at jeg skulle gå udenfor. Ikke i min vildeste fantasi kunne jeg tænke på at blive formand, så jeg protesterede. Men jeg måtte værsgo' herut. Jeg opsøgte så Sørensen, der havde fundet et tomt værelse. Så sagde jeg til ham: jeg er ked af det, men jeg må sige Dem, at De bliver ikke formand, for jeg stemmer imod. Men da vandt Sørensen mit hjerte. For han var oprigtig glad over det. Jeg mangler afgjort visse betingelser for at blive formand, sagde han, jeg har f. eks. svært ved at føre pennen, så De letter en sten fra mit hjerte! Lidt efter blev vi kaldt ind, og da var provst *Munch* sendt udenfor. Vi blev hurtigt enige om, at han var manden til formandsposten. Han var en herlig skikkelse at se

Ravnkilde Kirke

Sognepræst i Ravnkilde

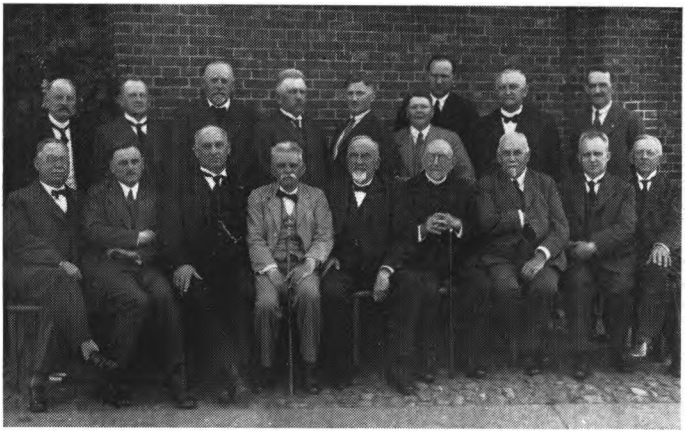

Indre Missions bestyrelse 1933

Biskop Johs. Gøtzsche

på, sognepræst i Brøndbyerne, provst for Smørum herred og meget anset som prædikant rundt i landet. Som præst på Mors i sine yngre dage havde han stået midt i en omfattende vækkelse. Han var 67 år gammel og så ud til at kunne blive 80. Så jeg tænkte, at hvis Davidsen levede til den tid og kunne sætte sin vilje igennem, så kunne vi eventuelt vende tilbage til sagen.

Iøvrigt vidste jeg, at der stadig skumledes ikke blot i Roum, Humlum og Kjellerup om mig, men også blandt andre venner af IM og blandt indremissionærerne. Navnlig mindes jeg et missionærkursus i Haslev i september 33. Jeg var sat til at indlede om bibelsynet og tog kraftigt om nælden. Der var dengang mellem missionærerne en sønderjyde, *Richter*. Han var en ypperlig prædikant og havde dertil en ret fin uddannelse, han var missionskandidat fra Breklum. Jeg vidste, han var ikke nem at bide skeer med. Næppe var ordet frit, før han fo'r op, meget vred: det her var Indre Missions ruin, skulle jeg sidde i bestyrelsen, var der lige så gyldig grund til en spaltning af IM, som der havde været i 1912 i Sønderjylland! Jeg troede, min sidste time — altså i IM's bestyrelse — var kommen. For blev der virkelig uro ud over landet, var det klart, at jeg ville gå af mig selv, selvom måske ingen i bestyrelsen ville kræve det. Men det gik helt anderledes. For Richter havde ikke fået sig sat, før missionær *Hans Knudsen*, også sønderjyde, stod på katederet i højskolens foredragssal, hvor slaget stod, og rød i hovedet af vrede dundrende med knytnæve i bordet råbte: »Det er løgn! Spaltningen i sønderjysk Indre Mission i 1912 havde aldeles ikke sin grund i forskel i bibelsyn, men ene og alene fordi nogle af jer var for tyske og ikke kunne tåle et klart dansk standpunkt. Delingen i 1912 skete udelukkende af nationale grunde!«

Det kom til et kraftigt skænderi mellem de to. Over tyve år var det siden, den ulykkelige spaltning af sønderjysk IM skete, men endnu kunne lidenskaber komme i kog, når der rørtes ved det. Jeg sad der og fik en anelse om, hvor dybe sår sønderjyderne har båret på. Omsider blev da denne strid sluttet ved dirigentens indgriben. Man vendte tilbage til emnet, men det blev en fredelig meningsudveksling uden personligheder. Jeg tror, missionær Hans Knudsen reddede mit liv.

Samme efterår var det, at mit navn kom i aviserne for alvor og for første gang. Københavns Kirkefond holdt i november et stort stævne i Forum for at få et underskud dækket, hvor jeg var en af talerne. Jeg talte om, at sejrene i Guds rige var det så som så med. Siden Carey rejste til Indien, er der ganske vist sket store ting, og der er nu kristne i millionvis, men samtidig er der flere hedninger, end da Carey ankom. Ved Indre Mission er der sket store vækkelser i vort land, men der er dog flere uomvendte mennesker i dag, end da Indre Mission begyndte. Københavns Kirkesag har rejst mange kirker, og der er blevet levende menigheder, men der er dog flere ugudelige mennesker i København i dag, end der var, da Kirkefondet blev til. Også den danske folkekirke er langt svagere, end den var, da vækkelserne begyndte og alt det kristelige arbejde, vi kender, blev startet.

Københavnerbladene var oprørt. Jeg undrede mig over det. Ikke mindst »Politiken« og »Ekstrabladet« var højlig fornærmet over det med de ugudelige københavnere. Jeg troede, de ville have indkasseret det som en fortjeneste. Hjemkommen til Ravnkilde blev jeg interviewet i det uendelige. Bl. a. blev jeg af »Aalborg Stiftstidende« spurgt, hvad jeg mente med folkekirkens svaghed. Jeg kan give Dem et eksempel fra Deres egen by, sagde jeg. De har en

borgmester, som sidder i menighedsrådet for den nye Ansgarkirke, han har altså skrevet under på at ville arbejde på at skabe gode vilkår for kirkens liv og vækst – og samtidig er han taler ved den borgerlige konfirmation, som bekæmper folkekirken. Jeg kunne i telefonen ligefrem se journalisten hoppe af glæde: »Må vi skrive det?« Ja, det forsikrer jeg Dem, De må, sagde jeg. Borgmesteren var nemlig »Stiftstidende«s politiske modstander, såsom han var socialdemokrat.

Så var spillet gående. Hele landets presse tog stilling, for og imod. Biskop *Oldenburg* søgte at få borgmesteren til at gå ud af menighedsrådet. Det ville han naturligvis ikke. Biskopperne forhandlede sagen, men endte med at overgive den til det siddende Kirkelige Udvalg, hvor den formodentlig er blevet begravet sammen med udvalget og alt dets væsen. Biskop Gøtzsche fortalte mig derfra, at Borgbjerg havde været meget vred og erklæret, at det hele stammede fra en ung ukendt præst fra Roskilde, der skulle gøre sig bemærket. Da fo'r Engberg op og sagde: ukendt præst fra Roskilde? Det drejer sig om pastor Bartholdy i Ravnkilde, og jeg vil bare gøre opmærksom på, at hvis en dag en tagsten rammer provst Munch, som sidder her, i hovedet, så bliver det Bartholdy, der skal hejse flaget over Danmarks 600 missionshuse!

Også andre medlemmer af udvalget har senere, da jeg selv kom til at sidde i det, fortalt mig, at de mindedes Engbergs ord med en uhyggefølelse, da et par måneder efter provst Munch styrtede om på Roskilde banegård, ganske vist ikke ramt af en tagsten, men af et hjerteslag.

Da vi efter hans begravelse den 30. april 1934 samledes på hotel Prinsen, blev jeg valgt til Indre Missions formand. Jeg afbrød en tre måneders orlov for at nå hjem til hans begravelse. Fra 1. marts til midt i april havde

jeg været i Rom og Florents. Derfra tog jeg til Krefeld, hvor min tyske ven Heinz Dungs var blevet præst. Planen var, at jeg derfra i maj ville til London. Men da jeg i Krefeld fik telegram om provst Munchs død, sagde jeg til mig selv: du kan lige så godt springe i det som krybe i det. Jeg vidste, at der nu var bud efter mig. Jeg kunne ikke undgå min skæbne. Jeg var ked af det, men turde ikke undslå mig.

Og nu har jeg været formand længere end nogen af mine seks forgængere siden 1853.

Jeg ligner Vilh. Beck på to punkter: jeg har heller ikke organisationstalent (jvfr. hans »Erindringer«), og jeg kan tåle klø. Jeg får ikke vågne nætter af uartige eller anonyme breve.

Men ellers er ligheden vel så ringe, som den kan tåle at være.

X

Kapellanernes tid

For Ravnkilde indebar det, at jeg blev formand for IM, i første omgang en skuffelse. Det forlød nemlig i sognet, at dermed fulgte en løn på 12.000 kr. årlig – og det var sandelig penge dengang. Jeg ville således blive sognets anden store skatteyder lige efter herremanden på Nørlund. Det var sikkert sognerådet en smertelig opdagelse, at det var en ærespost, som aldrig indbragte mig en rød øre. Det eneste, man har for at være formand, er, at man bor og spiser gratis på »Hebron«, Indre Missions hotel i Helgolandsgade i København.

Men på en helt anden led kom det begge sognene i høj grad til gode, at jeg blev IM's formand. Jeg fik kapellan. På en måde havde jeg så småt begyndt med det før. Der var rasende god plads i præstegården. Snart efter faders død i 28 flyttede moder til en datter i Askov. Hvordan tanken kom op, kan jeg ikke huske, måske var det min broder Georg, men moder skubbede også til, nemlig at jeg skulle tage en teologisk kandidat i huset for en ubestemt tid. Han kunne så gå og tage del i det arbejde, der lå for, navnlig gøre noget for de unge, gå på husbesøg og en enkelt gang prædike om søndagen. Dog, da han var uordineret, mest kun, når jeg selv var hjemme. Således havde jeg i de sidste par år før 34 *Mortil,* nu sognepræst i Risbjerg, *Schat Kielberg,* nu sognepræst i Vemmelev,

Paludan, nu sognepræst i Hjermind, *Clausen,* nu sognepræst i Selde. De fik ingen løn, kun fri station og fri adgang til tobakskassen. Det var meget fornøjeligt. Og jeg kunne røre mig lidt friere udensogns, da man venter af et medlem af IM's bestyrelse, at han lader sig høre ikke blot i den nærmeste omegn, hvor jeg i forvejen var vant til at komme.

Men nu spenderede IM ordineret medhjælper på mig. Og Gud var god og gav mig i årene indtil 1943, da jeg flyttede til Haslev, en række unge præster, som jeg alle blev ven med. Ingen af dem led af den fortærende sygdom, som stiftsprovst Schepelern kaldte »kapellaniasis«, der har ødelagt så meget af folkekirkens arbejde og anseelse. Da jeg selv blev kapellan på Thurø, sagde fader til mig: der er et gammelt ord, der siger, at forholdet mellem kapellan og sognepræst kan være opbyggeligt, det kan også være nedbrydende, som regel er det dog ingen af delene, men blot — vanskeligt. For mig blev det, da jeg selv var den ældre, til udelt glæde.

Den første var *Johs. Magelund,* nu forstander for den udvidede højskole i Haslev. Hans ordination blev en fest, hvori begge menigheder deltog, idet han, fordi bispegården i Viborg var under reparation, blev ordineret af biskop Gøtzsche i Ravnkilde Kirke. Det var en strålende septemberdag, og efter frokosten i præstegården muntrede egnens gejstlighed sig i haven. Een ting håber jeg, jeg har lært kapellanerne, de blev i hvert fald tit nok formanet til det: at gøre husbesøg. Hvordan præster, der ikke bruger det, klarer sig med deres samvittighed, er mig en gåde. Endnu mindre, hvordan de får noget at prædike om om søndagen. Læg mærke til, sagde min fader, at når du har været flittig til at besøge folk i den forgangne uge, så er det ikke svært at få en prædiken om lørdagen. Det har

jeg måttet sande. Og hvis jeg en lørdag havde svært ved at skrive prædiken, så vidste jeg hvorfor. På den måde har Gud holdt mig til ilden. Nu, når jeg rejser rundt i landet, spørger jeg gerne folk, om deres præst besøger sine sognebørn. Og jeg er nedtrykt over de utallige gange, de svarer nej. En mand, der har ligget i adskillige år, fortæller mig, at hans præst – i et sogn på 1000 mennesker – aldrig har set til ham. En ven sagde nylig til mig, fortalte han: ja, havde pastor den og den levet, så havde du fået besøg af ham hver uge, men vor tids unge præster bruger ikke det! – Det er efter min mening skandaløst. Hvis jeg var biskop, ville jeg have et godt øje til de præster.

Når jeg tænker på Ravnkilde i trediverne, giver det et stik i mit hjerte på grund af noget, jeg aldrig vidste hvad der var at gøre ved. Der kom barber til sognet, og han averterede med svangerskabsforebyggende midler. Jeg kunne bede ham tage den plakat væk. Men hvem kunne hindre ham i at handle? En gammel bonde, som var alt andet end kirkelig, jeg tror knap, han har sat sine ben i kirken i de 18 år, jeg var der, var den første, som med indædt harme gjorde mig opmærksom på det: sådan noget svineri! Siden blev der sagt til mig i et børnerigt gårdmandshjem: hvordan kan det da være, der er snart aldrig barnedåb i kirken mere? Det var vel nogen overdrivelse, men nedgangen i børnefødsler var faktisk påfaldende. Blev man først opmærksom på det, var der adskilligt, der var påfaldende. F. eks. var der syv lærerhjem i pastoratet, kun eet havde mere end to børn, de havde nemlig tre. Mod slutningen af min tid i Ravnkilde var tallet på konfirmander cirka halveret i sammenligning med de første år. Jeg mindedes vor historieundervisning i skolen, hvor vi hørte om grunden til det franske folks degeneration:

tobørnssystemet. Det regnedes dengang for noget uhyggeligt, uhumsk. At vi aldrig – i modsætning til den katolske kirke – har haft et ord at sige vort folk i denne sag, er et folkekirkens sygdomstegn.

Af skilsmisser var der få. Jeg mindes kun een i Sebber-St. Ajstrup og een i Brorstrup-Ravnkilde. Det blev anderledes, da jeg kom til Haslev.

Vækkelsen, som prægede Brorstrup sogn siden begyndelsen af tyverne, og som jeg havde oplevet en ikke ubetydelig efterhøst af, standsede i disse år. Men kirkegangen tog til, fordi unge fra troende hjem nu gik med. Så nu fik vi mod på at udvide kirken. Den havde hidtil været stopfuld med 100, nu fik vi den udvidet til at tage 150. Mens det stod på, brugte vi missionshuset i Mejlby som kirke. Kun bryllup blev der aldrig. Brudefolk krympede sig ved ikke at blive viet i en kirke. Da til sidst et par unge brorstrupper, begge gamle konfirmander, begge omvendt i missionshuset, kom og bestilte bryllup i Ravnkilde Kirke, sagde jeg: »Ja, når *I* ikke vil vies i missionshuset, så forstår jeg, der bliver aldrig bryllup der!«

Hvilken magt har ikke vore gamle kirker over sindene!

Efter Magelund kom *Elton Dyssegaard,* senere sognepræst i Hou, Langeland. Den sidste kapellan, jeg havde i Ravnkilde, var *Søren Steen,* nu sognepræst i Sæby, Vendsyssel.

Trediverne var de år, da nazismen rejste hovedet, og dens skygge faldt også ind over Danmark. Jeg var en biltur i Tyskland med min broder Georg i sommeren 33, altså lige efter Hitlers magtovertagelse. Vi så »Tyskland i brunt«, som de sagde dernede. Vi traf adskillige præster, og de udtalte sig med tilfredshed om det, som var sket. Den hær af arbejdsløse, de havde haft, kommunistisk sindede, som med udgangspunkt i de store byer hjemsøgte

landet og truede bønderne, når de nægtede dem noget: næste år kommer vi og tager med magt! – havde voldt uhygge. Nu var der ingen unge, der stod og drev på gadehjørnerne, de var sendt i arbejdslejr, det føltes som en voldsom lettelse. Vi var til et møde i et gemeindehaus, hvor en prædikende lægmand talte. Han sammenlignede Hitler med dommerne i Det gamle Testamente. Når folket var i nød, kaldte de på Gud, og han sendte dem en dommer til at fri dem fra fjendernes plagerier. – Vi traf ingen, der var urolig over udviklingen. Jo, en præst ytrede, at det var ydmygende, at ordet ikke mere var frit, særlig i pressen. Men ellers tilfredshed. I 1934, da jeg igen var i Tyskland, følte jeg mig lidt usikker, men kun lidt. Jeg rejste i tog langs Rhinen, en strålende forårsdag, da frugttræerne blomstrede. Det var Hitlers fødselsdag, og hagekorsflaget vajede lystigt, hvorhen man så. I kupeen var en jøde, som jeg var naiv nok til at spørge lidt ud. Men han beroligede mig: det, der var sket hans folk af ubehageligheder, skyldtes sikkert, at de havde begået et eller andet. De andre i kupeen kom med i samtalen og forsikrede, at enhver jøde, der blot opførte sig anstændigt (et af tyskernes yndlingsudtryk), kunne være ganske tryg. Jeg besøgte en præst i Essen. Efter en spadseretur alene i byen, måtte jeg spørge konen: undskyld, men hvad er »en kristelig møbelforretning«? Jeg havde set en seddel påklistret en sådan, hvorpå stod »christliches Geschäft«. En kristelig boghandel kunne jeg tænke mig, og et kristeligt dagblad, men en kristelig møbelforretning? Hun forklarede mig, at det blot betød: ikke-jødisk. Det så jo lidt underligt ud. Det var altså, for at butiksruderne ikke skulle blive smadret. Men præsten forsikrede, at det var blot uansvarlige elementer, bøllestreger, som man ikke måtte gøre regeringen ansvarlig for.

Da jeg kom hjem og var gjort til IM's formand, blev jeg interviewet i lange baner. Herunder har jeg også fortalt om mine erfaringer på to tysklandsrejser. Det var jo stof på en tid, da alle spurgte, hvad der egentlig foregik sydpå. Jeg vurderede i det store og hele Hitler positivt. Under krigen, da »Demokraten« i Aarhus engang havde et horn i siden på mig for noget, jeg havde sagt om regeringen, gravede bladet sådan et interview op. Det er en af de få gange, jeg har været gal i hovedet på en avis.

I mine sogne var der ingen nazister, det jeg ved af. Derimod nok en del LS-folk. Men unationale blev de aldrig.

For mig personlig betød nazismen, efterhånden som den udfoldede sig og man blev klar over, hvad den førte i sit skjold — jeg fik bl. a. et tre ugers besøg af et præstepar fra Berlin, der var ivrige bekendelseskirkefolk — at Bibelens sidste skrift Johannes' Åbenbaring lukkede sig op for mig. Jeg havde lagt det til side som uforståeligt og trøstet mig med, at Luther kunne heller ikke med det. »Min ånd kan ikke finde sig til rette i den bog,« har han som bekendt sagt. Nu så jeg, at den mennesketilbedelse, som dér profeteres om, og som jeg havde syntes på kulturens nuværende stade lød helt utrolig, Antikrist og hans krig mod de hellige, med eet var os lige ind på livet.

Jeg brugte i prædikener i de sidste år af trediverne tit at sige: om vi lever i de sidste tider, ved jeg ikke, men vi lever uden tvivl i de næstsidste tider. Jeg har set andre citere det, som om det var mig, der havde opfundet det udtryk. Det er det ikke. Men hvor jeg har det fra, ved jeg ikke.

Jeg prædikede hveranden søndag hjemme, men ind imellem foretog jeg møderejser over hele landet. Mange forhold måtte jeg stikke min næse i. Derfor står de år fra 34 til 43, når jeg tænker på mine sogne, som kapel-

lanernes tid. Jeg mødte det udtryk, da jeg kom til Haslev, idet jeg straks blev kaldt til en gammel væver, som ville fortælle mig, at han havde kendt min fader. Han var nemlig fra Øster Egesborg, hvor min fader var kapellan fra 1884–88. Han var en i en række flinke kapellaner, som den gamle pastor Dorph havde haft. Der var vækkelse i sognet i de tider. Derfor talte den gamle væver altid om »Kapellavnernes tid«.

XI

Det kirkelige udvalg

Allerede som medlem af IM's bestyrelse kunne man ikke undgå at blive puttet ind i andre bestyrelser. Men værre var det, da jeg blev formand. Til forårs- og efterårsmødet medgår i hvert fald to hele dage, til sommermødet fire, til bestyrelsesmødet i januar oprindelig to, i min tid udvidet til tre. Dertil kommer forud for hvert af de fire bestyrelsesmøder en dag til forretningsudvalgsmøde. Er man tillige præsident for KFUM og K, hvad jeg har været hele tiden, kommer så to årlige fællesbestyrelsesmøder à to dage. Det ene med det andet har jeg i mange år kunnet regne med, når jeg så den nye kalender, at en måned var forud beslaglagt.

Min forgænger som formand, provst Munch, havde siddet i Det kirkelige Udvalg, som blev nedsat i 1928, da Madsen-Mygdal var statsminister. Han og adskillige andre drømte dengang om en kirkeforfatning. Munch mødte selv med et forslag dertil i baglommen. Men så kom Stauning til roret igen. Og det blev efterhånden klart, at udvalget sad, fordi regeringen ønskede det som en lynafleder, der skulle sikre den imod, at kirkelige lovforslag dukkede op i Rigsdagen. Hver gang der var tegn dertil, kunne man henvise til, at øverst oppe på Christiansborg i et stort

kvistværelse sad jo Det kirkelige Udvalg, hvor den slags rettelig hørte hjemme.

Ved provst Munchs pludselige død havnede jeg også der. Når man ikke har kigget indenfor på Christiansborg, har man lidt tågede forestillinger om, hvad det vil sige, at et udvalg sidder. Man tænker sig medlemmerne siddende derinde år efter år, til de bliver gamle og mosgroede. Der kommer et latterligt skær over hele foretagendet. Men sidder og sidder? Det betyder i virkeligheden, at man indkaldes to à tre gange i løbet af et år, har to-tre-fire dage hver gang besat af eet møde daglig, som varer to timer. Jeg tør ikke påstå, at jeg har været med hver eneste gang, men jeg var dog ret flittig til at møde. Jeg ser af min dagbog, at jeg indtil 1940, da tyskernes komme bevirkede en ufestlig og brat opløsning af udvalget, har anvendt 36 dage på det.

P. Dahl, tidligere sognepræst i Sædder, nu kirkeminister, var den ledende i udvalget, den, der gav tonen an. Han var en mærkelig skikkelse. Han var blevet socialdemokrat på en tid, da det virkede afstikkende mellem præster. For så vidt skylder man ham respekt. Det kan ikke have gjort hans stilling som sognepræst i et sjællandsk bondesogn lettere. Som taler var han stammende og hjælpeløs. At han blev kirkeminister, skyldtes efter sigende, at han engang i fortiden, da Stauning var lige ved at blive henrettet af sit eget parti på grund af drukkenskab, havde taget ham varmt i forsvar. Det kunne Stauning, som var en trofast natur og i det hele taget som politiker var kendt som en ordholdende mand — deraf den agtelse, som han trods alt nød, også udenfor sit parti — ikke glemme ham og lønnede ham med ministerposten. P. Dahl gjorde også, hvad han kunne for at trække udvalgets tid ud og for, at der ingenting skulle komme ud af det.

Borgbjerg sad der. Han var, hvad jeg vil kalde en charmerende grimrian. Han blev gal på mig engang og kaldte mig »en klerikal demagog«. Det var den eneste gang, jeg holdt en hel tale. I 1933 kom skolebogsudvalgets betænkning. Der havde professor i Det gamle Testamente *Aage Bentzen* skrevet afsnittet om religionsundervisningen. *Ussing,* som anførte den indremissionske gruppe i udvalget, bad mig sætte mig ind i det og sige noget. Bentzens forslag var efter min mening slemt. Den nyeste bibelkritik med påstande, som end ikke bibelkritikerne var enige om, skulle ind i skolens bibelhistoriebøger. Jeg talte en halv times tid og gik hårdt imod. P. Dahl tog det overlegent og stak mig den obligate femøre, som man får i Rigsdagen for den første tale. Men Borgbjerg var forbitret. Siden kunne han dog godt være venlig. Der var som sagt noget charmerende ved ham. Vi holdt en række møder i december 1935. Ved det sidste, lige opad jul, talte Borgbjerg og mindedes, at vi nu skulle skilles for at holde jul. Den talte altid stærkt til ham, sagde han. Disse linier:

fattig kom du til jorden ned,
adlede armod og usselhed...

»Ja, jeg forstår dem nok på min egen måde, men de tager mig om hjertet.« Da vi samledes igen i januar 36, var han død. Det gjorde et underligt indtryk på mig. Da kom *Oscar Geismar,* også medlem af Det kirkelige Udvalg, hen til mig og sagde på sin noget tilgjorte selvbevidste måde: »Læser De nogensinde, hvad jeg skriver?« Ja, det gjorde jeg da. »Så skal De læse min nekrolog over Borgbjerg, som kommer nu, den er ikke kedelig!« Jeg kunne ikke rigtig tage det. Nu stod Borgbjerg for den dommer, han ikke havde troet på, siden han som teologisk student

slap den kristne tro og kastede sig ud i politik – jeg syntes ikke, det var øjeblikket til at gøre sig lystig.

De to, Borgbjerg og Oscar Geismar, havde forøvrigt også i anledning af skolebogsforslagene haft et gevaldigt sammenstød. For en gangs skyld havde nemlig de grundtvigske ligget på samme afvisende linie som vi andre. Borgbjerg havde talt om luskeri og snigløb. Oscar Geismar blev meget vred og sagde: »Jeg anser stiftsprovst Ussing for at være så højt hævet over en sådan beskyldning, at hele vægten af den falder på mig og mine meningsfæller. Jeg vil ikke være her mere, hvis ikke jeg får en undskyldning af Borgbjerg.« Og sandelig, Borgbjerg krøb til korset og gjorde en uforbeholden undskyldning for de udtryk. Geismar strålede over hele sin tætte lille person, rakte hånden venligt ud mod Borgbjerg og sagde: »Godt, så er vi atter på talefod – forresten et løjerligt udtryk: talefod!«

Et fornøjeligt medlem, som jeg kom til at holde af, vi sad ved siden af hinanden, var landstingsmand *Kammersgaard,* socialdemokrat. Han tog sig så venligt af mig. Vi spiste tit frokost sammen i snapstinget. Han fortalte mig om sit barnebarn, Elna Kammersgaard, som vakte verdensopsigt ved at svømme over Kattegat, »die Wassernixe aus Dänemark«, som selveste Hitler kaldte hende. Og når vi sad i snapstinget, kunne han udpege mig de forskellige politikere og sige, om der efter hans mening var noget kristendom i dem. Eller han kunne sige: »Han der har taget skade på sin sjæl ved at gå op i politik.« Han døde også i det tidsrum, udvalget sad. I det hele taget bestod det efterhånden næsten kun af suppleanter.

P. Dahl døde også, og *Johannes Hansen* blev kirkeminister efter ham, også med sæde i udvalget. Han startede på den pudsigste måde. Han havde, som vist alle kirkeministre i de dage, straks han havde sat sig på ta-

buretten, fået besøg af et kvindeudvalg, der foreslog ham at skaffe kvinder adgang til at blive præster. Og det syntes han ikke, der kunne være noget til hinder for. Han fremlagde forslag derom i udvalget en af de første gange, han var med, og håbede på hurtig vedtagelse. Han anede ikke, han havde trådt i en kokasse. De gamle medlemmer gned sig i hænderne forbløffede over hans naivitet. Der blev en kort diskussion. Jeg husker, *Oscar Andersen* spurgte ham, om han havde nogen biskop, der ville ordinere kvinder. Derpå blev foreslået et kort ophold til, at grupperne kunne rådslå. Ussing var henrykt. Sagen var, at det om kvindelige præster var for år og dag siden grundigt drøftet, og et flertal var imod. Men nu regnede Ussing med, at vi kunne få en ny afstemning, som ville give et endnu større flertal imod – på grund af de mange suppleanter, som siden da var kommen ind. I godt humør samledes vi igen. Men kun for at få den meddelelse, at ministeren havde ladet sit forslag falde. Hans partifæller havde åbenbart gjort ham opmærksom på, at han havde dummet sig. Siden var han påfaldende passiv.

I 1940 døde udvalget stråddøden. Hen i april rejste jeg afsted fra Ravnkilde, fordi vi var indkaldt. Men Storebælt var spærret på grund af engelske miner, så jeg måtte først overnatte på Fyn og derefter omad Langeland og Lolland-Falster. Da jeg kom til København, fik jeg at vide, at mødet var aflyst. Den aflysning var på en eller anden måde ikke nået mig. Siden holdtes vistnok et afsluttende møde, men jeg var ikke med.

En ordveksel mellem Gøtzsche og Borgbjerg vil jeg endnu mindes, fordi jeg så tit har måttet tænke på den senere. I trediverne var det, at socialdemokratiet, ikke mindst P. Dahl, gjorde, hvad de kunne for at komme ind i menighedsrådene. Jeg mener, det var Gøtzsche, der da

engang spurgte Borgbjerg, hvad de egentlig ville der. Vi vil bl. a. have mulighed for at være medbestemmende ved præstevalg, sagde Borgbjerg, vi trænger til socialdemokratiske præster! Ja, men dem er der jo næsten ingen af, indvendte Gøtzsche. »Så skal jeg sige Dem noget,« sagde Borgbjerg, »der er en lov her i verden, der hedder, at hvor der er efterspørgsel efter en vare, der skal også nok blive tilbud!«

Denne kyniske bemærkning har jeg ikke kunnet glemme. Jeg ved godt, at det ville være meget forkert efter den at dømme de præster, som i dag er socialdemokrater og bekender sig som sådanne. Der kan være mange grunde og ærlige grunde. Men en snert af sandhed beholder Borgbjergs ord også. Jeg mindes en præstesammenkomst, hvor en, som var præst i en storbyforstad, gav sig til kende som socialdemokrat ene og alene med den begrundelse, at det var så at sige alle hans sognebørn. Han var endda frimodig nok til at formane os alle til at følge hans eksempel. Jeg spurgte ham, hvad jeg så skulle gøre. For de fire femtedele af mine sognebørn er sikkert venstre. Skal jeg så være venstremand — ganske bortset fra min mulige overbevisning? Men nu på det sidste er de fleste af dem blevet LS, skal jeg så følge dem og slutte mig til LS?

Hverken politik eller kirkepolitik har nogensinde appelleret stærkt til mig. I Haslev fik jeg engang et morsomt besøg. En kendt medarbejder ved »Socialdemokraten« i København ringede til mig, om jeg ikke kunne tænke mig at komme ind og tale i en klub, han var formand for. Jeg sagde nej, som jeg i det hele taget i haslevårene konsekvent sagde nej til at tale i København, det ville blive endeløst og gøre min præstegerning helt umulig. Så sagde han, om jeg ville være sammen med dem, hvis de gjorde en sommersøndagsudflugt til Haslev. Ja, med fornøjelse.

Aftalen blev, at de skulle komme en søndag formiddag i bus, spise deres medbragte mad et sted og derefter samles i præstegården til en kop kaffe. Det blev en meget hyggelig og for mig interessant eftermiddag. For mine gæster havde i hvert fald kirkegangen været en oplevelse, for de havde ikke troet, der gaves så fuld en kirke i Danmarks land. Jeg måtte gøre rede for min politiske tro. Jeg sagde, at jeg havde respekt og sympati for arbejdernes kamp for at nå bedre kår og beskære kapitalismen. Men jeg kunne ikke bekende mig som socialdemokrat, da jeg ikke troede på socialismen. De sociale forhold er ikke sådan at bringe i lave, sagde jeg. Jeg tror ikke på nogen *universalnøgle*. Med det sociale er det som iøvrigt med livet som helhed, man må kante sig frem. Hvortil klubbens formand udbrød: »De kan blive medlem af vores klub!«

Siden talte vi om kristendom. Jeg mindes dette møde med københavnske tænkende arbejdere med glæde.

Om Det kirkelige Udvalg 1928—40 står der i Den nye Salmonsen kort og rammende: resultatløs drøftelse af forholdet mellem stat og kirke.

Det eneste, jeg med bestemthed ved der kom ud af Det kirkelige Udvalg, var en ny vinteroverfrakke, som jeg forærede mig selv for de dagpenge, 20 kr. pr. dag, vi tjente. Dem fik jeg til overs, fordi jeg boede gratis på »Hebron«.

Dagpenge plus rejsen betalt fik hver af de knap 30 medlemmer. Det vil sige, at udvalget i de tolv år, det sad, har kostet mange hundrede tusind kroner, givet ud til ingen verdens nytte, kun fordi regeringen mente derved at afvende ubehageligheder for sig selv. På en tid, hvor diktaturet blomstrede både i øst og i syd, kunne man somme tider falde i tvivl, om nu også demokratiet var det absolut rigtige. Der er nok også under demokratisk styre en del, der kan lade sig gøre — bare man gør det.

Ikke engang det lille allermest beskedne forslag om at flytte Store Bededag blev til noget. Der var ellers en ivrig jæger i min familie, der forudsagde mig alle Danmarks jægeres respekt og taknemmelighed, hvis jeg kunne få St. Bededag henlagt til en lørdag i oktober.

XII

Oxfordrøret

I 1934 fik vi her i landet nys om det røre, som Oxfordbevægelsen havde vakt i England og nu vakte i Norge. Imellem præster, der stod i IM's arbejde, drøftedes det meget. Indre Mission er udgået af en vækkelse og sigter på vækkelse. Vi kunne ikke stå ligegyldige, når Guds Ånd rørte op i vandene. Vort egnskonvent indbød da *Hee Andersen,* dengang sognepræst i Herlufsholm, til at komme og fortælle os noget om det. Vi vidste, han havde været med i England og selv gik ind for bevægelsen. Han deltog da i et præstekonvent i Aalestrup præstegård i januar 1935. Selvom der nok i hans gengivelse af, hvad han havde oplevet derovre, var noget, der virkede fremmed, særlig den næsten lystige måde, hvorpå disse englændere og amerikanere havde fortalt om deres tidligere fejltrin, sagde han også noget, som kom til at blive bestemmende for den stilling, jeg siden indtog til oxfordfolkene, da de et par måneder efter kom til os og gjorde året 1935 til oxfordåret, som vil huskes længe. Han sagde nemlig, at når man havde fået et dårligt forhold til et medmenneske, så var det ikke rigtigt blot at gå og vente på, at det skulle trække i lave af sig selv, eller at vedkommende skulle komme og gøre en en undskyldning. Det kunne godt være, at det var mig, der havde ret, og ham, der

havde uret. Men det var *min* fejl, når jeg gik og var sur. Jeg kunne derfor gå til vedkommende og bryde isen ved at bede om forladelse for min surhed.

Nu havde jeg netop i mine sogne en mand, som jeg havde haft et sammenstød med – som det syntes mig helt berettiget fra min side. Men jeg så ham tit, han gik regelmæssigt i kirke, og også ellers havde jeg med ham at gøre. I et par år havde det pint mig, at vi ikke virkelig var på talefod. Under påvirkning af Hee Andersens ord tog jeg da mod til mig og tog hen og besøgte ham. Der var velsignelse ved denne selvovervindelse. Vi blev venner fra den dag af. Denne for mig store oplevelse gjorde, at under al den strid inden for IM's rækker, som Oxford derefter afstedkom, hvor jeg lige ud mødte kravet gang på gang, at jeg burde forbande Oxford, måtte jeg sige, at hvis jeg gjorde det, ville jeg synde mod den Helligånd – før gik jeg.

Det varede længe, før jeg selv mødte holdet. Jeg havde jo nok at gøre. Jeg ser i min dagbog, at jeg i 1935 prædikede 28 søndage hjemme, desuden i mine sogne holdt 18 møder og talte rundt i landet 106 gange. Jeg var hverken til oxfordmøder i København eller til det berømte påskestævne i Haslev. Men rundt om traf jeg mennesker, der var kommen til levende tro, og mange, der havde fået en åndelig fornyelse gennem oxfordfolkenes vidnesbyrd. Den første præst, der åbent gik ind for Oxford, var min broder Georg, sognepræst ved Eliaskirken, København. Så uberørt kunne jeg ikke forblive. Det viste sig ved årsmødet i Vejle, at en flok af indremissionærerne var stærkt påvirkede.

Først i slutningen af august kom jeg ud for Oxfords internationale hold med Frank Buchman i spidsen, ved houseparty på Fanø. Der var alle slags mennesker. Davidsen, næstformand for IM's bestyrelse, gik helt ind for

Oxford. »Det er en virkelig vækkelse,« sagde han, »og så kan mine gamle venner på Harboøre forskyde mig, om de vil, for nu er jeg gammel, og det her, det vil jeg have med.« Der var pastor Sørensen, Vejle, også medlem af bestyrelsen, han var skeptisk, det er jo vore æbletræer, de ryster! sagde han. Og det var ikke usandt. Der var mange deltagere fra vore kredse, men at mange af dem fik en velsignelse for livet, kunne jeg ikke være blind for. Meget i vidnesbyrdene, der lød fra tribunen, var overfladisk, og navnlig gik det jo op for en, at i virkeligheden regnede de ikke med den, som ikke gik helt ind for bevægelsen. Jeg talte en del med Buchman og vil aldrig holde op med at vurdere ham som en mand med en stor og dristig tro til Gud. Da jeg ville tage af sted om fredagen for – som jeg fortalte ham – at kunne have hele lørdagen i ro hjemme til prædikenforberedelse, som jeg altid havde brugt, syntes jeg, han sagde: bad habit!*) Jeg har aldrig været stiv i engelsk. Men jeg fik da fat i, at han kun havde sagt: break that habit!**) Men det kunne jeg sandelig ikke, selvom han sagde det. Jeg kunne heller ikke få mig til, som han ville, at gå op på tribunen og på den måde gå ind for røret. Jeg spurgte mig selv gang på gang i de dage: er det fejghed? Men præst, det vidste jeg, Gud ville have mig til. Indre Missions formand havde jeg heller ikke gjort mig selv til. Jeg klæbede ikke til formandsstolen, men volde en varig spaltning i IM ville jeg ikke være med til. Oxfordrøret havde en velsignelse til os, den måtte vi ikke vise fra os. Men IM er så gammel og har så dybe rødder både i vor kirke og i vort folk, at den ikke skulle eller kunne kastes til side, fordi nogle udlændinge kom og sagde: enten helt med os, eller I er ingenting.

Jeg hører til dem, som har fået en velsignelse gennem

*) Dårlig skik **) Bryd den skik

Oxford, hvad de ægte oxfordfolk så siden vil mene om mig.

I de følgende måneder viste følgerne sig ud over landet. Mangfoldige steder kom IM's samfund ud i svær bølgegang, og der opstod spaltninger. Også i bestyrelsen var der svære brydninger. Det, som pinte mig og gav mig meget at spekulere over, var, at det opleves, at troende mennesker, selv en gang gået gennem en omvendelse, ikke kan kende vækkelsen igen, når den kommer i et lidt ændret klædebon. Sådan var det jo i det store og hele gået de grundtvigske. Selv var de udgået fra den første vækkelse i det 19. århundrede, de gudelige forsamlinger. Men så kom de under Grundtvigs påvirkning. Med det resultat, at da de gudelige forsamlinger fortsattes under IM's ledelse, kendtes de grundtvigske ikke ved dem. Pastor *Wied* i Sdr. Bjært oplevede en stor vækkelse i sit sogn i 1889. Hans søn, der var præst i Overlade, fortalte mig, at hans fader egentlig var grundtvigianer. Men vækkelsen glædede han sig over. Derimod, da han skrev til sine gamle grundtvigske venner på Mols derom, svarede de, at det var ikke andet end syge nerver. Nu havde vi altså det samme inden for IM. Det er vel nok et mærkeligt spil, at de, som repræsenterer en gammel vækkelse, er vrede over en ny. Noget, der for øvrigt ikke er ukendt i kirkehistorien. Men det gjorde mig modfalden. Er IM ved at blive for gammel? kunne jeg tænke. Er den stivnet? Vil Gud tage sin velsignelse fra den? vælge sig andre redskaber til at fremkalde vækkelse ved. Det står ham jo til enhver tid frit for. Han er ikke bundet. Og mærkeligt var det at se, at Vilh. Beck allerede i 1868 i en tale i Støvringgård skov havde sagt, at den dag kunne komme, da Herren siger: Nu har jeg brugt Den indre Mission til det, som jeg ville have den brugt til, nu skal den dø

og hvile i fred. Vilh. Beck føjede dertil, at så ville han med glæde begrave Den indre Mission.

Sagen er, at en vækkelse er altid let at kritisere fra ortodox side. De ortodoxe havde let spil overfor Pietismen. Men der er to ting at anmærke. Det ene er, at hvis vækkelsen er Guds Ånds værk, så vil Ånden efterhånden afstrejfe de vildfarelser, som eventuelt klæber ved vækkelsen. Det andet er, at ortodoxi, rettroenhed, ganske vist er noget godt, men den er hyppigt samtidig gold. Det er den tyske bekendelseskirkemand Hans Asmussen, der et sted gør opmærksom på, at de munke og missionærer, som gjorde tyskerne kristne, de var, målt med luthersk alen, højst mangelfulde, hvad kristentro angår. Men Gud brugte dem. Oxfordfolkene havde en højst mangelfuld teologi, hvis de i det hele taget havde nogen, deres teologi var det rene gummielastikum, men Gud brugte dem. Derfor gør også ortodoxiens angreb på Indre Mission, enten det så er tidehversk ortodoxi eller grundtvigiansk ortodoxi, så lidt indtryk på mig. Hvor der er liv og røre, vil der også altid være nogle, der slår til skaglerne. Det helt korrekte har vi først, hvor der er død.

Kristendom er kommet til os udefra. Reformationen kom til os sydfra. Pietismen ligeledes. Den første hjemmegroede vækkelse er »De stærke Jyder« og siden »Kertemindesekten«, som præsterne betegnende nok kaldte den vækkelse, som har affødt grundtvigianismen og Indre Mission. Men så herefter at ville lukke sig for alle strømninger udefra og glemme, at Gud har en kirke ud over jorden, som kan have nådegaver, vi mangler, er fuldkommen tåbeligt, åndelig indskrænkethed. Danmark er et lille land, en meget lille verden. Jeg tænker tit, udlændinge har samme følelse hos os, som jeg havde engang på Færøerne. Jeg rejste med amtmandsbåden og så, der var radio.

Og der var netop spænding på i den store verden, et komsammen af udenrigsministre. Jeg spurgte derfor kaptajnen, om han havde hørt presse i morges. Ja, det havde han. Er der sket noget? sagde jeg. »Jeg hørte nu kun, at de har fanget 1000 pund torsk ved Klaksvig,« sagde han.

Jeg mener som Vilh. Beck, at dansk mad og dansk kristendom er det bedste — for os. Men når vi ikke selv fra kirkens side eller fra IM kan råbe vore landsmænd op med evangeliet, så synes jeg, vi skal takke Gud, hvis han vil sende os nogle amerikanere, der kan — selv om de ikke kan Luthers lille katekismus. KFUM kom til os fra England. Hvad var der i dag af Indre Mission, hvis ikke Vilh. Beck havde været viis nok til at byde den velkommen? George Williams, stifteren af KFUM, var i hvert fald ikke lutheraner, han blev omvendt i et lille kapel i London, i en af de mange små sekter uden for statskirken. John Wesley, methodismens fader, blev omvendt ved en aftenstund at høre fortalen til Luthers romerbrevsforklaring oplæst. Samtalemøderne er kommen til os fra England. Det er ikke Guds mening, at hver trosafdeling i Kristi kirke skal lukke sig af så hårdt som muligt, men jeg tror, det er meningen, at ligesom de enkelte lemmer på hans åndelige legeme skal glædes med hinanden og lide med hinanden, sådan skal kirkerne bringe hinanden det bedste, Gud har givet dem.

Hvor er det underligt nu mere end tyve år efter at mindes oxfordåret. Den vækkelse, som vi beder om og stadig venter på, var det ikke. Indre Missions undergang, som nogle havde håbet, blev det heller ikke. Den fred mellem folkene, som det internationale hold, når de var højest oppe, lovede os, kom heller ikke. På Fanø stod engang sammen på tribunen en engelsk officer og en tysk officer. De havde i bussen fra Aarhus på vej til Esbjerg

opdaget, at de i 1918 havde stået på hver sin side af en lille flod i Belgien og skudt på hinanden. Nu rakte de hinanden broderhånd under forsamlingens øredøvende klap og bifaldsråb. Men jeg tænkte: men hvad mon I da vil gøre næste gang fædrelandet kalder og den gengældelseskrig, Hitler lægger op til, bryder løs? —

Fred på jorden? Ja, når vor herre Jesus kommer igen på himlens skyer og opretter sit tusindårsrige her på jord. Men ikke før. De to har kunnet nå at skyde på hinanden en gang til. Selv tror jeg ikke, vi kan nå længere end Bodelschwing. Han fik engang besøg af en dansker, der var ivrig fredsven og ville hverve Bodelschwing for sin sag. Vi kunne have stået over for hinanden i 64, sagde han. Hvis jeg så havde skudt Dem en kugle i hjertet, hvad ville De så sige til mig, når vi mødtes i Himlen? »Sådan,« sagde Bodelschwing og greb hans hånd: »Tak, broder, for den gode kugle!«

Længere tror jeg ikke, vi kommer på denne side af Herrens genkomst.

I februar 1936 var jeg på en mødrejse i Sønderjylland. Det blev hård vinter. Jeg talte i Sdr. Vilstrup, i Agerskov og i Haderslev domkirke. Jeg var ikke rask, og da jeg kom hjem, pralede jeg af, at jeg havde prædiket mig gennem min årlige influenza denne gang. De følgende 14 dage hutlede jeg mig igennem, snart oppe at virke, snart i sengen. Men så en søndag morgen i begyndelsen af marts vågnede jeg med en mærkelig fornemmelse i ansigtet, den ene halvdel var lammet. I de følgende uger tog mathed, smerter til, min hjerne var som en grød. Jeg kunne kun samle mig til et fadervor. Min broder Jakob, læge i Skørping, tilså mig. Hvor var jeg ham taknemlig for kærlig pleje, indtil en dag han tog morfinen fra mig. Så skal jeg vanke oppe hele natten, klagede jeg. Ja, gør du det,

sagde han, men vi skal ikke have dig lavet til morfinist. Hen i april kom jeg på St. Josefs hospital i Aarhus og blev behandlet af en Aarhus-specialist. Da var jeg mange gange så elendig, at jeg lå og kiggede på døren og sagde til mig selv: den bliver du båret ud af med benene forrest. En nat, jeg var plaget af den ulidelige uro, gik jeg op og ned i stuen, jeg havde eneværelse. Kan du da ikke en eneste salme udenad? sagde jeg til mig selv. Jeg, som har tvunget utallige konfirmander til at lære salmevers, har altid selv haft svært ved at lære udenad. Du må da kunne »Du Herre Krist«. Og da jeg kom til linierne:

hvad nød er der,
hvor du er nær,
o, Herre kær,

da var han der selv, vor herre Jesus, og jeg fik det første glimt af Guds nærhed. Nu kunne jeg se i øjnene, at jeg aldrig blev præst mere, for det var jeg klar over, med det hoved, jeg nu havde. Ja, om så jeg skulle ende på Viborg sindssygeanstalt, en tanke, jeg tit vendte tilbage til, så var det ikke så afskrækkende mere.

Jeg har tit senere, når jeg talte med nogen om fortabelsen og fik det svar, at det var ikke så farligt, man fik jo stort selskab i helvede, henvist til, at den tanke kendte jeg også, da jeg troede, jeg skulle ende i Viborg, men det trøstede mig ikke. Jeg vidste nok, at der var mange, for jeg havde adskillige gange været der og set til sognebørn.

Imidlertid konstaterede lægen ved at tage prøve af rygmarv, at bacillerne var i tilbagegang. Det begyndte at lysne. Jeg kunne ligge og pusle lidt med bibeloversættelsen. Som rekonvalescent havnede jeg hos min søster i Otterup, gift med læge *J. Riising*. Der fik jeg tre mærkelige må-

neder. De legemlige kræfter tog til, men hovedet var umuligt. Jeg lærte at lægge kabale og må tilstå, at skønt jeg i prædikener har sagt mange onde ord om Holmblads salmebog, som spillede så stor en rolle i Himmerland og har bragt ulykke over mange hjem, så kan den give en træt hjerne en dejlig hvile. Kærlig pleje, at færdes i et dejligt hjem med tre kvikke børn gjorde mig usigelig godt. Dertil kom en tidlig sommer og daglige bade i Kattegat. Det ene med det andet gjorde, at jeg i slutningen af juli vovede at kvikke mig op ved en lang udenlandsrejse. Den begyndte med, at jeg deltog i den tyske bekendelseskirkes årsmøde i Stuttgart, det var døbt om til Kirchentag – for Gestapos skyld. Vi var flere danske præster der og havde interessante dage sammen. Den første prædikant i domkirken blev taget af politiet, straks han kom ned af prædikestolen. Rejsen endte i slutningen af august i Venedig. Der havde jeg en underlig oplevelse. En dag, jeg slentrede om på Markuspladsen, kom jeg til at se på menneskemyldret, og det gik igennem mig: hvor er de i grunden grimme, disse små sortsmudskede mænd, og de italienske kvinder, hvis skønhed er berømmet i digt og malerkunst, hvad ligner de med deres svulmende former og korte ben! Nej, så er himmerlændingene sandelig et kønnere folkefærd. Og med eet kom en længsel over mig efter at være mellem dem igen og fortælle dem noget om Gud og hans frelse. Og jeg rejste sporenstregs hjem – og så kunne jeg igen.

Embedet var blevet udmærket passet hele tiden af Magelund. Der havde jeg været fri for enhver bekymring.

Det er den eneste gang i mit liv indtil nu, jeg har været rigtig syg. Der er stor forskel på at ligge nogle dage med udsigt til at komme op igen om en uge eller to, og så at være så syg, at man ingen ende ser på det. At jeg selv

har oplevet det, kom til at betyde meget for mig, da jeg blev præst for sanatoriet i Haslev. Nu forstod jeg lidt af, hvad de, som lå der, følte. Og så den erfaring, at mens jeg syntes, jeg var så langt fra Gud, var han der alligevel og arbejdede på, at jeg skulle blive en bedre præst end før.

Under min sygdom gik røret om Oxford sin gang. Ved årsmødet i Randers i 36, som jeg altså ikke var med til, gød Fibiger olie på de oprørte vande ved at vedgå sin taknemlighed mod røret, fordi hans børn havde haft velsignelse af det, men samtidig pegede han på, hvad han syntes med rette kunne kritiseres. Prædikenen blev udsendt i radioen, fordi 1936 var IM's 75. år. Men mens jeg lå, inden jeg fik hjernebetændelsen, havde jeg skrevet en række artikler i Indre Missions Tidende mod en række, som *Johs. Pedersen,* medlem af bestyrelsen, havde skrevet. Striden inden for selve bestyrelsen var dermed blevet åbenbar.

Det store var imidlertid, nu undrer jeg mig over det, at vi ikke skiltes. Den indbyrdes kærlighed og tillid var stærkere. Årsmødet i Odense 1937 satte punktum. Da kunne jeg formane IM's venner til at holde sammen, selv om der var uenighed i synet på Oxford. Jeg kunne sige: følg bestyrelsens eksempel, bliv sammen.

XIII

De dovne præster

Indre Missions bestyrelse har i tidens løb nedsat forskellige udvalg, hvoraf et par er blevet permanente og har gjort et ypperligt arbejde. Det ene er Udvalg for indenlandsk Sømandsmission, nedsat i 1905. Det har siden da bogstavelig mættet Danmark med sømandshjem. Det vælger selv sin formand og supplerer praktisk talt sig selv. De finder et emne til et nyt medlem og henstiller til IM's bestyrelse at vælge vedkommende ind.

Det andet udvalg er Udvalget for Børnegudstjeneste. 1883 nedsattes et »Udvalg for Børnegudstjeneste- og Ynglingeforeningssagen«. 1891 skiltes de to sager ad, og Udvalget for Børnegudstjeneste får sine medlemmer på samme måde som Sømandsmissionen, kun var, da jeg blev formand, formanden for IM's bestyrelse født formand for »Søndagsskoleudvalget«, som man siger for nemheds skyld. Jeg har siden, fordi jeg syntes, jeg sad i for mange bestyrelser og udvalg, bedt om, at det måtte blive ændret. Nu er Søndagsskoleudvalget lige så selvstændigt som Sømandsmissionen og vælger selv sin formand.

Det er og bliver mærkeligt, at det at holde særlig gudstjeneste for børn, som i andre kristne lande anses for en præsts selvfølgelige pligt, her i Danmark fra grundtvigsk side ses på med foragt og af et stort antal præster med

ligegyldighed. I Tyskland f. eks. er der børnegudstjeneste som regel en halv til en hel time før den almindelige gudstjeneste. Hvert andet år samler vort udvalg så mange søndagsskolearbejdere som det er muligt til et flere dages stævne i ugen efter pinse. Det blev da tit min opgave at prædike ved den lejlighed. Således prædikede jeg i Michaelis Kirke i Fredericia lige efter pinse 1938. Min tekst var Ap. G. 20, 24: Dog jeg regner ikke mit liv for noget; det har intet værd for mig selv, når jeg blot kan fuldende mit løb og den tjeneste, jeg har fået af Herren Jesus: at vidne om Guds nådes evangelium. — Jeg kom ind på at tale om, at det er naturligt at gå til et arbejde, en tjeneste, et offer, først begejstret, glad og taknemmelig over, at Gud vil bruge en. Men det ligger også til vor natur at sakke af, blive træt og prøve at slippe nemt om ved det. Herunder kom jeg til at sige: Hvor har mangen præst på sin ordinationsdag været betaget af det, han gik ind til. Hvor har mangen lærer været glad, første gang han stod over for en klasse børn, som nu var hans. Og så har vi alligevel nu så mange dovne præster og lærere, at de ikke kan tælles.

En smart journalist snuppede de ord og gjorde dem til overskrift i referat fra mødet, og endnu inden jeg havde forladt Fredericia, ringede bladene fra København. Nu har jeg gjort mig det til regel aldrig at afsvække en udtalelse. Hellere forstærker jeg den — for at være på den sikre side. Men til Berlingske Tidende sagde jeg dog noget, jeg fortrød. De spurgte mig, om jeg da mente, at størsteparten af præster var dovne. Dertil sagde jeg ja. Det har jeg siden været ked af. Det er noget sludder. Men at der er mange dovne præster, er desværre sandhed.

En ydmygende sandhed, skønt det kan siges at ligge næsten i præstegerningens natur. Da jeg var til bispe-

eksamen, advarede Ostenfeld os mod dovenskab, som udspringer af, at præsten er den eneste embedsmand, hvis embedspligter er forbavsende få. Han skal faktisk hver dag handle pr. konduite, sagde Ostenfeld. Og hvis man nu af naturen er lad, kropdoven, og det er jeg. Da jeg derimod ikke er åndsdoven, det er der jo også nogen, der er, kan jeg sagtens få tiden til at gå med læsning. Så pusle lidt i haven og spadsere i nøddegangen. Og således bliver præstegerningen, hvad man har kaldt »en beskæftiget lediggang«. Jakob Knudsen har i en af sine romaner en lignende stikpille. Han skildrer et præstehjem, pænt, men slidte møbler. Man kunne se, der havde ikke været råd til at polstre dem om, men at der »på den anden side havde været god tid til at sidde i dem.«

En anden side af sagen, der også i høj grad understøtter ens naturlige dovenskab, er, at man pådrager sig ingen ubehageligheder ved at sidde hjemme. Så ved sognefolkene, hvor de har en. Når en tid er gået, skumler de måske nok over, at de har en præst, der ikke ser til de syge, uden der udtrykkelig sendes bud, ja måske oven i købet bliver fornærmet, når nogen gør ham opmærksom på, at der ligger en syg eller en gammel, der ville blive glad, hvis præsten ville se ind til ham. »Så-e? Han har da ikke sendt bud!« Men jeg gad vidst, hvor i landet der er sognefolk, der har mod til at sige en præst det op i hans åbne øjne, at han er doven.

Derfor har jeg, fra jeg begyndte, haft en skræk for at blive doven. Også derfor tog jeg fat på at arbejde i haven. Der er præster, der undskylder sig, de kan ikke komme meget ud, i hvert fald ikke om sommeren, for så er der den store have at passe. Jeg tør ikke sige, at der ikke kan være noget sandt deri, vel at mærke, når præsten så også *holder* sin have. Men jeg vil påstå, at reglen er den, at

er haven forsømt, så er sognet det også. De forskellige erhverv medfører forskellige fristelser. Bønders fristelse er gerrighed. Købmandens fristelse er usandhed. Murerens fristelse er at blande muld i mørtelen for at spare på cementen osv. Præsters fristelse er dovenskab. Han har selvfølgelig mange andre fristelser desforuden, men den primære fristelse er dovenskab, det i al skikkelighed ingen ting at lave.

I samme åndedræt nævnede jeg dovne lærere. *Kaj Munk* skrev en af sine berømte kronikker i »Jyllandsposten« (trykt i hans bog »Med Sol og megen Glæde«) i sagens anledning: For de dovne præster. Han vil have det til, at jeg kun har taget lærerne med af vanvare, fordi præst og degn fra gammel tid hører sammen. Men deri tager han fejl. Jeg tog lærerne med af bitter erfaring, meget bitter erfaring som født skolekommissionsformand, der i begyndelsen hvert halvår, siden dog kun een gang om året, var til eksamen med samtlige sognenes skolebørn. Det var i Sebber-Store Ajstrup to skoler, i Brorstrup-Ravnkilde seks. Vel, jeg har sandelig også været ud for gode lærere, flittige, ja, nogle fortrinlige. Men jeg har været forfærdet over nogle. Den toklassede landsbyskole gav en doven lærer altfor stort spillerum. En dygtig enelærer på landet har haft enestående muligheder for at betyde noget for et helt sogns børn og unge gennem en menneskealder. Men ville han drive den af, har han også haft enestående muligheder for det. Og eksamen kunne gøres til humbug på så mange måder. »Hvem kan komme op og pege på en by på danmarkskortet?« Og op strømmer børnene og påpeger Odense og Aalborg osv. Jeg opdagede jo fidusen og morede mig med, når jeg siden besøgte hjemmene, at spørge sådan en purk: »Nå, hvilken by skulle du så kunne til eksamen?« »A håd Vejle!« meddelte han med stolthed.

Jeg har været ude for unge, som ikke var til at drive på højskole, fordi de nu havde opdaget, at de ikke kunne stave, og de skammede sig ved tanken på, at det skulle blive kendt. Personlig har jeg dog ikke mødt nogen, der overhovedet knap kunne skrive. Men en lærer på Haslev højskole fortalte mig, at da han den første dag lod alle de nyankomne elever skrive en diktat, hvorefter de deltes af hensyn til dygtighed i to klasser, og under dikteringen gik op og ned mellem dem, standser han ved en, han kunne se det gik trægt for. Den unge mand så da trohjertet op på ham og sagde: »Hvon er 'et no, jen skrywer en P?«

Det var i virkeligheden somme tider fortvivlende at være formand for skolekommissionen. Disse lærere, der aldrig gjorde gymnastik med børnene. Og der kom officiel meddelelse, at gymnastikredskaberne var rådne og skulle fornyes. Og der sad vi og vidste alle, at de blev aldrig brugt, og det var at spilde sognets penge at anskaffe nyt. Eller man besøgte et hjem opad skolen, hvor en mand sagde: »Kan det også være lovligt, at læreren lader børnene rende ude hele formiddagen, måske tager dem ind en ti minutter nogle gange?« Nej, det er ikke lovligt, sagde jeg, og vil De stå ved, hvad De her har sagt, så skal jeg sørge for, at det bliver anderledes. »Nej, men uha da! Jeg skal ikke ha mit navn blandet ind i det!« Der stod man kønt med sin viden.

På en måde var det faktisk en lettelse at komme ud af skolekommissionen, som det skete for mig i 34 som følge af den ny skolelov. Lærerne kunne jo også koste med en, hvilket de vel var i deres gode ret til. Jeg har adskillige gange været ude på skolens vegne for at anke over, at børnene havde lus. »Det er løwn!« sagde en moder og forsikrede, at hun personlig kæmmede pigebarnet det

bedste, hun kunne, og hun havde aldrig opdaget noget. Men da jeg indtrængende bad hende gøre noget mere ved det, sagde til sidst en større pige, der sad ved moderens side, en, jeg nylig havde konfirmeret: »Ja mor, vi ku da prøw jen gang til for at blyw fri for det rend!«

Da overskriften fra Fredericia nåede Ravnkilde, var der over for mig kun een af lærerne, der reagerede. Han var dygtig, og vi var gode venner. Men nu var han vred. For at prøve sandheden af mine ord skrev jeg en dag op alle de lærere, jeg havde haft med at gøre, og hvis gerning jeg i nogen måde kunne bedømme. Det blev 27, og af dem vil jeg ikke betænke mig på at kalde de 8 dovne.

Iøvrigt kunne jeg kun glæde mig over Kaj Munks artikel. Ham har jeg desværre aldrig mødt.

»Indre Missions formand har knaldet med pisken igen, og skriget, der står efter knaldet, vidner godt nok om, at han også har ramt. At Indre Mission ikke er helt så stivnet og hendøende, som det ofte får skyld for, især af dem, hvem dets levekraft er som sennep under næsen, er der ført et ganske godt bevis for ved overdragelsen af hovedposten til netop pastor Bartholdy. Mangen gang, når han støder i luren, har den de første kraftfulde dages klang. Og den forbitrelse hos brave mennesker, som denne klang afføder, får utvivlsomt Vilhelm Beck til at nikke genkendende i Abrahams skød.«

Kaj Munk vil holde lærerne udenfor. »Men hvad de danske præster angår, så har man ikke trådt sandheden på en af de store ligtorne, om man lader sig forlyde med, at der er en del driverter iblandt os.«

A people-going minister makes a church-going people*) — var et ord, jeg lærte på Kirkefondets kontor. Om det helt passer i dag, hvor afkristningen skrider tydeligt frem

*) En præst, som besøger folk, får folk til at gå i kirke

tiår for tiår, ved jeg ikke. Men i Himmerland passede det dengang – for tyve år siden. For en præst er dovenskab en forbrydelse. Fristelsen er ikke overstået på een gang. Den vender tilbage med mellemrum, f. eks. når man har vundet en vis position. Så hvisker fristeren: tag den nu med ro, nu har du gjort dit, lad nu bare de yngre tage fat.

At stå med magt imod
på alle sider,
den sag er ret og god
for den, der strider,
men der vil mere til
sin krans at finde,
bestandigheden vil
alene vinde.

XIV

Da krigen kom

For os, som ved, hvad der kom, tegner trediverne sig tydeligt som optrækket til den anden verdenskrig. Min søsterdatter, *Anne Riising,* magister i historie, gør mig opmærksom på, at det er forkert at skrive historie under hensyn til, hvad der siden kom. Det ved vi, som ser tilbage, men de, som levede dengang, vidste jo ikke, hvad der skulle komme. De har krav på at få deres tid skildret uden skelen til, hvad der fulgte. Det er f. eks. betegnende, at det 15. århundredes kirkehistorie altid skildres som et forspil til reformationen. Billedet af århundredet fortegnes på den måde.

Men jeg spekulerer ganske vist på, hvordan vi kan undgå det. Når jeg nu tænker på trediverne, hvor jeg hvert andet år var udenlands, som regel sydpå, så tegner sig uvilkårlig en pil, som peger på krig. 1935 var vi tre, der tog en lang biltur Tyskland rundt næsten. »Der har vi vor daglige flyvemaskine!« hed det. Det var i de tider, da vi i hvert fald i Jylland ikke så dem til daglig. 1938 arvede hver af os otte søskende en lille klat efter en gammel tante. Pengene passede til en italiensrejse. Vi var fire søskende + en svoger sammen i Rom. Vi kom dertil i begyndelsen af maj, to dage før Hitler. Byen var på den anden ende. Da var det, at »aksen« blev smedet, pagten

mellem Berlin og Rom. Vi kunne ikke undgå at se Mussolini og Hitler mange gange.

For færdedes man i byen, blev man daglig et eller andet sted standset af militær, uniformerede fascister og deres ungdomskorps avantguardisterne, som holdt gaden afspærret, fordi de høje herrer om lidt skulle komme den vej. Så var det blot om at vente tålmodigt og tage sig i agt for ikke at skråle med, når de passerede stående i bilen med hævet arm. Der er noget besættende ved en menneskemængde, der er ude af sig selv af begejstring. I hvert fald påstår min broder, at jeg råbte med. »Det var da kolossalt, som du var begejstret!« sagde han. Jeg vidste ikke af det.

Hvem der holdt sig kølig, var paven. Han var flyttet ud i sin sommerresidens i Castel Gandolfo. En af de dage, Hitler var i Rom, modtog paven pilgrimme, det var den dag, katolikkerne fejrer til minde om, at Konstantin den Stores moder fandt korset. Paven sagde til pilgrimmene: Ja, jeg er søgt herud, for der er rejst mange kors i Rom, men ikke Kristi kors! Det var hagekorsene, han sigtede til.

At aksen var en sammensværgelse mod freden syntes ganske klart.

1939 kørte jeg alene en tur i Nordtyskland, og så snart man var syd for Slesvig by, var det påfaldende, hvad der var bygget af nye kaserner. Og nu brummede flyverne uafbrudt i luften. I Wismar så jeg et af de værste nazistiske tosserier, et dejligt gammelt Marie-kapel, i lybsk gotik, lige opad kirken, omdøbt til Ahnenhalle. Her fik gamle ægte Wismar-familier lov til at ophænge deres stamtavler. Som skriftsteder stod rundt på væggene kerneord af Hitler. Det mindede om forfædredyrkelsen i Kina. Over udgangsdøren stod med vældige bogstaver: Gedenke,

dass du bist ein Ahnherr!*) Jeg måtte le, men min ledsager, en tysk præst, sagde: jeg kan ikke le, for det frygtelige er, at det er en religion for mange, mange af mine landsmænd.

I efteråret 1938 havde vi nogle uger et præstepar fra Berlin i præstegården. De skulle rekreere sig efter det åndelige tryk, de altid var under. Da hørte jeg for første gang autentiske beretninger om, hvad der foregik i koncentrationslejre, hvor ikke mindst folk fra bekendelseskirken havde prøvet både det ene og det andet. Niemøllers skæbne, da han i 1938 frikendtes og derefter førtes bort og forsvandt i sådan en lejr, var ingenlunde enestående.

Vi var bange. Jeg rejste engang på denne tid i kupé med *Hedtoft,* partiets kronprins, som han dengang kaldtes. Jeg husker ikke mere, hvordan det gik til, at vi præsenterede os for hinanden. Men vi kom i livlig samtale om Tyskland. Han var faktisk opskræmt. Han fortalte om et arbejderhjem i Berlin, han var kommen i som ung. Faderen gammel trofast socialdemokrat. Og nu var den ene af sønnerne nazist og den anden kommunist. Hvorfor har vi ingen hjælp af kirken? sagde han. Nazismen må da være mod alle kristelige principper! Det fremgik, at Hedtoft var bange for, at hans partis ungdom skulle rives med af en af de to yderligheder. Har kirken ikke noget at sige arbejderne? Jeg henviste spagfærdigt til det arbejde, Falk Hansen gjorde for arbejdsløse. Udmærket, sagde Hedtoft, men hvorfor er der ikke 50 Falk Hansener? — Det kunne jeg ikke svare på.

Så kom krigen, den 1. september 1939. I tre aftener kunne jeg for en gangs skyld samle Ravnkilde Kirke fuld. Jeg talte over Johs. Åb. kap. 4 og 5 og 6. Jeg forudsagde, at endnu flere lande ville blive draget ind i krigen. I

*) Husk, at du er stamfader

Indre Missions Tidende skrev jeg, at vi måtte belave os på en ny syvårskrig. Det fik jeg frygtelig på hovedet for. Men jeg huskede dog så tydeligt forhåbningerne fra den første verdenskrig: den er forbi før jul, at jeg fandt, det var latterligt at høre den slags udtalelser igen.

Så kom den finske vinterkrig. En ung mand fra Brorstrup sogn, en af mine gamle konfirmander, søn af troende forældre, meldte sig. Vi fulgte ham smukt til døre med fest i forsamlingshuset. Vi så ham aldrig mere. Da krigen var slut for hans vedkommende, de danske nåede jo ikke at komme i ilden, tog han hyre på et finsk skib som fyrbøder. Skibet blev torpederet af englænderne udfor Norges kyst og gik ned med mand og mus. Vi holdt en mindegudstjeneste for ham i kirken. Det var en af de lejligheder, hvor et sogn føler sig som en enhed.

Men almindelige søndage var der ikke flere i kirke end sædvanligt. Jeg huskede augustdagene i 1914, hvor selv københavnerne et par søndage stormede kirkerne. Men jeg så nok, at afkristningen havde gået sin gang. Nu satte vort folk ikke mere sit håb til Gud, men til lykken og Stauning. Som Zahle i 1914–18 havde formået at styre vort lille skib uden om krigens grumme vande, kunne det vel lykkes Stauning nu. Og så var der oven i købet godt håb om god fortjeneste.

Indre Mission skulle have det årlige forårsmøde i Hillerød 9.–10. april. Jeg rejste over Aarhus-Kalundborg. På vejen så vi svære tyske transportskibe. I Kalundborg læste jeg om tysk mineudlægning ved Norge og tænkte: nu besætter tyskerne Jylland. Men jeg sov tungt på hotellet i Hillerød, syntes et par gange henad morgen, at vi måtte være nær en jernbane med nogle grusomme eksprestog. Kl. 8½ kom missionær Høgh Nielsen og gav mig det berømte »Oprop«. Det var tyske krigsflyvere, der havde for-

styrret min morgensøvn, Danmark var besat. Da vi gik til kirke, hvor der skulle være altergang, susede nogle lastbiler med hurraråbende danske soldater forbi os ad Helsingør til. Vi fik siden at vide, at det var garnisonen fra Roskilde, som søgte til Sverige i håb om at komme til at kæmpe.

Hvor var det hele omkring den 9. april uværdigt for et folk. Hvor skammede man sig. Hvor var det til tider en lidelse i den følgende tid at rejse. Høre en pæn ålborgborger stå og gøre sig lækker for en tysk officer: om han ikke syntes, vi havde gode veje osv. Eller i toget over Fyn, da der blev sagt, at vi vist ikke kom over Storebælt, engelske flyvere var der og kastede miner ud, og der havde stået kamp, hvortil en mand udbrød: Ja, men lad dem slås, Gud ske lov, vi er udenfor, det bliver deres sag, det kommer ikke os ved! Jeg mindes, at jeg som student en gang kørte forbi, hvor man kan se Fjenneslev Kirke, og en medpassager, som blev gjort opmærksom på det, sagde: Ja, var det ikke der, Marsk Stig han blev myrdet? Uvidenheden var så bundløs, at det var umuligt at trække ham op. Noget af det samme følte jeg nu, men nu var det sandelig ikke til at more sig over, men en dyb smerte, også over, at landsmænd i sådan en tid kan være skilt fra hinanden ved et næsten uoverstigeligt svælg. Min tunge var lammet over for sådan en mand.

Da jeg rejste meget om og talte i krigens første år, har jeg nogle minder netop fra toget. Der begyndte pludselig at blomstre nogle små dannebrogsflag frem i mænds knaphul. Hvad betyder de nye emblemer, som jeg ser så tit nu? spurgte jeg en medrejsende. Det betyder, at man er medlem af foreningen DKS. DKS? spurgte jeg. Ja – Den Kolde Skulder, svarede han. Jeg husker en mørk novembermorgen i toget fra Harboøre til Vemb. Det var, da det endnu gik

strålende for tyskerne. Ved kaffen i præstegården aftenen før, efter at jeg havde prædiket i kirken, var jeg kommen til at sidde ved siden af en kone, som udtalte sin urokkelige overbevisning om, at de allierede ville vinde. Jeg ville ønske, jeg var ligeså sikker, sagde jeg, hvad bygger De Deres tro på? Jo, for Churchill, han er en troendes mand! Jeg nævnede ikke at pille ved hendes tro. Og nu sad jeg og hørte på de tyske soldater, de var højt oppe, de havde lige hørt om Chamberlains død. Og det var ham, der ville kværke føreren! jublede de.

Så tydeligt, som var det i går, står for mig den novemberdag 14 dage efter, da jeg på vej hjem fra Resen holdt i Viborg ved middagstid, og ind stiger en mand i den fyldte kupé, der var lige en plads til ham, hvorpå han giver sig til at byde hver af os en cigar — de var jo kostbarheder — idet han med strålende ansigt sagde: Jeg har lige hørt engelsk presse. Nu har de russiske hære, som er gået over Volga nord og syd for Stalingrad, forenet sig, og tyskerne er indesluttet!

Fra da af — sådan står det for mig — gik det nedad med tyskerne, jævnt og uafbrudt. Og vore dumttalende landsmænd blev tavse. Her begyndte igen at blive til at ånde. Slutningen af krigen oplevede jeg i Haslev. Den hører ikke til dette kapitel.

En krig kan have mange følger. Mig gav den Det gamle Testamente tilbage som Guds ord. Jeg havde, siden jeg læste hos professor Jacobsen, ikke rigtig haft tillid til Det gamle Testamente, heller ikke haft videre brug for det. Nu gav jeg mig til at studere det med glubende interesse. Det handlede jo om et folk. Et Guds folk ganske vist, der havde forjættelser som intet andet folk på jorden. Men vort folk er dog et døbt folk. Jesus havde befalet at gøre alle *folk* til hans disciple. Han sagde alle

folk, ikke alle mennesker, som vi ville have syntes var det naturligste, individualister som vi er. Gud måtte altså have en plan med folkene. Også Danmarks folk var i Guds tanke. Jeg måtte i lag med Grundtvig. Hans stærke tro på Danmark var måske ikke helt hen i vejret. Det vers i »Fædreneland ved den bølgende strand«, som de fleste sangbøger ikke tør tage med:

dine fjender til lands
er og fjenderne hans,
de er fjender af sandhed og retten,

var jo nu sandt. Vore fjender, tyskerne, var så fulde af løgn og uret, at de også var Guds fjender. Jeg læste Grundtvigs »Den christelige børnelærdom«, men blev gal på ham, da jeg der så hans foragt for folkekirken og læste de linier: »da vi alle ved, at mængden af præster og skriftkloge aldrig går ud af folkekirken, uden de kan få, hvad de kalder kirkegodset eller de visse levebrød med.« — De ord blev grundigt dementeret af den norske kirke i 1942, da netop den store mængde af præsterne forlod præstegårde og embedsindtægter og gav sig ud på det uvisse trodsende de fremmede og de af dem indsatte magthavere i kirken. Jeg kunne ikke tro Grundtvig, selv om jeg lærte et og andet af ham. Men det skete langtfra, hvad Oscar Geismar profeterede om mig i det grundtvigske præstekonvent i København, hvor jeg talte engang om, hvad jeg havde lært af Grundtvig:

»Om grundtvigianer ej han er i dag,
han bliver det i morgen!«

Også Grundtvigs ringeagt for Bibelen stødte mig bestandig. For er der noget, jeg har erfaret, så er det, at Gud taler til mig ud fra dens blade.

Om og om igen pløjede jeg gennem Det gamle Testa-

mentes historiske bøger og profeterne. Men navnlig tog Klagesangene mig. Her var den sorg, som jeg kendte, sorgen og skammen over fædrelandets ulykke. At også den sorg har fundet udtryk i Guds bog var mig til stor trøst.

Gud gav mig desuden allerede i sommeren 1940 en oplevelse, der var med til at bringe mig på ret køl. En gammel bonde lå og skulle dø. Jeg kendte ham ret godt, havde tit talt med ham, men når jeg forsøgte at tale med ham om Gud, stivnede han og blev fuldstændig utilnærmelig. Nu greb han min hånd og sagde: »Bartholdy! Kan De nu hjælpe mig?« Jeg prøvede så godt, jeg kunne, at fortælle ham om, hvordan en synder finder vej til Gud. Men da jeg stod uden for hans hus, slog det ned i mig: der kommer altså det øjeblik, hvor alt det med tyskerne og fædrelandet er uden betydning. Om natten døde han. Han er en af dem, jeg er spændt på om jeg skal møde i Himlen.

Men i de dage var ellers det ord, der genlød i mig, Klages. 5, 16: Kronen faldt af vort hoved, vé os, at vi har syndet!

Kun to spørgsmål rejste krigen, og hvad dermed fulgte, for mig som medansvarlig i ledelsen af Indre Mission og KFUM og K. Det første og det vigtigste var, hvilken stilling vi i Fællesbestyrelsen for M og K skulle tage til Dansk Ungdomssamvirke. Allerede i sommeren 1940 sluttede de politiske ungdomsforeninger sig sammen med det formål »at yde bistand til danske ungdomsforeningers arbejde på et nationalt og kulturelt grundlag for derigennem at fremme ungdommens vilje til danskhed, ansvarsbevidsthed for fædrelandet, at styrke samhørigheden inden for den opvoksende slægt og at skabe respekt for Danmarks historie og fortid og tillid til Danmarks fremtid.« I september ud-

gik opfordring til alt, hvad der hed ungdomsorganisationer, om at tilslutte sig. Og de tilsluttede sig i overvældende tal. Også f. eks. De Danske Ungdomsforeninger, de grundtvigske. Vi følte os under et stærkt pres. Fra mange egne meldtes også, at KFUM og K-foreninger gik med i de nationale møder, som Samvirket arrangerede. Men i oktober 1940 svarede Fællesbestyrelsen ikke des mindre nej til Dansk Ungdomssamvirkes indbydelse. Denne beslutning blev straks stærkt kritiseret, både offentlig i bladene og i breve fra fjernere og nærmere venner af KFUM og K. Og denne kritik har været fortsat gennem årene.

Men selv nu, så mange år efter, kan jeg ikke se, at vi bar os forkert ad. Mærkeligt var det, at i Fællesbestyrelsen var *Baun,* generalsekretær, og *Sv. Rehling,* formand for KFUM, og jeg straks fra første færd aldeles enige. Og vi fik uden vanskelighed hele Fællesbestyrelsen på vor side. Jeg kan den dag i dag helt underskrive vort afslag på Samvirkets indbydelse: efter vore foreningers formålsparagraf, der lyder således: »Foreningernes formål er Guds riges fremme blandt de unge kvinder og mænd, og deres opgave er derfor både at drage de unge til Herren og at befæste troslivet, hvor sådant alt findes«, er det umuligt for vore foreninger, uden at de ophæver sig selv, at gå ind i et åndeligt opbygningsarbejde, hvor forkyndelsen af det kristelige budskab ikke er det ufravigelige arbejdsgrundlag og den kristelige livsindstilling målet. Vi kan ikke se rettere, end at følgen af et samarbejde som det, hvortil vi her er indbudt, nødvendigvis vil blive, at ligesom de politiske ungdomsforeninger lader deres »specielle formål« træde i baggrunden, således måtte en kristelig organisation også lade sit specielle formål træde i baggrunden — og dermed ville vi efter vor overbevisning have forrådt evangeliet og opgivet selve grundlaget for vor eksistens.

Vi fandt, at her var en lejlighed til at aflægge den bekendelse, at vi ved noget, som er større end det nationale. Jeg kan huske, at på mig gjorde det også indtryk, at Dansk Ungdomssamvirke på forhånd udelukkede folk fra »udanske bevægelser« såsom kommunisterne og Fritz Clausenfolkene. Skønt jeg var og er en afgjort uven af de to, kunne jeg ikke stemme for, at vort *kristne* ungdomsarbejde skulle være med til *politisk* at sætte sort kokarde på dem.

Det andet spørgsmål, som krigen og dens følger siden rejste, var unægtelig af mindre betydning. Det var spørgsmålet, som mødte mig i utallige breve i de følgende år, da tyskerne efterhånden beslaglagde alle mulige forsamlingssale: må vi ryge i missionshuset? Adskillige arbejder for at nå mennesker med Guds ord, ikke mindst den sammenslutning, som hedder »Arbejdernes Bibelkreds«, havde hidtil holdt til i sale, hvor der kunne ryges. Nu måtte de forlægges til missionshuse, som tyskerne i reglen lod urørt. Deraf kom spørgsmålet.

Nogle af Indre Missions venner følte det som et pinligt spørgsmål, hvilket efter min mening hænger sammen med, at de misforstår missionshuset i retning af, at det bør være en slags kirke. Men det skal det netop ikke være. Vel er det indviet til at være et sted, hvorfra Guds ord går ud. Men det er også indviet til at være et hjem for troende mennesker, hvor de kan være sammen på mange forskellige måder. Vi har en gang i min tid bogstavelig måttet afskedige en missionær, fordi han forbød kaffedrikning i missionshuset. Nu tillod vi tobaksrygning overalt, hvor IM's venner selv kunne blive enige om den. Således gik det til — rent historisk — at tobaksrygning nu er almindelig i vore huse. Det var krigen, der gjorde det.

XV

Til Haslev

I 1943 var jeg 54 år og havde for længst gjort mig fortrolig med at blive i Ravnkilde resten af mit liv. Det havde jeg heller ikke det ringeste imod. Jeg var glad for sognene, glad for at have kapellaners hjælp og var efterhånden blevet glad for stillingen som IM's formand, og det, den førte med sig af møderejser og korrespondance, virkede kun oplivende på mig. Vi havde i 1940 fået rektor *Kæstel,* Haslev gymnasium, ind i bestyrelsen. Uden at være blevet advaret på nogen måde, blev jeg en dag midt i februar 1943 ringet op af ham, han opfordrede mig til at søge Haslev og sagde, at menneskelig set var der al udsigt for mig til at blive kaldet, eftersom det ifølge aftale i menighedsrådet var det indremissionske mindretals tur til at vælge præst, idet kapellanen var grundtvigsk. Kæstel havde nu sikret sig, at alle IM's stemmer i rådet ville falde på mig.

Jeg bad naturligvis om betænkningstid, og vi vekslede et par breve. At kapellanen havde de tre fjerdedel af konfirmanderne og de fleste kirkelige handlinger, var kun, hvad man måtte vente. Jeg måtte dog tygge noget på det. Når man har været enerådende sognepræst alle sine dage, kunne der nok blive noget at lære, nye ydmygelser. Jeg blev ringet op af læge *Poul Gøtzsche,* som var flyttet fra

Hauerslev til Haslev. Vi var blevet venner. Han skubbede stærkt til.

Nok er det, jeg søgte. Der kom imidlertid en mand med en slæde i vejen. Hvem manden er, tør jeg ikke sige. Men slæden, som nær havde skubbet mig i grøften, var, at den ikke-indremissionske gruppe i menighedsrådet, langt den største, pludselig erklærede, at ganske vist var det en aftale, at der nu skulle en missionsmand i sognepræsteembedet, men flertallet ønskede sandelig at være medbestemmende om *hvilken* missionsmand. I bladene i Haslev, der udkom 4 daglige aviser, nok til en by på 5000 indbyggere, stod der vældige slag for og imod mig.

Så bar jeg mig i naivitet uheldigt ad. Jeg holdt netop i februar tre bibellæsninger i Nysum skole. Ved den sidste sluttede jeg med at sige, at det nok ikke blot blev sidste gang for i vinter, men sidste gang jeg overhovedet talte her i skolen. Jeg søgte herfra, og det var efter opfordring, og jeg måtte regne med at få det, og de måtte regne med, at jeg rejste. — Vel var det naivt. Jeg kunne have holdt min mund. Men jeg syntes, det var så sært at stå der med bevidsthed om, at det var sidste gang, og ingenting sige.

Da lokalet var ved at tømmes, kom en yngre gårdejer, sognerådsformand, vi havde haft et godt samarbejde, efter at jeg igen var valgt ind i skolekommissionen, hen til mig og sagde, om det var tilladt at spørge om, hvad for et embede det drejede sig om. Jeg nævnede så Haslev. Han var så orienteret, at han straks sagde: ja, det er jo rigtigt noget for Dem, til lykke med det. — Men næste dag stod der i Aalborg Amtstidende uden forbehold af nogen art, at jeg forlod nu Jylland for at blive sognepræst i Haslev. Jeg var straks klar over, hvem der havde været bladets meddeler, og jeg var også klar over, at han ikke havde gjort det i nogen ond mening. Men til mig vankede der

nu i en god mening. Menighedsrådet i Haslev blev naturligvis vred, det ville jeg også være blevet. Og jeg afskrev i mit stille sind Haslev. Det gjorde mig ikke ondt at forlige mig med at blive i Ravnkilde. Jeg blev nr. 3 ved indstillingen.

Men så blev jeg udnævnt. Det var *Holbøll,* der var kirkeminister, og han havde formodentlig den tidligere kirkeminister *Fibiger* til rådgiver.

Ved afskedsgildet for mig i Ravnkilde forsamlingshus kom sognerådsformanden pænt og gav mig en undskyldning. Han var nu klar over, at han ved sin telefoneren til Aalborg Amtstidende nær havde væltet hele foretagendet. Jeg havde let ved at tilgive og har siden med glæde fulgt hans vej. Han er nu amtsrådsmedlem, medlem af folketinget og påstås at være udset til landbrugsminister i det næste ministerium Eriksen.

Afskeden var mig ikke let. 18 år i Ravnkilde og udrettet såre lidt. Brorstrup var den oplivende del. Nu var jeg på vej til den sidste station i livet. At tage afsked har i den alder en smag af død. Det er slut. Hvad du ikke nåede, det nåede du ikke. Hvad du gjorde forkert, kan nu ikke gøres om og ikke rettes på. Alt er nu indladt for dommeren.

Jeg var kommen til at holde af Himmerland, holde af den friske blæst og de vide horisonter. Og jeg var kommen til at holde af de mennesker. De er af et eget »slaw«, som det hedder deroppe. Jeg har ikke noget sted i Danmark truffet mage til deres vid, deres evne til at belægge sine ord. På vej til en begravelse på Brorstrup kirkegård var jeg med min bil kommen til at køre i halen på ligtoget, hvor de fleste vogne endnu var hestetrukne. Jeg samlede en mand op, der gik langs grøften. Nu var jeg lidt utryg ved den begravelse. Jeg kendte for lidt til den døde. I

kirke gik han aldrig. Men når jeg besøgte hjemmet, var det i den grad konen, der førte ordet, at manden overhovedet ikke gav et kny fra sig. Og nu var han død ret pludselig. Så siger jeg til manden, jeg havde fået op: Ja, nu skal vi så begrave Jens Hansen. Han var vel i grunden en skikkelig mand? Svaret lød: »Jou, han var en møj skikkelig og ordentlig mand — men æh, ja opfunden krudtet, det er der jo ingen af os, der hår, men Jens Hansen, han håd no slet et!« — Kan det siges pænere? Kan det siges mere rammende, hvordan det forholdt sig med Jens Hansen?

De trofaste venner i Brorstrup så mig med nogen ængstelse forlade hovedlandet for at bosætte mig blandt sjællændere, som de betragtede som en fremmed race, man følgelig kun havde et fjernt kendskab til. I hele pastoratet var kun een sjællænder. Han var dog blevet sognefoged. Han var almindelig agtet, havde også været så klog at gifte sig ind i en af sognets gamle familier. Men da jeg cyklede rundt og sagde farvel — bilen var for længst klodset op og siden solgt — blev jeg stærkt advaret. Hvad vil De ovre hos de sjællændere? Så fortalte en mand mig, nu havde han en gård, men i sin ungdom havde han været murer, at han i sine unge dage havde været på Haslev højskole, på håndværkerafdelingen, han elskede Davidsen. Som følge deraf havde han bag efter taget arbejde i Karrebæk. Nu havde han sin kæreste i København. Og en pinse tog han sig for at cykle til hovedstaden for at besøge hende. Det var varmt, han blev meget tørstig. Men han blev vel nok både overrasket og gal i hovedet på disse sjællandske bønder, hvis gårde han kørte ind i for at læske sig ved pumpen. Regelmæssig kom gårdejeren og skældte ud, forbød ham at drikke, pudsede hunden på ham. Nedrigere folkefærd havde han aldrig kendt. Men

da han langt om længe ikke kunne dy sig og vovede sig igen hen til en pumpe, gik stuedøren op, og til hans forbavselse kom en ung pige ud med et glas, som hun tilbød ham. Han udbrød: »Hvad er det da for folk, der bor her?« »Manden er jydel« lød svaret.

Moralen af historien giver sig selv. Værst var det med de gamle, som syntes, jeg svigtede dem. »A håd så bestemt regnet med, *De* skulle begraw mæl«

»25 år i Himmerland« var emnet, jeg talte om ved et afskedskonvent i Aalestrup. Da bilerne forsvandt, kom vi præster ikke mere så meget sammen. De fleste præster, jeg var begyndt sammen med for 25 år siden, var borte fra egnen. Ove Nielsen var flyttet fra Næsborg, Sletten fra Vildsted, Gadegaard fra Kongens Thisted, Willer fra Ulstrup. Der var kommen unge gode mænd i stedet, men jeg var så meget ældre end de. De gamle provster var væk, Westergaard i Ranum, Egeløv i Aars, Høigaard i Gedsted. Engang imellem kunne jeg føle det ensomt.

Jeg var trods alt rede til at bryde op.

Lige før jeg rejste, fik jeg et brev fra biskop Rosendal, hvori han skrev: jeg har hverken lod eller del i, at De kommer til Haslev. Men da det nu var afgjort, ville han ønske mig velkommen til den fælles front.

XVI

Haslev

Søndag før pinse blev jeg indsat af provst *Beck*, Ringsted, søn af indremissionær Hans Chr. Beck, den dygtige og veltalende sønderjyde, medlem af IM's bestyrelse, som jeg tit havde hørt i Seest. At jeg var kommen til et andet folkefærd, mærkede jeg straks. For de små morsomheder i prædikenen, som jyder tager tavse imod, højst med skyggen af et smil, dem skruplo sjællænderne af. Jeg var sandelig ikke vant til at blive afbrudt af en bølge af latter. Jeg forstod, at jeg måtte være lidt forsigtigere med den slags.

Den første uge i Haslev står meget tydelig i min erindring. Ikke dog på grund af de nye forhold, men fordi det var sidste gang, jeg så min moder på denne jord. Hun boede sit sidste leveår i København, rask og interesseret i alt, som hun altid havde været. Hun var derfor taget til Haslev for at være med til indsættelsen. I dagene efter klagede hun nogle gange over sit hjerte. »Jeg vil gerne tale rigtigt med dig,« sagde hun. Må det ikke vente, til vi er over pinsen, bad jeg. Der var så meget nyt, der væltede ind over mig, og to pinseprædikener lå foran mig. Anden pinsedag om eftermiddagen sagde jeg: nu er jeg parat. Hun sagde så til mig, at nu skulle hun snart dø. Vi havde en uforglemmelig samtale. Hun anklagede sig

selv, fordi hun var, syntes hun, alt for glad ved at leve. Jeg trøstede hende, så godt jeg kunne. Det var jo hendes natur, sådan havde nu Gud skabt hende, og hun havde gjort os alle en stor glæde dermed. I København så hun sine børn meget tiere end i Askov. Og adskillige ungdomsvenner fra ålborgtiden havde hun knyttet båndet til påny. Så sagde hun: I skal ikke begrave mig i Ravnkilde, selv om fader ligger der, det er alt for besværligt. Det var i 1943, og jernbanesabotagen var begyndt. Begrav I mig kun i København. Så talte vi om, hvordan en synder kan rejse herfra i Jesu navn. Tredje pinsedag tog hun tilbage til København, og søndagen efter, trinitatis søndag, døde hun pludselig af et hjerteslag. Hun blev begravet i sine forældres gravsted på Assistens kirkegård, et gravsted, som det viste sig, at hun ejede, hvad vi aldrig havde vidst.

Der bliver så bart foran en, når ens forældre er borte. Så ved man, hvis tur det er næste gang.

Haslev, det var det store selvstyrende, virksomme Indre Missions samfund – og den selvfølgelige gudløshed. Den havde jeg ikke mødt før. I Himmerland troede folk slet ikke på, at der var virkelige gudsfornægtere til. »Det er bare noget, de siger, i virkeligheden ved de godt, at der er en Gud.« Den type kunne også træffes i Haslev. Blot, at mens det i Jylland hed: A har levet skikkeligt og ordentligt, hed det her: Jeg har huldet min børnelærdom. I kirke gik ingen af parterne. Men her i Haslev kunne en arbejder sige: »Om der er en Gud til, ved jeg ikke. Måske er der, måske er der ikke.« Underforstået: og jeg er også ligeglad. Jeg blev præst ved kvindesanatoriet i Haslev. Nu var det ganske vist for en stor del kvinder fra København, der lå der. Men det var dog ganske ejendommeligt, at mens jeg før havde færdedes mellem folk, som principielt indrømmede, at man burde gå i kirke, og når de

ikke gjorde det, skyldtes det svigtende helbred, lang vej, meget arbejde osv., så måtte jeg på sanatoriet opleve, at de mange, som ikke ville overvære den gudstjeneste, jeg holdt i dagligstuen hver 14. dag, ganske simpelt gik deres vej og spadserede i skoven imens. Noget af det samme var tilfældet på Haslevs gamlehjem. De havde ingen undskyldning for ikke at høre Guds ord, de *ville* ganske simpelt ikke. Jeg husker en dame på sanatoriet, der lå, jeg gik altid stuerne igennem bagefter. Jeg spurgte: tror De, Gud har en mening med, at De ligger her? »Nej, det ved Gud, jeg ikke tror!«

I Haslev by kom jeg en tid og så til en ældre kone, der lå for døden. En eftermiddag, jeg kom, var hun ikke ved bevidsthed. Jeg vil prøve at komme om morgenen, tænkte jeg, så er hun måske klar. Næste morgen var hun lige død, da jeg kom. Et lagen var bredt over hende, og ved fodenden af sengen stod hendes datter. Hun var rystet: »Det var noget underligt noget, mor sagde, lige før hun døde. Jeg ved ikke, hvad jeg skal tro. Jeg har aldrig troet, der var noget efter døden. Men nu ved jeg sandelig snart ikke ...« Hvad moderen havde sagt, fik jeg aldrig at vide, men hendes ord havde tydeligt nok rystet datterens selvfølgelige vantro i sin grundvold.

Der var en drabelig kirkegang i Haslev, det kan man godt sige. Men når kirken søndag efter søndag, særlig i vintermånederne, så ud, som det var juleaften, skyldtes det alligevel væsentlig skolerne. Fra selve byen var kirkegangen 10 %, hvilket man kunne konstatere i april, da de fleste skoler står tomme. Jeg anslog, at af Haslevs befolkning gik de to femtedele i kirke, den ene femtedel meget, mens de tre femtedele overhovedet aldrig satte deres ben i kirken.

Det store IM's samfund med et missionshus, som er ud-

videt et par gange, stammer fra vækkelsen på Sydsjælland og går helt tilbage til den sagnagtige kvinde, en fiskerkone fra Fed, som i treserne og halvfjerdserne gik om og solgte gudelige småskrifter, som oprindelig de to fromme godsejerfruer, baronesse Stampe på Nysø og Marie Toft på Rønnebæksholm, Grundtvigs anden hustru, forsynede hende med. Hun kaldtes »den himmelske Katrine«. Da man i begyndelsen af halvfemserne besluttede at oprette en IM's højskole på Sjælland mage til den, der var rejst i Nr. Nissum, udpegede Vilh. Beck Haslev som stedet, fordi der var liv. P. C. Davidsen blev forstander. Ved hans vældige initiativ opstod siden landbrugsskole, håndværkerhøjskole, udvidet højskole, gymnasium og seminarium. Ikke uden grund kaldtes Haslev for »Davids stad«. Når IM's samfund igennem mange år stadig voksede og ikke stagnerede, som det er sket så mange steder på Sjælland, skyldtes det det stadig fornyede indslag af jyder. I hvert fald på højskolen og på den udvidede højskole var i min tid mindst to tredjedel af eleverne jyder, deraf igen et betydeligt antal fra Ringkøbing amt. Betydelige lærere fra skolerne, ikke mindst fra seminariet og gymnasiet, var med til at præge samfundet.

Det var underligt at komme til en by, hvor Indre Mission spillede en rolle. I omegnen kunne det siges til en ældre mand, der tænkte på at trække sig tilbage: Så skal jeg sige dig, hvad du skal, du skal flytte til Haslev og blive missions, så har du det godt.

Samfundslivet var selvstændigt. Det havde klaret sig uden hjælp af præst i to slægtled. Først da *Im. Bang* kom dertil i 1922, fik de en præst, som de hørte med glæde. Da var kirken nylig blevet udvidet til mere end det dobbelte — af en søn af sognet, arkitekt Lønborg-Jensen. Den fyldtes straks til bristepunktet, og det blev ved. Indtil

da havde missionsfolkene væsentlig gået i kirke, når de ville til alters, og ellers havde midtpunktet for samfundslivet været mødet søndag aften i missionshuset. Efterhånden som kirken blev midtpunktet, sygnede søndagsmødet hen. Men møder hverdagsaftener kunne stadig samle mange. Det, som, så vidt jeg kan se, var rygraden i fællesskabet, var bibelkredsene. Af dem var der en 25—30, med deltagere fra 10 til 20, så mange som hjemmene kunne rumme. De holdtes så at sige alle torsdag aften. Og det var hyggeligt at færdes i de aftenstille gader den aften og overalt høre fodtrin, det drejede sig jo om en tre hundrede mennesker, hvis veje faldt på kryds og tværs i byen. Ligeså kunne jeg godt lide at se vennerne gå og spejde på byens ypperlige bibliotek, hylderne under »religion«. Hvad kigger De efter? siger jeg. Å, jeg skal indlede på torsdag i bibelkredsen om Romerne det tredje. Det kunne jo hænde, man kunne hjælpe vedkommende til rette.

Ledelsen af samfundet lå i hænderne på et samfundsråd, hvori præsten ikke havde sæde. Men brød han sig om at være med, blev han altid indbudt.

Det siger sig selv, at mit rejseliv om ikke helt holdt op, så dog blev meget indskrænket. Haslev ligger faktisk — selv om hasleverne nødig vil høre det — i et udhjørne af landet. At rejse til Jylland for et mødes skyld var praktisk taget udelukket, der ville gå alt for lang tid med det. Nogle møder holdt jeg naturligvis i årenes løb ud over Sjælland. København sagde jeg derimod principielt nej til. Skulle jeg have deltaget i, hvad dér foregår af mødevirksomhed, ville jeg jo aldrig have været hjemme. Og Haslev er en by, der kan lægge beslag på en præst. Da afstandene var små, kunne jeg selv på cykle, som måtte i brug igen i krigsårene, overkomme mange flere husbesøg. Mellem 400 og 500 årlig. Jeg kunne heller ikke møde i et

nyt embede med personel kapellan. Så også på den måde var det for mig en fornyelse at være væsentlig sognepræst i Haslev-Frerslev. Samarbejdet med den grundtvigske residerende kapellan *Thomas Bruun,* nu sognepræst i Brørup, var uden gnidninger. Vi bevægede os mest i forskellige cirkler, og i sit arbejde var han eksemplarisk, flittig og til at stole på. At han havde de fleste konfirmander og kirkelige handlinger, var jeg forberedt på og måtte selvfølgelig finde mig i. Det lå i sagens natur, og han var loyal til fingerspidserne. Var der divergenser, kunne vi tale lige ud om dem. Der var ikke noget usnakket imellem os.

En fristelse for en præst i Haslev er at lade sig sluge af skolerne. Jeg sagde ved velkomstfesten, der blev holdt for mig i missionshuset, at jeg betragtede skolerne som en dessert. Det var ikke der, jeg skulle lægge mit arbejde. Men selvfølgelig var det morsomt af og til at blive opfordret til at holde foredrag så her, så der og få et glimt af, hvad IM's højskoler betyder. Det var en del af IM's arbejde i vort folk, som jeg indtil da havde haft meget lidt begreb om. Den forening af kristendom og kultur, jeg der mødte, gav mig selv noget, som jeg altid vil takke Haslev for.

Et krydderi i tilværelsen var det også, at jeg blev medlem af den såkaldte »Automobibelkreds« – som navnet antyder en kreds, der samledes – en gang om måneden – i forskellige hjem i større og mindre afstand fra Haslev. Man skulle helst være kørende for at kunne være med. De kendteste medlemmer var landstingsmand *Krarup* på Eskildstrup, grev *Moltkes* på Bregentved, politimester *Vagn Bro* i Køge.

Særlig det nationale spillede i de første år, krigens år, en stor rolle. Byen var, indtil en måned før krigen sluttede, en fredelig plet. En enkelt gang kunne en tysk soldat for-

vilde sig dertil, men vi så som regel intet til vore fjender. Derimod fik vi en del jøder i efteråret 43. Der gik en rute for dem ad Sverige til over et udskibningssted på Stevns. SEAS, dvs. Sydsjællands Elektricitets Aktieselskab, hvis hovedsæde er Haslev, havde nogle ypperlige busser for deres reparationsmandskab, som i følge sagens natur uden mistanke kunne færdes på landevejene både nat og dag. De var til rådighed for flygtningene. Sent om aftenen rullede de af og holdt så til i en skov, til udskibning kunne finde sted. Men jeg husker fortvivlelsen den morgen, da flygtningene kom tilbage. En tysk patrulje havde forhindret indskibningen. Det hændte dog kun een gang.

Kun to gange havde jeg selv ubehageligheder. Jeg havde givet to politibetjente, som var gået under jorden, et gæsteværelse i præstegården. De havde nøgle og kom og gik, mest uden at jeg så noget til dem. Men en mand i Haslev havde snuset dem op og meldt det til gestapo. En aften klokken henad 11 kom de. Jeg var lige gået i seng, men måtte jo op. De gennemgik alle værelser. Til alt held var gæsteværelset tomt den nat. Det var lige opad jul. Den eneste ubehagelighed for mig var, at de havde åbnet nogle julepakker, som jeg havde fået. Men de tog ikke noget. De lavede tre razziaer den nat, foruden hos mig hos læge Poul Gøtzsche og på Ulsegården. Så vidt jeg har forstået, havde tyskerne belært af de erfaringer, de havde gjort om kirkens modstandskraft i Norge, besluttet ikke at røre ved præster her i Danmark. De vidste ellers godt nok besked. Min broder Carl, som sad fange i næsten to år, først i Horserød, derefter i Frøslev, har fortalt, at ved forhør på Staldgården i Kolding, fik han bl. a. at høre, at han havde en broder, som var formand for Indre Mission, »sehr chauvinistisch«.

Men i de første dage af marts 45 hørte stilheden i Has-

lev op. Da beslaglagde tyskerne samtlige skoler i Haslev med undtagelse af gymnasiet og flyttede et lazaret fra Østtyskland på 2000 senge hertil. Missionshotellet blev fødeklinik. Der døbte jeg en dag en halv snes børn, født under og efter kvindernes flugt. Jeg måtte tænke på Jesu ord: vé dem, der er frugtsommelige, og dem, der giver die, i de dage (Mark. 13, 17). Da jeg spurgte, hvad vi skulle synge, forlangtes fra en af sengene: Lover den Herre, den mægtige Konge med ære. Den kunne de åbenbart alle udenad. Tyskerne har den næsten ordret som vores. Det var sært at synge:

Lov dog den Herre, som alting så herligt regerer,
Ham, der som ørnen på vinger dig løfter og bærer,
lader dig få
mer, end du selv kan forstå,
bedre end hjertet begærer.

Jeg prøvede på at tale til dem på tysk om den Herre, »som alting så herligt regerer«. Ikke underligt, at de græd.

På seminariet var der rekrutskole. De marcherede syngende gennem gaderne. Det var oprivende, når det skete i gudstjenestetiden i et øjeblik, hvor der var stilhed i kirken. Pastor Bruun og jeg talte sammen om det. Og jeg besluttede at prøve på at tale med kommandoen om det. Det var SS, som havde hovedkvarter på højskolen. Jeg vovede mig ind i løvens hule. Blev indladt i forstanderens spisestue, hvor jeg havde været til fest adskillige gange. Nu sad der en række skrivemaskinedamer under billeder af Hitler og Himmler. Kommandanten var ikke til stede, men jeg fik da lov at fremføre mit ærinde for hans adjudant, en lille smart løjtnant — ja, det hed nu noget andet hos SS. Han turde intet love, men skulle forebringe kommandanten sagen. Jeg øvede mit fineste tysk på ham.

løvrigt hjalp det. Men gal i hovedet blev jeg på fyren, da kort efter menighedsrådets formand kom til mig med ham og et par andre tyskere, fordi de havdet fordret en særlig afdeling på kirkegården. For på lazarettet døde de som fluer, hvert øjeblik hørte vi salverne over graven. Da viste det sig, at løjtnanten talte fortræffeligt dansk — han var fra Flensborg. Kirkegårdssagen trak vi sådan ud, der påtænktes et monument midt på kirkegården med et hagekors på toppen, at kapitulationen kom, og det blev til et ekstra hjørne afsides beliggende — og uden monument.

Tyskerne er et mærkeligt folkefærd. Det var forbløffende den mandstugt, de holdt, selv med det visse nederlag for øjnene. Vi havde frygtet allehånde på grund af den store indkvartering i så lille en by. Men efter klokken ti var der fuldkommen stilhed på gaderne. Midt i april fik jeg en dag besøg af en SS-mand med en dansk kvinde i sit følge som tolk. Da var jeg fræk og sagde, at en dansk kvinde i den tjeneste var jeg helst fri for at have med at gøre, jeg kunne nok så meget tysk, at vi kunne forhandle direkte uden tolk. Ja, han ville høfligst forespørge, om de måtte have lov til at grave »splittergraben« på præstegårdens jord, dvs. i vænget uden om den gamle og den nye præstegårdshave. Det var grave, som soldaterne skulle kunne ty ned i mod granatsplinter, altså, når fjenden var over dem. Jeg lo og sagde, at det gjorde de jo, enten jeg tillod det eller ej. For øvrigt, tilføjede jeg, så må De dog være klar over, at nu er krigen snart forbi. Nej, det troede han ikke, »der Führer« skulle nok vise sig at have noget i baghånden. Så skal han sandelig skynde sig, sagde jeg, for i går gik englænderne over Elben. »Was? Haben Sie Nachrichten?« Ja, jeg havde hørt engelsk radio i går aftes, sagde jeg. Det sagde han ikke noget til og forsvandt lige så stille.

Et rørende besøg havde jeg på den tid af en tysk løjtnant. Han var et troende menneske, kom det snart ud. Han var i det civile liv organist i en lille by i Schlesien. Han savnede sit orgel så forfærdeligt. Og nu var han kommen forbi Haslev Kirke, havde hørt orgelspil og var gået ind. Kirken stod altid åben. Det var seminarieelever, som fordi seminariet var taget, havde fået lov at øve sig på kirkens orgel. Om han ikke måtte få lov til at gå ind og spille lidt engang imellem? Det gjorde mig ondt at svare nej. Jeg forklarede ham det, og han forstod det godt.

Efter kapitulationen blev et par af skolerne i flere måneder sygehus for flygtninge. De fik een gang i måneden lov til at gå hen i kirken, hvor jeg prædikede for dem så godt, jeg kunne. Men det fik da omsider ende.

Dog fik jeg senere en mærkelig berøring med tre prominente tyskere, der kom til, på grund af de på den tid overfyldte fængsler, at opholde sig nogle måneder i Haslev arrest, ikke i og for sig som arresterede, men som engelske krigsfanger for at afhøres om deres forhold under krigen. Det var Renthe-Fink, tysk gesandt i Danmark omkring 9. april, general i SS, Kannstein, chef også for det danske politi i de første par år af besættelsen, og Meissner, som ligeledes de første år var tyskernes kontaktmand til den danske presse.

Jævnligt besøg i Haslev arrest var også noget af det nye, der krævedes af mig som sognepræst i Haslev. Det var mest småfisk fra politiets net, der sad der, unge, der havde skrællet cykler o. lign. Jeg var naiv nok til på forhånd at vente, at de, som sad der, i nogen måde følte sig som syndere. Men jeg opdagede snart, at det ingenlunde var tilfældet. Tværtimod. De anklagede alt og alle, samfundet, politiet, dommeren, kammerater, der havde lokket dem på glatis, men selv var sluppet fra det. Den eneste, jeg

mindes, der anklagede sig selv, var en mand, der havde specialiseret sig i sølvtøj. Han havde nemlig, da han var sluppet godt fra et indbrud og allerede var flere kilometer væk fra åstedet, opdaget, at han havde glemt sin hat. Af frygt for, at den kunne lede politiet på sporet, skyndte han sig tilbage efter den – og gik lige i armene på politiet. Tyveriet var blevet opdaget og meldt, endnu mens det var mørkt. Han var frygtelig vred på sig selv: at jeg kunne bære mig så torskedumt ad! Det er vist det, som i dogmatikken hedder attritio, dvs. ærgrelse, og ikke contritio, sand anger.

Det havde stået i avisen om det fornemme besøg, vor arrest havde fået, og jeg havde tænkt at lade de tre tyske herrer passe sig selv. Men arrestforvareren fortalte mig, straks jeg kom, at han havde underrettet tyskerne om, at jeg jævnlig kom, og det var selve Indre Missions formand. Meissner, som gennem pressen var orienteret, vidste, hvem jeg var, og de glædede sig til, at jeg skulle se også til dem. Samme Meissner var den mindst tiltalende af dem. Han havde sønderjysk familie og talte godt dansk, opdagede jeg siden. Jeg fortalte dem engang, at besættelsens historie allerede var behandlet på dansk, Vilhelm la Cours trebindsværk »Danmark under besættelsen«. Ja, men la Cour er sandelig ikke nogen objektiv historieskriver, sagde Meissner. Jeg gik hjem og slog efter. Bind I side 559 bringer et billede af Meissner, og under det står: Da Danmark blev besat, gjorde man denne komplette undermåler til kontaktmand over for den danske presse. – Jeg undrede mig ikke over Meissners anke.

De sad nu alle tre ude i arrestforvarerens have og tog venligt imod mig. Jeg sagde, at jeg kom som repræsentant for et rige, som ikke skal vare i tusind år, men som skal vare evigt og foreløbig har været forkyndt i henved 2000 år.

Renthe-Fink førte ordet og bød mig velkommen. De var glade for at se en præst, og han troede, de var nogenlunde enige med mig. Nå, det viste sig at være så som så. Renthe-Fink var den slebne diplomat. Meissner var et sludrechatol. Den mest tiltalende var Kannstein, præstesøn. Jeg tror, han mente noget med det. Lige før han skulle rejse, havde jeg ham hjemme til en kop the. Han fortalte mig da om sig selv. Han havde modsat sig Himmlers plan om at udrydde de danske jøder. »Jeg sagde til ham, at det kunne jo vente til efter krigen — ja,« tilføjede han undskyldende, »jeg tænkte mig jo, at vi beholdt Danmark.« Da han forstod, at Himmler i lydighed mod Hitler ville jøderne til livs, bad han om at blive forflyttet. Så han var ikke medansvarlig for, hvad der skete de danske jøder. Han fortalte også, at da det blev tilkendegivet SS-folk, at de ikke skulle lade deres børn døbe, var han gået direkte til Himmler og havde sagt, at det kunne han ikke rette sig efter, »ich bin ein überzeugter Christ.«*)

Renthe-Fink bad mig gøre ham en stor tjeneste. Han ville gerne lære russisk. Var der nogen i Haslev, der kunne give ham timer? Det var der. Der boede en frue, der var balter. Jeg talte med hende, og hun gik ind på at gå ned i arresten to gange om ugen. Men hendes mand forbød hende det. Så foreslog jeg, at undervisningen kunne foregå i præstegården. Hvilket skete. Disse mænd var ikke arresterede. De var holdt tilbage som krigsfanger, væsentlig for her i Danmark at vidne i sagerne mod landsforrædere. Der var ingen af dem, der skulle for krigsret.

Men da vi slap dem her, skulle de hjem for at afnazificeres. Renthe-Fink og Kannstein sendte hilsen, da de var vel hjemme, men siden har jeg ikke hørt fra dem.

Kapitulationsaftenen, den 4. maj, havde vi teologaften

*) Jeg er kristen af overbevisning

hos daværende lærer på Håndværkerskolen, nu forstander for seminariet, *Brondbjerg*. I vinterens løb kom vi gerne sammen en gang om måneden og gennemgik i fællesskab et eller andet teologisk værk, Søes Etik f. eks. Foruden byens to præster var der altid nogle – flere eller færre – teologiske kandidater knyttet til skolerne. Vi kunne til tider være en halv snes stykker. Det var også en af de glæder i Haslev, som jeg ikke havde været ud for før. Vi var ret forskelligt afmarcheret, og diskussionen kunne blive hidsig. Men den aften blev der ikke meget ud af den, for vi havde radioen gående hele aftenen. En af deltagerne løb hjem efter en flaske, han havde gemt til dette øjeblik, og snart fyldtes den stille Bredgade med motorstøj. Lederen af modstandsbevægelsen i Haslev og omegn boede nemlig lige ved siden af, hvor vi var, og nu strømmede de unge til på motorcykle. Det var den eneste nat, jeg af hensyn til tyskerne ikke sov hjemme. Haslev var nemlig den nat hjemsøgt af hippofolk, de kom i deres sorte i Frankrig huggede citroyener, vinduerne var fjernet for at give fri bane for maskingeværerne. De så ikke hyggelige ud. Mens vi hyggede os hos Brondbjerg, kom en god ven og sagde, at jeg måtte ikke gå hjem. Jeg fandt da et midlertidigt kvarter i huset lige overfor. Bag efter generede jeg mig lidt over, at jeg havde ladet mig kujonere netop den aften.

Det er mig indtil dato en gåde, at Guds godhed mod vort folk i særdeleshed ikke har ledet os til omvendelse. At krigen standsede lige uden for vor dør. At fangerne kom hjem fra Frøslev uskadt. Jeg havde i stilhed sat kryds ved mine to brødre der: dem ser du aldrig mere, dem slagter tyskerne, når de ser, at det hele går skævt. Prøver man at tale med mennesker om Gud, skal man møde disse evindelige anklager imod ham, hvor skidt han har ind-

Afskedskonvent i Aalestrup 1943

Indre Missions bestyrelse 1952

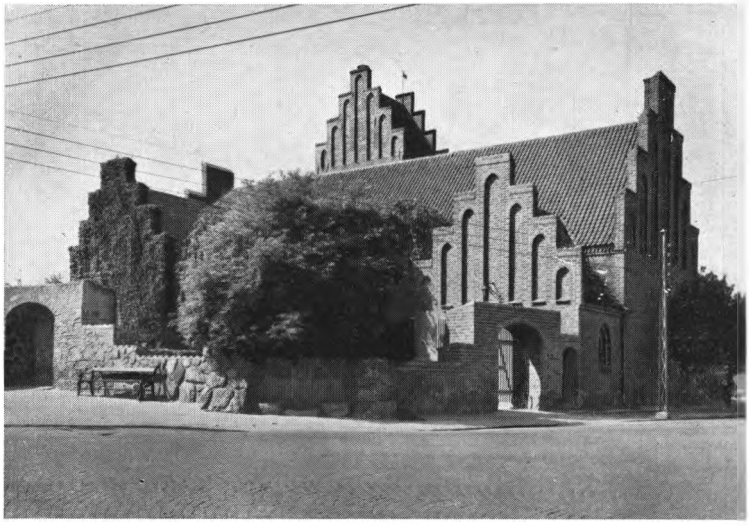

Haslev Kirke

Gamle Christensen og C. B.

rettet verden og styret den – underforstået: hvis det var mig, der styrede verden, skulle det gå meget pænere og fornuftigere til – men ingen tak. Det er, som vor slægt har glemt at sige tak.

Imidlertid satte Haslev pigtråd om flygtningene, ryddede op på skolerne, hvor det kunne hænde, at hovedhår og hjernemasse af en SS-officer, der havde ligget i sengen og skudt sig gennem munden, sad rundt på loft og vægge. Lysholm skole blev fyldt med 6. maj folk. Og lidt efter lidt vendte vi tilbage til dagligdagen.

XVII

Ballader

Da jeg flyttede til Haslev, hørte jeg, at en skulle have sagt: nu bliver der snart ballade i Haslev, for der følger altid uro med ham. Jeg tænkte, det skal blive løgn. Jeg agtede at koncentrere mig om præstegerning i Haslev, ikke rejse, men besøge folk, prædike og ikke gøre mig bemærket på nogen måde. Men jeg må vel bekende med Wessel:

naturam furca pellas ex,
hun kommer dog igen den hex.

Det var en aften, jeg talte i KFUM om, hvordan vi kunne aflægge et vidnesbyrd. I kunne f. eks. gå over gaden og tale med indehaveren af den møgkiosk om at lade være med at sælge det skidt, de sælger. Det må have moret de unge. For den næste dag fulgte de ganske vist ikke mit råd, men når de købte deres blade, fortalte de indehaversken, hvad jeg havde kaldt hendes kiosk. Jeg havde nemlig været der inde en gang og hilst på hende og over for hende personligt anket over det kulørte lumre bras, der fyldte hendes disk. Nu blev hun naturligvis rasende. Hvad jeg ikke vidste, var, at ordet møgkiosk faldt sydsjællænderne særdeles let på tungen, eftersom de i forvejen er vante til at knytte det ord møg til alt muligt. Derfor syntes damen, hun så det glimte i alles øjne af det udtryk, hendes børn måtte høre i skolen for det. Kort

sagt: hun anlagde sag. Hendes mand var opsynsmand i byens biograf, hvis ejer ikke var nogen ven af Indre Mission, så han tilskyndede ægteparret til at slå et slag for sandhed og ret.

For den, som ikke har prøvet det før, er det en mærkelig fornemmelse at blive dømt af den ret, som man selv anerkender og bøjer sig for. Hvor mange gange har jeg ikke fremholdt Rom. 13 for andre, øvrigheden, som ikke bærer sværd for ingenting, og som det er Guds vilje, at vi underordner os for samvittighedens skyld. Skønt min sagfører i retten oplæste sjofelheder af de kulørte blade, til man var ved at få kvalme, dømte dommeren mig til erstatning og dagbøder. Et par dage efter mødte jeg vor politimester, Vagn Bro, min gamle skolekammerat, på vej ud fra mit månedlige arrestbesøg. »Jeg har tænkt, jeg vil sidde dagbøderne af,« sagde jeg. »Nej, det får De ikke lov til,« sagde han, »De er for velhavende, så kommer vi og gør udlæg i et skrivebord!« Jeg måtte altså betale. Men ganske vist sendte venner allevegne fra mig penge, så det blev vist kun en halv snes kroner, historien kostede mig. Hvis den har været med til at stemple den kulørte litteratur med sort stempel, blot i nogles øjne, er de penge givet godt ud.

Jurister er jo et folkefærd for sig. Luther har som bekendt sagt: ein rechter jurist — ein böser Christ. Dommerens ræsonnement var dette: det er lovligt at forhandle møget, altså er det ulovligt at genere nogen i deres lovlige erhverv. Jeg var ikke så overrasket, da dommen faldt, som jeg kunne have været. For en gammel skolekammerat, en dygtig jurist, som jeg havde skrevet sammen med, havde skrevet: du undgår ikke at blive dømt. Så jeg tog det med ro og tænkte, at det hører med til de skrammer, som striden for sandheden giver. Men traurigt er det, at ens lands love er sådan. Gift holdes der nøje regnskab med,

og apotekerne må være forsigtige, hvem de sælger det til. Men åndelig gift, som søler fantasien til og gør mennesker modne til evig fortabelse, den må spredes uhæmmet.

Desværre er der ingen tvivl om, at det morede dommeren at give Indre Mission i Haslev en på sinkadusen. I min tid lykkedes det ham ligeledes at få ram på rektor Kæstel og læge Poul Gøtzsche. Vi dannede en lille sammensværgelse af dømte personer. Sagen var, at på grund af den stærke IM i Haslev løb der også en kraftig modstrøm. Til tider væsentlig under jorden, men til tider brød den frem i åben dag.

Man kan ikke undre sig over, at der var mange, der var irriterede over, at byen fortrinsvis var kendt ud over landet som en Indre Missions by. Det var og er Haslev jo. På en rejse i Italien kom jeg engang til at dele bord med en venlig københavnsk dame. Ved første præsentation havde hun fået fat i, at jeg var præst. Senere, da vi rigtig var kommen på talefod, spurgte hun: »Hvor er det egentlig, De er præst?« »I Haslev.« Bestyrtet udbrød hun: »I Haslev! Ja men, er det ikke der, der er sådan en mængde missionsfolk? Det må da være rædsomt!« Hun blev lidt retiré, da jeg sagde, at det var mine gode venner.

Et par år efter, at jeg var kommet dertil, holdt byen 75 års jubilæum. Det syntes jeg nu nok var lidt komisk. V'et i Haslev er uægte, tilføjet, da byen blev stationsby, for at den ikke skulle forveksles med Hasle på Bornholm. Hasle er, som kong Valdemars jordebog viser, en forkortelse af det oprindelige navn, Haslehøje. Det stammer muligvis fra, at højen, hvor nu kirken og skolerne ligger, i hedenold har været en hellig høj, indrammet af et hasselgærde. Byen turde gå helt tilbage til broncealderen, er altså en to—tre tusind år gammel. Men nu var det 75 år siden, jernbanen blev anlagt og Haslev fik station. Jeg

var indbudt til den frokost, sognerådet gav. Desværre måtte jeg gå lidt før kl. 3, fordi jeg skulle have gudstjeneste på sanatoriet. Da var der holdt 13 taler. I ingen af dem var Davidsen eller Indre Mission nævnt.

Et andet træk. Som alle byer og byer med bymæssig bebyggelse skulle Haslev have en byggeplan. Der engageredes en byplanarkitekt fra København. Til hans fremtidsplaner hørte, at midten af byen skulle danne et kulturcentrum. Midten er præstegården med stor gammel have, nu bypark, og en stor del af byen er i det hele taget opført på den gamle præstegårdsmark. Biblioteket ligger også i præstegårdens gamle vænge. Og – nu kommer det storartede: i anledning af, at et kulturcentrum skulle skabes, foreslog arkitekten, at præstegården flyttedes, man kunne jo ment finde et sted til den uden for byen! Jeg gad vidst, hvad der ville være sket, hvis ikke der havde siddet troende folk i sognerådet. Seminarielærer *Lambertsen* fik planen forpurret. Han har fortalt mig historien.

Kommunen købte en gård, hvis mark lå op til byen. En del blev givet til anlæg af kolonihaver. Det var udmærket. Men hvad der ikke glædede mig var, at jeg en række forårssøndage, når min vej efter gudstjenesten i Frerslev faldt der forbi, måtte se en mængde mennesker arbejde der søndag formiddag midt i gudstjenestetiden. Det blev mig for meget. Jeg lod bilen stå i vejkanten og gik ind og talte med de arbejdende. Jeg sagde: Kom hviledagen i hu, at du holder den hellig! Der blev almindelig opstandelse over min frækhed. Jeg kunne være omgivet af ti–tyve mand, der dels skældte ud, dels ville diskutere, hvem Kains kone var, hvortil jeg plejede at sige: hvis jeg kan opklare det for Dem, vil De så omvende Dem og tro Gud? Men det mærkelige var, at i løbet af nogle søndage tog de arbejdendes tal tydeligt af. Men så kom det jo i

avisen. Og jeg blev spurgt, om jeg ville stå for skud ved et diskussionsmøde på Jernbanehotellet. Hellere end gerne naturligvis. Der havde vi en herlig aften med indlæg for og imod søndagsarbejde. Jeg er sjælden blevet skældt så drabeligt ud. Men adskillige af de troende fik mod til at aflægge vidnesbyrd. Det var festligt. Og resultatet var, at kun en to—tre hårdnakkede vedblev med arbejdet. Og en kompliment fik jeg at høre ad omveje. En arbejder havde sagt til en troende arbejdskammerat: det var nu godt, Bartholdy fik det søndagsarbejde afskaffet, for vi havde jo vedtaget det på en foreningsaften, men nogle af os var jo også lumsk kede af det.

Historien lærte mig noget. Nemlig hvilken magt Guds bud har. Hvis jeg var gået og havde sagt: Jesus elsker dig, kom dog i kirke, så ville de have anset mig for en uskadelig nar. Men budet sårer. Guds lov er en hammer. Vi har været alt for bange for at svinge den. En stor del af vort folk har forslugt sig på evangeliet. Der var troende mennesker i Haslev, også når jeg kom ud i landet, mødte jeg deres åndsfrænder, som mente, at det med at formane vantro til at holde søndagshvile, var unyttigt. For der frelses jo ingen, fordi de holder et eller flere Guds bud. Hvis de alligevel ikke går i kirke, ikke omvender sig, så kan det jo være lige meget, hvordan de bruger søndagen. Det er rivegalt. Jeg ved nok, at ingen kommer i himlen, fordi de lader arbejdet ligge om søndagen. Men de kommer ind under den velsignelse, som Gud har knyttet til det at holde hans bud. Det er en velsignelse for dette liv. De overgiver deres børn en god arv. De er med til at præge vort folk som et kristent folk. De er med til at omgive den del af Guds ord, som hans lov er, med respekt. Skulle det ikke være præstearbejde at virke derfor, så ved jeg ikke, hvad en præsts arbejde er.

XVIII

Frerslev

Frerslev er anneks til Haslev. Ca. 300 mennesker. Enkelte større gårde, men mest huse med en tre tønder land til. Greven på Bregentved ejer al jord – så godt som. Husmændene går på arbejde, eventuelt på Bregentved avlsgård eller i grevens skove. Konen passer de to køer og grisene og hønsene. Marken pløjes om søndagen med et par lånte heste. Jeg kendte husmænd i Himmerland. Men selv om de kunne sidde kummerligt i det og slide hårdt, var de små konger i sammenligning med denne sjællandske husmand. Greven holdt husene i udmærket stand, og de var billige at gå til for et par unge. Men de blev vel nok holdt nede i ydmyghed, for videre kunne de ikke komme. De var principielt ukirkelige. Kun en eneste gang så jeg dem i kirke mand af huse, ikke på de store festdage, ikke juleaften, men den 5. maj 1945, da vi holdt gudstjeneste i begge kirkerne til tak for befrielsen. Da var frersleverne med.

Jeg havde, min opdragelse tro, sat mig det mål at besøge alle hjem både i Haslev og Frerslev. Men Haslev måtte jeg snart opgive. Jeg kunne ikke gennemføre det. Derimod i Frerslev og i landbohjemmene uden om Haslev lykkedes det. Frersleverne var ikke vant til at få besøg af præsten. De vidste ikke, hvad de skulle stille op med mig,

når jeg kom. Jeg har mange gange stået i køkkendøren og prøvet på at komme i snak med dem. Men efterhånden rygtedes det jo, at jeg var på vej, og jeg blev budt indenfor. Men sjællænderne byder sjældent på kaffe, som jyder uvægerligt gør.

I kirken, som kun ligger 4 km fra Haslev, og hvor der altid var 10-tjeneste, kom i reglen en del fra Haslev, som holdt af spadsereturen og ikke holdt af 14-tjenesten. Navnlig da bilerne kom i gang igen, var kirken som regel fuld. Men hvis 15 var fra Frerslev, regnede kirkebetjenten det for mange. Det var det også i sammenligning med gamle dage. Der gik en historie om den rapmundede lægefrue, fru Boserup, moder til 12 kvikke børn. Det var i pastor Schiødtes tid. Engang, hun havde rejst sig fra barselseng, formanede han hende til at blive indledet i kirken som kirkegangskone. Han var ked af, at den kønne gamle skik var i tilbagegang. Nu ville han, at hun, som hørte til sognets aristokrati, skulle give et godt eksempel.

Hun mødte da også en søndag morgen for at blive indledt. Men uheldet ville, at der ingen var i kirken. Præsten tilbød at lade hente kirkebetjenten og hans kone, så der kunne blive gudstjeneste. Men fru Boserup svarede: »Det skal De såmænd ikke, pastor Schiødte. Men De skal se, jeg får nok snart et barn igen, og så kan vi gøre det om!«

Der hørte jeg for første gang den særegne midtsjællandske dialekt, der har stød på ord som præsten, storken, marken. Til at begynde med syntes jeg, det lød uskønt. Men jeg kom til at holde af sproget. Og en lille samtalekreds var rar at komme i.

Når man var på husbesøg i Haslev, var det interessant at sidde og prøve at lytte sig til, fra hvilken del af landet, beboerne var. En stationsby er jo som en sanddrive, og de enkelte sandskorn er kommen allevegne fra. Der var

mange jyder i Haslev, og det var morsomt at kunne sige til sig selv: du er thybo, du er fra vejleegnen, du er fra Sønderjylland. Kun dem, hvis sprog var syngende, var jeg altid usikker overfor. Om de var fynboer eller lolliker eller fra Sydsjælland, kunne jeg ikke høre.

Men frersleverne, de var rene sjællændere. Og Grundtvig skal nok have ret i, at sjællændernes kendetegn er det milde. De ville nødig sige en imod. Når jeg gik rundt og indbød til møde, svarede de altid venligt: »Ja, min mand og jeg har talt om det,« eller: »Ja, vi bor jo så nær ved« osv. Glad går man videre oplivet af så megen velvilje fra mennesker, der aldrig går i kirke. Men noget andet var, at de kom ikke. De var modsat himmerlændingene. Når *de* sagde, de kom, så kom de. Hvis de ikke agtede at komme, sagde de også klart nej.

Sjællænderne er mere slebne end jyderne. Høflighedens forskellige former er de mere hjemme i. De kunne gøre tusind undskyldninger, fordi de kom og forstyrrede en. — Som om det ikke er derfor, en præst er til! Ligeså ligefrem forbløffede de mig ved at præsentere sig: mit navn er NN. Den slags kunster kendte vi ikke til i Himmerland. Der overlader man det til præsten at gætte sig frem til, hvem gæsten er.

De rigtige sjællændere har mærkelige forestillinger om Jylland og jyderne. De gik ud fra, at det var et land, der var tilbage i kultur, og hvor man navnlig måtte slide umenneskeligt i den elendige, magre jord. Sjællænderne er hjemmegroede, så det duer noget. Jyder og gråspurve træffer man allevegne. Mellem de to tusinde beboere i Brorstrup-Ravnkilde var een sjællænder, som ganske vist til gengæld havde svunget sig op til at blive sognefoged. I Haslev-Frerslev skulle det ikke undre mig, om en fjerdedel var jyder.

På aldersrenteboligen i Haslev traf jeg en dag at tale med en gammel kone om Jylland. Det var for hende som et Sibirien. Hun havde aldrig været over Storebælt. Ja, men hvor har De så været her på Sjælland? Ja, hun havde da engang været i København — i 1888. Har De da aldrig i deres liv været uden for Haslev? »Nå — næ, jo det vil sige, jeg har tjent et år på Lysholm!« Lysholm ligger 2 km vest for Haslev by og hører til Haslev sogn.

De var rare. I kirke havde de aldrig gået. Men angående fremtiden nærede de ingen uro. »Jeg har huldet min børnelærdom, så ded goer nok med ded!«

IXX

Tre originaler

Efter hvilket princip ens hukommelse arbejder, er mig en gåde. Meget slipper den, noget fastholder den — af hvilken grund? Måske har jeg en svaghed for det pudsige. Menneskebørnene er det interessanteste, Gud har skabt, og deres pudsigheder kan virke formildende, også hvor det bedrøvelige eller ligefrem stødende ellers har overvægten.

Men hvorfor husker jeg nu Henrik? Han var original og kunne være uimodståelig morsom — vel at mærke, når han havde en lille streg på. Og det havde han tit. I Himmerland så jeg aldrig fulde folk. Den forhøjelse af priserne på spiritus, som regeringen gennemførte under første verdenskrig, havde tørlagt Himmerland. Spiritus kunne ikke købes i mine sogne, til de store fester drak man sodavand. Men nu var vi i anden verdenskrig, og pengenes værdi sank, samtidig med, at der var mange af dem og lidt at købe. Halvfulde folk var ikke usædvanlige. Ind kommer en dag i min stue en yngre mand, sidder lidt og grubler og siger så: »Det gør mig sku ondt for Vilhelm! Det *gør* mig sku ondt for Vilhelm!« Jeg vidste, hvem han sigtede til, en mand jævnaldrende med ham, som lå for døden af kræft. Jeg prøvede at tale med ham, blev klar over, at Vilhelm var hans fætter, men også over, at han

i øjeblikket var temmelig beruset. Men den næste dag møder jeg ham på gaden. Glad går jeg hen til ham for at fortsætte vor samtale, men blev fuldstændig afvist. Han så på mig, som om han aldrig havde set mig før, og skred tavs videre. Det gik op for mig, at det i ædru tilstand aldrig kunne falde ham ind at tale med, endsige opsøge en præst. Kun i går, da han var påvirket, så de daglige hæmninger var borte, var trangen til at udøse sit hjerte kommet over ham.

Henrik var af lignende type. Kun at han ikke var tragisk. Han var et nydeligt menneske at se på, havde været løjtnant, blev der sagt. Første gang han besøgte mig, var han på besøg i Haslev. Han kom til præstegården førende to spaniels i rem. Ærindet var at bede om en håndsrækning, så han kunne betale for sig på missionshotellet. Siden flyttede han til Haslev og blev gift. Jeg så ham ikke sjældent i præstegården.

»Pastor Bartholdy! Mand og mand imellem, vil De låne mig 20 kroner?«

Nej, De drikker dem jo kun op.

»Så 10 kroner da?«

Nej.

»Ja, men så een krone da? Det *skal* De give mig, for jeg har hørt Dem i en prædiken sige, at det giver De altid en tigger ved Deres dør for at slippe af med ham!«

Det var rigtigt. Jeg havde nævnt det som et eksempel på, at også vor godgørenhed kan være et udslag af egenkærlighed.

Han gik nemlig i kirke, dog også kun når han havde en lille streg på. Den, som ikke kendte ham, kunne ikke se det på ham. Han opførte sig upåklageligt og standsmæssigt.

Han prøvede en antabuskur. Men det er betegnende for menneskers ubarmhjertige og ondskabsfulde gemytlighed, at på den gård, hvor han havde arbejde i høstens tid, drillede kammeraterne ham med, at han ikke ville kunne drikke punsjen, der vankede ved høstgildet. Da det nærmede sig, holdt Henrik op med at tage pillerne, men det resultat, at han drak sig fuld og faldt tilbage i den gamle skure.

På den tid, det var blevet kendt, at jeg ville tage min afsked, kom jeg til at rejse hjem med ham i toget fra København. Jeg så ham, da jeg ledte efter plads, og var straks klar over, at han var, hvad svenskerne kalder »överforfriskat«, hvorfor jeg skyndte mig ind i næste vogn. Men han havde opdaget mig, kom snart og satte sig ved siden af mig.

»Er det sandt, at De vil rejse fra Haslev?« råbte han så højt, at alle i den åbne vogn hørte det, og jeg så dem række hals over sofalænene.

Ja.

»Så er der ikke noget ved Haslev mere!« råbte han endnu højere. Og til en soldat, der sad over for os, sagde han:

»Soldat! Ved du, hvem du sidder over for? Du sidder over for pastor Bartholdy, sognepræst i Haslev, Indre Missions formand. Det kan du fortælle dine forældre, når du kommer hjem igen.«

For at dæmpe lidt på ham, sagde jeg: Hør nu, Henrik, jeg er meget ked af at høre, at De slår Deres kone. Det er hun meget for god til. Hun arbejder jo nat og dag ved sin symaskine for at holde Deres hjem oven vande.

»Nej, det er dog den værste! Ja, Haslev er vel nok et sladderhul!«

Ja, men jeg har hørt, at politiet tager sig af sagen.

»Politiet!« Han gav sig til at rode i sin lomme og fiskede et papir frem: »Værsgo og se!« Det var en tilsigelse til at møde i retten, undertegnet af Vagn Bro. »Står der noget om, at jeg har slået min kone?«

Det måtte jeg jo indrømme, der ikke gjorde. Tilsigelsen gjaldt, at han havde opbrudt lejlighedens gasautomat.

»Nå, der kan De se, det er det, jeg siger, Haslev er et sladderhul!«

Ja, men jeg har nu bestemt fået at vide, at De har slået Deres kone, og at der i den anledning blev et større slagsmål mellem husets beboere.

»Ja, det med slagsmålet er rigtigt nok.« Og frem kom af lommen et nyt papir ligeledes undertegnet af politimesteren, en tilsigelse i anledning af slagsmål.

»Men står dér noget om, at jeg har slået min kone?« Nej, det gjorde der ikke, men jeg er desværre bange for, det passede alligevel.

Man spørger sig selv: har man lov at more sig over en mand, der går i hundene? Det første teaterstykke, jeg har set, var Holbergs »Jeppe på bjerget«. Fader sagde, da jeg fortalte, hvor jeg havde moret mig, at det var i grunden slet ikke en komedie, men en tragedie. Jeg har adskillige gange siden befundet mig i den klemme, at min samvittighed sagde: det er sørgeligt, men jeg kunne ikke lade være med at more mig.

Det var mere udelt fornøjeligt at besøge Katinka i »Skadehuset«, et gammelt medtaget bindingsværkshus uden for byen på grænsen til Øde Førslev sogn. Hun var ugift, omved 70 år, et begavet menneske, hun skrev sange for folk til festlige lejligheder. Hun var selv festlig at tale med. Hun havde udprægede sym- og antipatier. Pastor Bang havde hun ikke kunnet med, han besøgte hende ikke tit nok. Han havde foræret hende et billede af sig,

som hun havde ladet indramme og hænge op. Men engang Bang var der, var billedet der ikke. Men hvor er mit billede blevet af? spurgte han. Det ligger såmænd i kommodeskuffen, svarede hun, for på den væg skal kun de hænge, som besøger mig! Hun talte den herligste egnsdialekt. Hendes eneste daglige selskab var en hund, som – uvist hvorfor – lød det klassiske navn Cato. Een præst omtalte hun med stor kærlighed, hans billede indtog også en hædersplads i stuen, det var pastor Schuster, der døde som ung kapellan i Haslev 1936. »Hans minde er velsignet i Skadehuset!« sagde hun med megen vægt.

Ved den årlige biludflugt for de gamle traf jeg hende væbnet med en stor gammel kuffert. Det var ved Kallehave. Ja men dog, Katinka, sagde jeg, ved De ikke, at udvalget arrangerer kaffebord med ostemelmadder og alt muligt, De behøver sandelig ikke selv rende omkring med furage for en hel dag. Men hun oplyste mig om, at kufferten var tom. Den var beregnet til at rumme et indkøb af ål, som hun havde planlagt nu, da hun for en sjælden gangs skyld var ved vandet. »For jeg kan så godt lide oel!« sagde hun. Siden betroede jeg hende, at det kunne jeg også, og når jeg om sommeren i min ferie tog en biltur Jylland rundt, skulle jeg gerne een gang ind i en kro, hvor der serveredes stegt ål. De var bare så skammelig dyre – i smørmærker. Det var dengang. Det rare menneske skrev sig dette bag øret. Og da jeg besøgte hende sidste gang før min sommerferie, overrakte hun mig højtideligt en bunke dejlige smørmærker. Hendes lille haves pryd var nogle blommetræer. Og når blommerne var modne, sendte hun altid bud efter mig, hvis jeg ikke kom af mig selv.

Når jeg kom, skulle besøget altid ende med en andagt. Hun havde en gammel, pjaltet bibel, som hun stak mig i

hånden. En dag sagde jeg: alvorligt talt, Katinka, nu synes jeg snart, den bibel har udtjent. Skal jeg ikke skaffe Dem en ny? Den kan fås billigt, når jeg skriver til Bibelselskabet. Jo, det kunne være godt nok. Men det skulle være en storstilet. Det skal jeg skaffe, sagde jeg. Ja, men det skal også være den gamle oversættelse, den nye vil jeg ikke vide af. Skal ske, sagde jeg. Men der havde jeg lovet mere, end jeg kunne holde. Bibelselskabet var udgået, den gamle oversættelse i den størrelse fandtes ikke mere. Jeg måtte senere fortælle hende det. Men, sagde jeg, nu skal jeg snart til København. Så går jeg til Grubbs antikvariat, der er der sikkert gamle bibler nok at få. Men også det viste sig vanskeligere, end jeg havde tænkt mig. Grubb havde så at sige ingen gamle bibler mere. Hvordan kan det dog være? spurgte jeg. De opkøbes af — Jehovas Vidner, lød svaret, jo ældre, des bedre, allerhelst naturligvis bibler så gamle, at der står Jehovah i dem. Da jeg bad om at se godt efter i lagret, kom dog til veje en nydelig indbundet bibel, netop den, jeg søgte. Der var kun eet aber dabei: udenpå den stod med flotte guldbogstaver: *Brudebibel.* Jeg var noget betænkelig ved at præsentere den som en foræring til en gammel pige.

Da jeg overgav Katinka den pænt indpakkede bog, var jeg spændt på, hvordan hun ville tage imod den. Hun takkede først rørt. Men jeg sagde: pak den lige op og se den godt efter, inden De takker for meget. Men da hun så, hvad der stod, brast hun i en hjertelig latter. Det var dog noget af det morsomste, hun havde oplevet. At hun, som aldrig havde været gift, skulle gå hen på sine gamle dage og få en brudebibel, det var helt forunderligt.

Siden har jeg for øvrigt ikke kunnet lade være med at tænke på, om dog ikke Gud har en tanke med, at bibelen altså nu ligger i mange arbejderhjem og læses — ganske

vist nærmest som man læser en køreplan. Men alligevel, hvem ved, hvad den bog kan betyde, når Gud i nåde lader et Åndens vejr gå hen over den del af vort folk, som indtil nu har været næsten uden berøring med vækkelse.

Den tredje, jeg har lyst til at mindes, er den gamle bogholder Christensen. Han var en gammel ærrebo og elskede at tale om sin kære ø. Han var kommen til Haslev i 1889 og havde været medlem af den første Ynglingeforening. Han kunne fortælle. Om det gamle Haslev, om Indre Missions samfund, da det endnu var ungt og frisk. Om den himmelske Katrine. Han var ugift, men havde, kunne jeg forstå, i mange år haft åbent hus for ungdom. Han kendte og huskede et utal af de unge, som havde været på seminariet og de andre skoler. Alle væggene i hans lille hjem fra gang til soveværelse var tapetseret med billeder. Alle personer fra IMs fortid. Men også mænd som Grunnet, Claus Harms. Den svejtsiske oberst Fermaud, som en årrække talte tit i Danmark, var han personlig ven med. Straks, jeg lærte ham at kende, syntes jeg, han var missionsmand af den milde type. Men han kunne være meget skarp. Det kunne hænde, at jeg, når jeg skulle begrave en af dem, jeg kun havde kendt som gammel og svag, bad gamle Christensen sige mig sin mening om vedkommende. Så fik vedkommende sit skudsmål. Og om han var troende eller vantro, var Christensen ikke i tvivl.

Men dertil kom det usædvanlige: han elskede Grundtvig, og samlede på alt muligt ham vedrørende, viden, bøger, billeder. Han havde faktisk arbejdet i mange år på et værk om Grundtvig. Men ved en ildebrand var alt, hvad han havde skrevet, samt et stort billedmateriale, han havde samlet, gået op i luer. Han tog det stille som en Guds tilskikkelse. Han havde kendt Grundtvigs børnebørn samt Grundtvigs alderdomsdatter, fru professorinde

Poulsen. Han forærede mig et brev, Grundtvig har skrevet til sin hustru 1821. »Kæreste Lise« begynder det.

Han havde sin kristendom fra sin moder, en jævn almuekvinde (jeg tror, man har lov at bruge det udtryk), men en dyb kristen, prøvet gennem mange års ægteskab med en fordrukken mand. Helt almindelig har hun sandelig heller ikke været. Hun fik sin søn til at love, at når hun var død, skulle han lægge en blomst på følgende mænds grave: H. C. Andersen, Lars Linderoth, kendt svensk vækkelsesprædikant og digter af vækkelsessange, hans grav på Gøteborg kirkegård var sløjfet, så der var Christensen kommet på arbejde. Men han fandt en gammel mand, som kunne sige ham, hvor omtrent den havde været. Louis Harms i Hermannsburg, Johan Arnd i Celle, forfatter af den gamle berømte andagtsbog »Sande Kristendom«, samt endelig Martin Luther i Wittenberg. Sønnen havde brugt adskillige sommerferier efter hendes død til at efterkomme hendes sidste ønske.

Christensen havde alle sine dage et svagt hjerte, havde af den grund aldrig cyklet. Men han havde i mangfoldige år holdt en søndagsskole i gang i nabosognet Terslev. Han var ikke bange for at gå. Han blev ikke des mindre godt op i firserne, før han døde. Billedet er taget til »Billedbladet«. Fotografen ville partout afbilde mig i funktion. Så sagde jeg, at hvis gamle Christensen sad uden for sit hus, ville jeg give mig i snak med ham, og så kunne fotografen liste sig til at tage et billede. Det skete. Men Christensen var fornærmet. Jeg havde ham nu mistænkt for, at det noget var, fordi han havde sin gamle slobrok på, han havde nemlig også en nyere. Men den dag kom, da han tilgav mig. Et par måneder efter kunne han fortælle mig, at på grund af det billede i Billedbladet havde han fået 35 breve, ja, helt ovre fra Amerika, fra gamle unge

venner. De gik på melodien: Kære gamle Christensen! Lever du virkelig endnu!

Han døde, efter at jeg havde forladt Haslev. Men jeg var netop på besøg, så jeg kunne sidde ved hans dødsleje. Han faldt i vinterglat føre og brækkede benet. Kom på sygehuset, hvor overlægen tog fat på ham. »Å, må jeg ikke nok få lov at dø i fred?« bad han. Og det fik han.

Det er skønt at have venner, der vil modtage en i de evige boliger.

XX

Afsked

Haslev lægger stærkt beslag på en præst. Selvom jeg havde den lykke de tre sidste år at få en kapellan igen, *Ingv. Godtkjær,* som var mig til dejlig hjælp, måtte jeg overveje, om jeg skulle blive i Haslev til jeg blev 70, i så tilfælde måtte jeg forlade IMs bestyrelse og formandsposten, eller om jeg skulle holde fast på den og så tage min afsked med 65 år. Det blev det sidste. Jeg bestemte mig til at give IM de sidste fem år af mit liv (forudsat jeg skulle leve så længe), og det morede mig at tænke på, at jeg så kunne bestride formandsstillingen så at sige lønnet af kirken — nemlig med min rundelige pension.

Den sidste dag i Haslev, da jeg gik rundt i de nøgne værelser og kiggede på kasserne, flyttemændene snart ville hente, kom der en kone fra Frerslev, der absolut ville tale med mig. Jeg fik da fremskaffet en stol. Hendes ærinde var at fortælle mig, at nu kunne hun tro på Jesus, han var også hendes frelser. Hun har nok vidst, at intet budskab kunne have gjort mig mere glad. Og så fortalte hun, hvordan det var gået til. Vistnok den første jul, jeg var der, havde jeg juleaften i Frerslev Kirke talt om, hvad der kan ødelægge julen for os. Derunder havde jeg sagt: man kan ikke holde jul om et stjålet juletræ. Da hun fortalte det, huskede jeg det godt. For ordene refererede sig til noget

fra min barndom. Lillejuleaften gik jeg engang tur i præstegårdens skov sammen med fader. Ved skovens udgang finder jeg et grantræ afhugget, lagt lidt til side. Fader så bedrøvet på det. Hvad er det? sagde jeg. Det kan ikke være andet end, at en har hugget det, og nu venter han på mørkningen, så han kan tage det hjem. Vi gik tavse vor vej. Så sagde fader: Det må være underligt at holde jul om et stjålet juletræ!

Den juleaften gik denne kone hjem fra kirken i Frerslev med en uro i hjertet. For det træ, hun og hendes mand og børn nu snart skulle synge julesalmer omkring, havde hun taget i grevens skov en mørk aften. I juledagene blev hun skidt tilpas, når hun så på træet. Så snart hun for skams skyld kunne, smed hun det ud. Fra da af begyndte hun at søge Gud. Nu havde hun fundet ham.

At flytte til Kolding var en tanke, der var kommet op i mig, da jeg et par år før boede der et par sommerferiedage på Missionshotellet og i bil kørte egnen rundt og genså min barndoms minderige steder. Hvorfor ikke slå dig ned her, hvor du dog mest føler dig hjemme på Guds grønne jord? Og at jeg havde råd til at købe hus, kom af, at jeg i de senere år havde samlet nogle penge. Det begyndte under krigen. Da jeg måtte klodse bilen op, viste det sig, at jeg hvert år fik 2000 kr. til overs. Dertil kom honorar for de småbøger, jeg udgav, og en forsikring, der løb i 30 år, som jeg fik udbetalt, da jeg var 62.

Jeg er stolt over, at jeg til sidst dog er kommen til at eje nogle fodsbred af mit fædrelands jord. Det er morsomt at løbe på jævnaldrende, som man just ikke har tænkt på hver dag, men som man dog har fælles barndoms- og ungdomsminder med. Fra mine vinduer ser jeg udover slotssøen over til Koldinghus, den gamle grænseborg, hvor den første evangeliske konge, Christian III, døde, hvor Chri-

stian IV holdt forhør over kryptokalvinisten Oluf Kock. Jeg ser over til min sognekirke, Sct. Nikolaj, som jeg er kommen til at holde af. Jeg kan også skimte Skamlingsbanken mod sydøst og mod vest Seest Kirke, ved hvis nordvæg jeg har mit gravsted.

XXI

Et venskab

Det er blevet mig forundt at rejse meget. Min Brasiliensrejse i 1953 er et dejligt minde, både den lange sørejse og det at bo tre måneder syd for ækvator, hvor solsiden vender mod nord, og i næsten tropisk landskab. Fem gange har jeg været i Rom. Det fjerde besøg, da jeg tilbragte nogle dejlige majdage der sammen med Th. Willer i 1952, gav anledning til, at jeg blev ven med *Peter Schindler*, et venskab, som har været mig til stor berigelse, men andre til forundring eller måske endog til mistanke. Det gik sådan til.

Et par dage efter, at vi var kommet til Rom, sendte min kapellan mig et brev, som var kommet til min adresse i Haslev fra Peter Schindler, som bor i Collegio Teutonico på Vatikanstatens grund. Han var da ved at være færdig med et arbejde, som har optaget ham i mange år, nemlig at oversætte det nye testamente til dansk og forsyne det med et noteapparat beregnet for katolikkerne i Danmark. I brevet bad han mig, om jeg ville anmelde hans værk i Indre Missions Tidende. Da jeg, som så mange, med stor interesse havde læst forskelligt af ham, navnlig hans livserindringer i de to bind »Vejen til Rom« og »Tilbage til Rom«, besluttede jeg at opsøge ham på hans bopæl. Således kom vi i forbindelse med hinanden. Han hjalp os

meget til, at vort ophold blev interessant derved, at vi fik indblik i den katolske kirkes liv helt anderledes, end vi ellers ville have kunnet, vi sad mangen en aften sammen på forskellige af de små »ristorante«r, som Rom er så rig på. Og over en karaffel af den lette romerske hvidvin lod det sig udmærket gøre at diskutere teologi og finde ud af, både hvad der skiller os, og hvad der forener os.

Så er det en underlig oplevelse at finde, at det, som forener os, dog trods alt er større, end det, som skiller. Englænderne har et ord: I know a gentleman when I meet him, dvs. jeg kender en gentleman, når jeg træffer ham. Peter Schindler siger det sådan: I know a christian when I meet him, jeg kender en kristen, når jeg træffer ham. Mange troende mennesker har vel oplevet noget lignende, når de lærte en baptist eller en pinsemand at kende. Vi er jo brødre trods alt, hvad der gør os forskellige fra hinanden. Ulighederne forhindrer ikke, at vi er venner. Når dertil kommer den rent menneskelige sympati, mange fælles interesser, så gror der et venskab frem, som jeg tror er en Guds gave. Peter Schindler er, trods sit tyskklingende navn, pæredansk. Han behersker vort sprog som meget få. Han kan turnere en morsomhed, som i høj grad krydrer samværet. Pudsigt nok har han, ligesom jeg, en svaghed for detektivromaner. Han er et overflødighedshorn af viden, og navnlig ved han alt om kristelig arkæologi. Jeg bliver aldrig træt af at tale med ham. Når han har tilegnet mig sin bog »Ønskerejsen i Portugal« med ordene: min rejsefælle i Portugal og på vejen til selverkendelse, verdenserkendelse og gudserkendelse, kan jeg kun sige tak – i lige måde. Det lyder fladt i sammenligning med, som han kan udtrykke sig. I kristeligt venskab, skriver han til sidst. Det takker jeg ham også for. Og jeg takker Gud for det. Og så gentager jeg over for andre venner Paulus' 1.

Kor. 10, 30: når jeg nyder noget med taksigelse, hvorfor skal jeg så høre ilde for det, jeg takker for?

Katolik bliver jeg ikke. Men jeg er glad ved at vide, at Gud også i den jordomspændende katolske kirke har et folk, som kender ham, og som han kendes ved.

Slutning

I de senere år har så en og så en anden foreslået mig, at jeg skulle skrive mine erindringer. Jeg syntes indtil for nylig, det var en umulig tanke. Jeg følte, jeg havde det ligesom Det danske Missionsselskabs mangeårige rejsesekretær, pastor *Løgstrup*. Han besøgte mig engang i Ravnkilde og kom til at fortælle om sine mange oplevelser. Navnlig ville jeg gerne have ham til at fortælle om Vilh. Beck. Jeg vidste, at han i modsætning til, hvad der er almindeligt i vore kredse, ikke var en beundrer af ham. Han fortalte da også noget. Jeg opfordrede ham ivrigt til at skrive sine erindringer. Det ville være værdifuldt at få også hans syn på Vilh. Beck nedskrevet. Men ikke tale om. Jeg ved for meget, sagde han. Og i min fremmedbog skrev han til afsked:

For mine erindringer
er der for mange hindringer.

Men nu er dette altså alligevel skrevet. Mit liv, både som præst og som medstyrer af Indre Mission, har givet mange glæder og nok af sorger. Hvad kan man forlange mere. Deri består jo livet.

Jeg skylder så mange, kendte og ukendte, tak for ufor-

tjent kærlighed og trofasthed, navnlig de mange, som har Indre Missions formand med i deres forbøn. Fremtiden står i Guds hånd. Det gør Indre Missions fremtid også. Det er alt, hvad jeg ved. Selv synes jeg, jeg er rede til at være gammel og blive sat til side.

Skrid så, du dag, som aldrig mer
mit øje her i tiden ser,
fald hen i nattens skygge!
Jeg skrider frem til himmerig,
min Gud at se evindelig,
derpå min tro skal bygge.

KIRKELIGFORENING FOR DEN INDRE MISSION I DANMARK